ISSN 0235—7771

AKADEEMIA

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 1

Eesti Vabariigi 13. aastapäevaks 1931

Riigi müüt . . . . . Ernst Cassirer
ÜRO inimõiguspaktid ja NSV Liidu lagunemine . Lauri Mälksoo
Jõulukaardid . . . . . Toomas Kiho
Looduspilte Eestimaast . . . . . Heinrich August Dietrich
Luulet . . . . . Frederi Mistral
Usundid Partia riigis . . . . . Uwe Ellerbrock
Organiseeritud kuritegevus Eestis . . . . . Risto Pullat
Arvustus . . . . . Tõnis Arro
Päevik 1944–1961 . . . . . Herbert Normann

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Alar Karis, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Marju Lepajõe, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Peeter Olesk, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora / *socialia* . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
naturalia . . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletoimetaja . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, 51007 Tartu, Eesti

Telefonid: 7423146, 7423050

E-post: akadeemia@akad.ee

Ilmavõrgus: www.akad.ee
www.facebook.com/AjakiriAkadeemia/

© AKADEEMIA 2019
Trükk: AS Pakett.
Trükiarv: 1500.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 1 (358)

Riigi müüt
Ernst Cassirer 3
Tõlkinud Joonas Hellerma

Kultuurivormide energia poliitikat tegemas
Joonas Hellerma 20

Vaidlused ÜRO inimõiguspaktide üle
ja Nõukogude Liidu lagunemine
Lauri Mälksoo 29
Tõlkinud Alar Helstein

"Praegu on kitsas kõigil, raskem kui kogu selle
aja jooksul": Eesti Vabariigi 13. aastapäevaks 1931
..... 58

Jõulukaardid
Toomas Kiho 81

Looduspilte Eestimaast
Heinrich August Dietrich 83
Tõlkinud Hanna Miller

Saateks
Heldur Sander 103

Luulet
Frederi Mistral 120
Tõlkinud Merike Riives

Usundid Partia riigis. I
Uwe Ellerbrock 131
Tõlkinud Jaan Lahe

Sissevaade Eesti organiseeritud kuritegevusse kolme kuritegeliku ühenduse näitel
Risto Pullat 145

Arvustus: Teadlase lahe elu ja kuidas selles edukas olla. Jüri Allik. *Väldi igavaid inimesi ja olukordi*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017. 550 lk.
Tõnis Arro 159

Abstracts
..... 166

Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. VIII
Herbert Normann 175

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine TASUTA: www.kultuurileht.ee

---

Tindijoonistused lk 80, 82, 119, 130:

KAIA OTSTAK MA (1987) on lõpetanud Tallinna Ülikooli Eesti humanitaarinstituudi filosoofia erialal 2016. aastal, praegu vabakutseline kunstnik.

RIIGI MÜÜT

Ernst Cassirer

Tõlkinud Joonas Hellerma

Poliitilise mõtte tormiline ja kiire esilekerkimine ning sellele järgnenud äkiline langus on viimase saja aasta intellektuaalse ajaloo ilmselt kõige keerukam ja segadusttekitavam nähtus. 19. sajandil astus poliitiline mõte täiesti uutele radadele. Haardeulatusse ilmusid uued teadmiste allikad. Omavahel võistlesid majandusteadlased, sotsioloogid ja filosoofid, et neid tarvitada ja rakendada. Neid ühendas veendumus, et poliitikateooria on võrreldes möödunud aegadega saavutanud kõrgema taseme. Siitpeale ei kobatud enam pimeduses, nüüdseks ja alatiseks oli leitud "teaduse kuninglik tee".

Seejuures polnud mitmesugused majandusteadlaste, sotsioloogide ega filosoofide koolkonnad sugugi nõus üksteise üldiste vaadetega. Nad kasutasid eri uurimisteid ajendatuna väga erinevatest poliitilistest ideaalidest. Ometi oli üks punkt, millega kõik näisid üksmeelselt nõustuvat. Jagati ühesugust arusaama poliitilise teooria ülesandest ja tähendusest: poliitiline teooria ei saa endale lubada pelkasid spekulatsioone ega asjatuid püüdlusi. See peab rajanema empiirilistel faktidel ja neist tuletatud ül-

---

The Myth of the State (1944). — Ernst Cassirer. *Aufsätze und Kleine Schriften (1941–1946)*. (Gesammelte Werke, Hamburger Ausgabe, Bd. 24.) Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2007, S. 251–265. Algselt ilmunud: *Fortune*, Vol. 29, No. 6, 1944, pp. 165–167, 198, 201–202, 204, 206.

Täname Jüri Lippingut abi eest tõlke toimetamisel.

distel printsiipidel. Vaid niisuguse meetodiga saab teoks otsustav samm, mis viib "utoopiast teaduseni".[1]

19. sajandi filosoofias leidis see uus suund oma selgeima väljenduse Auguste Comte'i süsteemis. Tema ambitsioon oli leida teadusliku mõtte ühtne meetod, mis ületaks kõik kunstlikud tõkked teadmiste eri harude vahel. Comte'i "positiivne filosoofia" juhib meid segamatus progressis astronoomiast füüsikani, füüsikast keemiani, keemiast bioloogiani ning bioloogiast poliitika ja sotsioloogiani.

Üks peamisi argumente, millega Comte üritas tõestada inimkultuuri sügavat ühtsust, oli tema avastatud fundamentaalne seadus, mis on graveeritud inimvaimu ja püsib kõigis inimese kultuurielu vormides: ühelegi teadmisharule lähenedes ei saa inimese vaim saavutada täit ulatust ilma läbimata kolme eri astet. Esimene aste on mütoloogiline, mis areneb edasi metafüüsilise astmeni ja lõpeb teadusliku või "positiivse" tasandiga. Comte rõhutas, et viimase astme saavutamine poliitilises mõtlemises nõuab kaugelt suuremat intellektuaalset pingutust kui matemaatikas, füüsikas või loodusloos. Mõtestamaks ja organiseerimaks omaenese maailma — sotsiaalse kogemuse maailma — peab inimene kõigepealt uurima ja valitsema füüsilist maailma. Tal tuleb avastada loodusseadused, enne kui ta saab tõstatada küsimuse fundamentaalsete sotsioloogiliste seaduste olemasolust ja kehtivusest.

"Teoloogilised ja metafüüsilised meetodid, mille kasutamine oli teistes valdkondades lõppenud," kirjutas Comte, "on veel ainsana kasutusel kõikides sotsiaalsete teemade käsitlustes nii uurimuste kui diskussioonide näol."[2] Nüüd on pärast lugematuid asjatuid püüdlusi viimane lumm hajumas. Isegi poliitikasfääris ei pea me enam illusioonide maailmas elama.

---

[1]Vrd Friedrich Engels. *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*. 5., vervollst. Aufl. Hamburg, 1910. (Sammlung sozialistischer Schriften.) *Siin ja edaspidi märkused Cassireri kogutud teoste toimetajailt, kui pole märgitud teisiti.*

[2]Auguste Comte. *The Positive Philosophy*. Tr. by H. Martineau. London, 1853, lk 30.

VALGUS, MIS TUHMUS

19. sajandi filosoofiline ideaal — ideaal, mida jagasid kõik nüüdisaegse poliitilise, majandusteadusliku ja sotsioloogilise mõtte teerajajad — näib äkitselt purunevat kildudeks. Miski ei iseloomusta meie praegust kultuurikriisi paremini kui asjaolu, et äkitselt on hüljatud see, mida mõned kümnendid tagasi peeti suureks lootuseks ja üheks suuremaks inimteaduste triumfiks.

See pole mitte üksnes Comte'i seatud ülesande täideviimine, mida eitatakse. Eitatakse kogu ülesande aluseks olevat arusaama. Poliitiline mõte pole 20. sajandi esimestel kümnenditel hakanud aeglaselt muutma mitte ainult oma sisu, vaid ka fundamentaalset vormi. See toob endaga kaasa kõigi varasemate intellektuaalsete ja moraalsete mõõdupuude ümberpööramise. Mütoloogiline mõte võtab avalikult eesõiguse ratsionaalse mõtte ees. Poliitilises ja sotsiaalses elus oodatakse inimeselt kõige selle unustamist, mida ta on oma intellektuaalse arengu käigus õppinud; teda manitsetakse tagasi minema inimkultuuri esimestele astmetele.

Teoreetilise nurga alt paistab see mõtte täieliku kokkuvarisemisena. Ent see oleks nähtuse lihtsustatud käsitlemine. Olukorra mõistmiseks tuleb meil aru saada selle praktilistest motiividest ja tagajärgedest. 20. sajandi liit omavahel ühitamatute müüdielementide ja poliitika vahel näib esmapilgul olevat paradoksaalne. Aga selle paradoksi tähendus on selge. Ühises liidus saavutavad mõlemad jõud uue ja seninägematu tugevuse. Poliitikast saab salapärane asi, mis on tõstetud kõrgemale meie tavapärastest mõõdupuudest. Selle autoriteet ei ole enam avatud skeptilistele kahtlustele ega kriitilistele vastuväidetele. Müüt ei levi mitte ainult poliitilise sfääri vallutamise kaudu, ta alistab endale kogu inimtsivilisatsiooni.

Ei ole sugugi juhuslik, et kõik uued müüdid edendavad ja kaitsevad "totalitaarset" ideed riigist. Selle järgi on igasugune katse apelleerida mistahes muule tribunalile täiesti asjatu ja tühine. Maailmas pole midagi, mis peaks piirama müüdi jõudu riigis. Inimese poliitilise elu mütologiseerimine tähendab samal ajal ka tema kõikide muude tegevuste mütologiseerimist. Kaovad eraldiseisvad, omaette väärtusega sfäärid. Filosoofia, kunst, religioon

ja teadus on selle uue ideaali kontrolli all. Müüdi ja poliitika hübriid muutub kõikvõimsaks ja vastupandamatuks.

Mõistmaks poliitilise ja müütilise mõtte kummalist segu, mis levib meie kaasaegsetes teooriates, tuleb kõigepealt omandada selge sissevaade kahe elemendi olemusse, millest see kombinatsioon moodustub. Seepärast kirjeldan ma kõige olulisemaid ja huvitavamaid vastasseise, mis on aset leidnud ratsionaalsete ja müütiliste riigiteooriate vahel. Saan siin anda ainult väga lühikese ja kokkuvõtliku visandi; aga vahest võib isegi niisugune visand juhtida meid praeguse olukorra parema mõistmiseni.

MÕISTUSE LÄTTED

Ratsionaalne riigiteooria ei tekkinud enne Kreeka filosoofiat. Siin nagu ka muudes valdkondades olid kreeklased ratsionaalse mõtte teerajajad. Thukydides oli esimene, kes ründas ajaloo müütilist kujutamist ja tutvustas ajaloouurimise ja psühholoogilise analüüsi uut meetodit. Sofistide filosoofias saab inimesest "kõikide asjade mõõt"[3] ja kogu võimalik teadmine on sihitud poliitilisele eesmärgile. Platon lisas, et inimloomuse mõistmiseks on kõigepealt tarvis uurida riigi loomust. Poliitika on võtmeks psühholoogia juurde.

Platon oli esimene, kes moodustas riigi "teooria". Ta ei kuhjanud mitmesuguseid teadmisi ja sihituid fakte lihtsalt kokku, vaid esitas sidusa mõtete süsteemi. Tema teooria sisaldas uuendust, mis vajutas oma pitseri kogu järgneva poliitilise mõtte arengule. Platon alustas poliitilise ja sotsiaalse korra uurimust "õigluse" mõiste analüüsi ja määratlemisega. Peale õigluse haldamise pole tõelisel riigil ühtegi muud ega kõrgemat eesmärki.

Platoni jaoks ei tähenda "õiglus" sedasama, mis seostub sellega argikõnes. Tal on palju sügavam ja laiem tähendus. Õiglus ei ole samal tasandil inimese teiste voorustega. See pole eriline

[3]Sextus Empiricus. *Adversus dogmaticos libros quinque (Adv. Mathem. VII–XI)*. (*Opera*, hrsg. v. H. Mutschmann, Bd. II.) Leipzig, 1914 (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), lk 15: "πάντων χρημάτων μέτρον".

kvaliteet või omadus nagu näiteks julgus või mõõdukus. Õiglus tähendab üldist korrastuse printsiipi, korrapära, ühtsust ja seaduspärasust. Indiviidi elus ilmneb see seaduspärasus kõigi erinevate hingejõudude harmoonias; riigis ilmneb see "geomeetrilises kooskõlas" erinevate klasside vahel, mille järgi iga ühiskondliku kehami osa saab talle kuuluva osa, osaledes niimoodi üldise korra säilitamises. Platonist sai selle arusaamaga "õigusriigi" idee looja ja esimene kaitsja.

Oma eesmärgi saavutamiseks pidi Platoni teooria jagu saama ohtlikust ja võimsast vastasest. Kreeka vaatepunktist oli filosoofiline mõte vastandatud müütilisele mõttele. Kui me lubame müütilisel mõtlemisel mõjutada poliitilisi ideaale ja sekkuda riigikorraldusse, siis on kadunud kõik lootused ühiskonna mõistuslikuks korraldamiseks.

Siit leiame võtme ühele kõige vastuolulisemale seigale Platoni teoorias. Kommentaatorite jaoks on Platoni rünnak Kreeka luule pihta jäänud alatiseks komistuskiviks. Me ei saa pidada Platonit isiklikult luulevaenulikuks. Ta on suurim poeet, kes on filosoofia ajaloos kunagi olnud. Ent Kreeka kultuuris oli lahutamatu ühendus luule ja müüdi vahel ning seda ühendust Platon ründabki. Tunnistada heaks poeesia tähendaks ühtlasi tunnustada müüti. Aga müüti aktsepteerides lämmataksime kõik filosoofilised püüdlused ja õõnestaksime oma filosoofilise riigi aluseid endid. Sel põhjusel pagendas Platon riigist luuletajad.

Kõige halastamatumalt ründab Platon müütilisi lugusid jumalate ja kangelaste tegudest. Platon ei usu enam Kreeka religiooni jumalatesse. Tugevam jõud tõukab nad troonilt: kõrgeim idee, "hüve idee".[4] Jumalik ja hüveline on saanud sünonüümseks. Enam ei sallita lugusid jumalatest, kes üksteisega tülitsevad, valetavad ja sooritavad julmi kuritegusid.

Platoni jaoks oli niisuguste müütide ja filosoofilise mõtte vahel sügav kuristik. Müütilisi kujutlusi ta oma riigiteooriasse ei lasknud. Platonil oli moraaliteooria, õigluseteooria, mis pidi kõrvale jätma kõik kujuteldava, fiktiivse või irratsionaalse.

---

[4]Platon, *Politeia*, 509B.

INIMESE RIIK JA JUMALA RIIK

Idee õigusriigist, mille Kreeka mõtlejad avastasid, sai inimkultuuri alatiseks omanduseks. Aga keskaja algusest alates polnud poliitilised probleemid enam filosoofilise mõtte keskmes. Uus rõhuasetus tuleb kõige paremini ilmsiks, kui tuleme Platonist püha Augustinuse juurde.

Augustinus seisab kahe ajastu piiril. Tema haridus juurdub ladina ja kreeka klassikas. Aga kõik siit eestleitav ei rahulda enam ta vaimu. Ta igatseb teist maailma — kaugel teisel pool õppimise ja intellektuaalse kultuuri maailma. Sellest kujuneb suurim erinevus Platoni *Riigi* ja Augustinuse *Jumalariigi* vahel. Mõlemad teosed on teineteisega lähedalt seotud. Püha Augustinuse teose pealkiri on Platonilt laenatud.[5] Lisaks räägib Augustinus Platonist alati suurima imetluse ja religioosse aukartusega.

Ometi polnud Augustinus "platonist". Platoni peamine eesmärk oli leida poliitilise elu täiesti ratsionaalne teooria. Selle saavutamiseks pidi ta eemaldama kõik müütilised elemendid. Augustinus järgnes talle nii kaua, kui asi puudutas Platoni kriitikat Kreeka religiooni jumalate suhtes. Aga jäi üks kõige olulisem asi, mida ei olnud võimalik seletada ratsionaalselt ja mis kristlikust vaatepunktist moodustas religiooni ja poliitika peamise probleemi: pärispatt ja inimese pattulangemine.

Augustinus möönis, et Platoni riigiteooria on filosoofiliselt tõene, ent inimese pattulangemine ei ole filosoofiline fakt. Teadmine sellest rajaneb erilisel jumalikul ilmutusel, mida Platonil polnud. Kuna Platoni riik on tuletatud inimvaimust, siis on see inimese pärispatu saadus ja sisaldab kõiki vastavaid märke. Seetõttu ei saa mõistus, mis otsib oma teed rikutud inimvaimus, vigu eemaldada. Seda saab teha ainult jumala arm.

Keskaja idee riigist ei hüljanud päriselt kunagi seda Augustinuse vaadet. 11. sajandil, seitsesada aastat pärast Augustinust deklareeris Gregorius VII endiselt, et riik on patu ja saatana kä-

[5]Taevas, ütles Platon, on laiali laotatud selle linna (s.t riigi) muster, mis on olemas ainult idees ja mida see, kes teda ihaldab, võib näha ja selles nägemuses korrastada oma majapidamist. *Aut.*

tetöö. Üldisemalt ei suutnud see kompromissitu vaade keskaja poliitilises kirjanduses siiski päriselt säilida. Isegi Augustinus ei suutnud vastu panna olulisele mööndusele: kui me ei saa omistada poliitilisele ja ühiskondlikule korrale ühtegi absoluutset väärtust, peame tunnistama, et oma piirides täidab see positiivset ja möödapääsmatut rolli. Riigi pahelisus, mis pärineb inimese pärispatust, on sügav ja ravimatu; aga see on ainult suhteline kurjus. Kui võrrelda seda kõrgeimate absoluutsete ja religioossete tõdedega, siis nende suhtes on riik väga madalal astmel; aga ta on siiski vajalik seoses igapäevaste inimlike vajadustega, mis ilma riigita viiksid meid täielikku kaosesse.

Edasises keskaja mõtte arengus saavutab üha enam jõudu kalduvus tunnustada ja rõhutada riigi ja sotsiaalse korra positiivset väärtust, seda eriti tänu Aristotelese mõjule. Aristotelese kuulsa ütluse järgi on inimene ühiskondlik loom. Millal iganes me inimese eest leiame, leiame ta keset sotsiaalset korraldust. Inimese ülimuslikkus teiste loomade suhtes seisneb selles, et ta on arendanud oma sotsiaalse instinkti uueks ratsionaalseks vormiks. Inimese riik on ühtaegu looduslik ja ratsionaalne. See on kasvanud loomuliku protsessi käigus, milles algupärane kogukond — perekond — on järk-järgult laienenud.

Niisuguse käsitluse riigi päritolust võttis üle ja seda selgitas lähemalt Aquino Thomas. Kõikide asjade loojana on jumal ühtlasi ka riigi looja. Aga siin ta toimib ainult kaudse põhjusena. Jumala juhatusel ehitab inimene omaenese jõudude ja loomulike impulsside varal üles poliitilise ja sotsiaalse korra. Vaatamata sellele on selles loomulikus riigiteoorias pärispatu dogma endiselt möödapääsmatu ja valdav.

Varasem keskaja mõte ei suutnud täita lõhet inimese algse ja langusjärgse seisundi vahel, aga Aquino Thomase õpetuses on see lünk täidetud. Tema järgi ei ole mingit ületamatut lõhet ajalise ja jumaliku korra vahel. Ta väidab, et arm ei hävita loodust, vaid täiendab teda. Sekulaarne ja religioosne on ühe ja sama keti erinevad lülid. Hoolimata pattulangemisest pole inimene kaotanud võimet kasutada oma jõudusid õigel viisil, et valmistada ette oma lunastust. Languse tõttu ei ole lunastus küll võimalik ilma erilise jumaliku armu aktita, aga inimene ei mängi ainult passiivset

rolli selles suures religioosses draamas. Tema aktiivne osalus on vajalik ja tegelikult lausa möödapääsmatu. Aquino Thomase arusaama varal ei saa mitte üksnes inimese poliitiline elu, vaid kogu kultuurielu uue väärikuse osaliseks. "Maine riik" ja "jumalariik" ei ole enam vastanduvad poolused; nad on teineteisega ühendatud ja täiendavad teineteist.

POLIITIKA "UUS TEADUS"

Kuulus peatükk Jacob Burckhardti raamatus Itaalia renessansikultuurist[6] kannab pealkirja "Riik kui kunstiteos". Siin annab Burckhardt väga üksikasjaliku kirjelduse poliitilise elu uutest vormidest. Enam kui kunagi varem on riik nüüd üksikute inimeste kätetöö või siis ühe erilise perekonna ja selle liikmete ühendatud ja järjepidev pingutus. Nad olid selle planeerinud ja kohtlesid riiki, nagu oleks see kunstiteos. Medici perekonna ülekaal Firenzes, Viscontide esiletõus Milanos ja Gonzagade valitsus Mantovas on selle nähtuse tuntud näited.

Machiavellile, esimesele mehele, kellel oli poliitilise elu dünaamikast selge arusaam, avaldas see sügavat muljet. Teoreetikuna ei tahtnud ta seda mitte ainult kirjeldada, vaid ka mõista; leida selle lätted ja alused. Riigi huvi [*reason*] ja riigi olemasolu pelk fakt on ta jaoks põhimõttelised ja fundamentaalsed probleemid. Kui neid aluseid tuleb otsida suurtest isiksustest, siis on lisaks ajaloolistele ja sotsioloogilistele seletustele vaja ka psühholoogilist poliitilise elu tõlgendust. Me peame uurima riigiloojate tegevust ja nende psühholoogilisi motiive.

Machiavelli *Valitseja*,[7] kirjutatud 1513. aastal, on selles vallas pretsedenditu samm. See analüüsib poliitilisi liikumisi samas vaimus, nagu Galilei analüüsis füüsikalisi liikumisi. Kuid tema traktaat ei sihi ainult teoreetilisi eesmärke; sellel on ka väga kindel praktiline otstarve. Poliitiline analüüs peab ette valmistama polii-

---

[6]Jacob Burckhardt. *Itaalia renessansikultuur: Üks esituskatse*. Tlk I. Vene. Tartu: Ilmamaa, 2003. *Toim.*

[7]Vt Niccolò Machiavelli. *Valitseja*. / Quentin Skinner. *Machiavelli*. Tlk T. Tomson, L. Erepuu. Tallinn: Vagabund, 2001. *Toim.*

tilist tegutsemist ja sellele teed rajama. Iga kunstnik ja iga käsitööline vajab teatud tehnikat, et teostada oma töö õigel viisil. Kõikidel teistel kunstidel on niisugused tehnilised reeglid olemas, aga poliitikas on see kõik puudu. Valitsemine on instinktide ja tunnete tulemus, aga mitte metoodilise vaatluse ja ratsionaalse mõtte vili. Just seda ilmset tühikut püüabki Machiavelli raamat täita. Nagu iga teine käsitööline, nii peab ka poliitik tundma oma materjali ja tööriistu. Tema materjal on inimene; tema tööriistadeks on mitmesugused viisid, kuidas inimloomust ja inimese käitumist saab mõjutada.

Edasisest on hästi teada, kui palju see uus suhtumine poliitilisse ellu mõjutas traditsioonilisi arusaamu. Machiavelli ei püüdnud kunagi varasemaid arusaamu ümber lükata; ta lihtsalt eiras neid. Tema kätes sai lõplikult teoks poliitika sekulariseerimine. Machiavelli jaoks ei ole poliitilises elus midagi salapäraga varjatud. Kõik ta tunnusjooned saavad mõistusele läbinähtavaks. Saame mõista inimeste varjatud motiive ja kalkuleerida poliitiliste ettevõtmiste tulemusi samal viisil, nagu võib mõista loodusnähtuste tagajärgi.

Kui me vaatame probleemi samal viisil nagu Machiavelli ise, siis tuleb Machiavelli teooria vabastada ühest põhimõttelisest etteheitest, mida sellele esitatakse: see olevat sügavalt ebamoraalne. Machiavelli kõneles kui psühholoog ja poliitilise elu tehnoloog, kes ei lasknud ennast mõjutada moraaliküsimustest. Tema teooria ei ole mitte ebamoraalne, vaid täielikult moraali mittepuutuv ehk moraaliväline. Teda huvitavad põhjused ja tagajärjed, mitte poliitilise toimimise moraalsed eesmärgid. Tema riik hoiab ennast kõigi rünnakute eest. Selle suveräänn on absoluutne. See on vabastatud kõigist moraalsetest ja religioossetest kohustustest.

Kõige selle eest pidi niisugune teooria maksma kõrget hinda. Machiavelliga kaotab riik mõned oma kõige tähtsamad sotsiaalsed funktsioonid. Machiavelli analüütilise mõtte terav nuga mitte ainult ei lahuta kõiki sidemeid, mis seovad poliitilist elu moraalse ja religioosse eluga; see lõikab ühtlasi lahti ühendused, mis seovad riigi sotsiaalse elu orgaaniliseks tervikuks. Riigi huvide edendamisel ei pea valitsejad enam arvestama üldsuse huviga. Riik on muutunud kõikvõimsaks; aga teiselt poolt on ta ennast

täielikult isoleerinud. Ta on kaotanud sideme inimese ülejäänud kultuurieluga. Ta seisab nii-öelda tühjas ruumis. Sest võim puhta võimuna, võimuna võimu enese pärast on lõppude lõpuks mõttetu asi.

Niisuguseks kujunes probleem, millele tuli otsa vaadata kõigi järgnenud sajandite poliitikateoreetikutel. Machiavelli tööd ei saanud muuta olematuks. Isegi tema kõige tugevamad oponendid ei saanud enam mõelda tagasipöördumisest keskaegse riigikäsituse juurde. Teisalt jälle, üksnes väga vähesed tema järgijad ja imetlejad tunnistasid Machiavelli teooria radikaalseid järeldusi. Tunnustati riigihuvi doktriini kui kõrgeimat põhjendust igasuguse ühiskondliku tegevuse juures; aga enamasti tehti seejuures selgesõnalisi piiranguid teistsuguste ja tähtsamate põhjenduste kasuks, nagu loomuliku või jumaliku seaduse puutumatus. Aga niisuguste kompromissidega ei saanud lahendada probleemi. Ei olnud piisav lihtsalt eitada järeldusi, milleni Machiavelli jõudis. Kohustuslikuks muutus tema teooria eelduste endi ründamine ja ümberlükkamine.

INIMÕIGUSED

17. sajand on nüüdisaegse maailma sünnitusvalude periood. Tolle sajandi poliitiline mõte on kahe vastandliku ja lepitamatu lähenemise võitlusväli. Ühelt poolt on täisjõus esindatud "absoluutse" riigi teooria. Sellised mõtlejad nagu Jean Bodin ja Thomas Hobbes arendavad selle välja kuni kõige radikaalsemate järeldusteni. Teiselt poolt hakkab kuju võtma aga uus ideaal, mis saavutab lõpuks ka ülevõimu. Õpetus rahva suveräänsusest varjutab absoluutse valitsuse printsiibi. Neil kahel väga erineval poliitilise mõtte väljendusel on sellegipoolest intellektuaalne seos. Absolutismi toetajad ja rahva suveräänsuse pooldajad jagavad ühist mõttepinnast: "riigilepingu" õpetus saab 17. sajandil poliitilise mõtte enesestmõistetavaks aksioomiks.

Meie vaadeldava probleemi ajaloos märgib see suurt edasiminekut. Kui võtame selle vaate omaks, kui taandame õigus- ja ühiskondliku korra vabadele individuaalsetele tegudele, vabatahtlikule ja lepingupõhisele valitsetavate allumisele, lahtub kogu sa-

lapära. Pole midagi vähem saladuslikku kui leping. Leping peab olema tehtud täies teadmises selle tähendusest ja tulemitest; see eeldab kõigi osaliste vaba nõusolekut. Kui saame riigi tagasi viia niisugusele algele, muutub riik täiuslikult selgeks ja arusaadavaks asjaks.

Niisugune ratsionaalne lähenemine ei ole mitte mingil viisil *ajalooline*. Leidub vähe mõtlejaid, kes oleksid küllalt naiivsed uskumaks, nagu annaksid ühiskondliku lepingu teooriad meile adekvaatse sissevaate riigi ajaloolisesse lättesse. Me ei ole suutelised määrama hetke ajaloos, millal riik esimest korda ilmus. Aga see teadmiste puudus ei piira riigilepingu teoreetikuid. Nad ei otsi mitte riigi algust, vaid selle printsiipi. 17. sajandi mõtlejad ei ole ajaloolased, nad on loogikud. Nõnda ei ole algus Hobbesi jaoks mitte algus ajas, vaid mõistuses.

Ühiskondliku lepingu idee lähtub klassikalisest eristusest "loomu-" ja "positiivse" õiguse vahel — loomuõigus erinevalt positiivsest eelneb riigile ega allu selle seadustele. Ta toetub ennekõike õpetusele inimeste loomulikust "võrdsusest" teiste inimestega, nagu arendasid seda mõtet stoikud.

Võrdsuse ideaali ei leidu Platoni ega Aristotelese poliitikas. Platoni ideaalne riik on õigluse riik. Samas ei tähenda õiglus Platoni järgi sedasama mis õiguste võrdsus. Õigluse riik annab igaühele ja igale sotsiaalsele klassile neile mõeldud töö riigielus; aga ta ei anna neile võrdset osa. Aristotelese järgi on orjad oma loomu poolest orjad. Orjuse kaotamine pole poliitiline ideaal, vaid pelk unelm.

Stoikud olid esimesed, kes kõik need piirid eemaldasid. Nad alustasid esmalt eristusega selle vahel, mis on inimloomuses paratamatu ja mis on juhuslik. Inimeste vahel on arvutu hulk erinevusi, mis on küll kõik väga olulised, ent millel ei ole sellegipoolest kohta inimelu eetilises ja filosoofilises hindamises. Kui tahame määrata oma isikliku elu tõelist väärtust, siis tuleb välja jätta kõik see, mis lähtub välistest, meie kontrollile allumatutest asjaoludest ja tingimustest. Rikkused, auastmed, ühiskondlik positsioon, isegi tervis ja vaimuanded — kõik on tähtsusetud ja ebaolulised. Jääb üle ainult üks olemuslik hüve: inimhinge personaalne väär-

tus — väärtus, mille loob indiviid ise. Kõik konventsionaalsed piirid — eristused kreeklaste ja barbarite, sotsiaalsete klasside, isandate ja orjade vahel — need on stoitsistlike filosoofide poolt kuulutatud mõttetuks ja tühjaks. Seda maksiimi kinnitab stoitsistliku mõtte ajalugu: suurtest stoikutest üks, Marcus Aurelius, oli Rooma impeeriumi valitseja, samal ajal kui teine, Epiktetos, oli ori.

Kõik stoikutest mõtlejad on otsusekindlad individualistid. Individuaalse tahte autonoomia ja iseseisvus on stoitsistliku eetika kõrgeim printsiip. Aga stoitsistlik vabadus ei tähenda individuaalse tahte isolatsiooni, vabanemist kõigist sotsiaalsetest köidikutest. Inimene leiab tõelise individuaalsuse oma sotsiaalsete ülesannete ja kohustuste täitmises. Kui näha riiki tema tõelises valguses ja hinnata seda õiges tähenduses, siis on riik inimliku vabaduse täius ja garantii. Stoitsistlikus mõttes on kõige otsesem individualism ja avaraim kosmopolitism kokku sulatatud lahutamatuks ühtsuseks.

Need teoreetilised eeldused, mille keskaegne feodaalsüsteem alla surus, muutusid modernse ajajärgu alguses äkitselt kõige võimsamateks praktilisteks relvadeks. 17. sajandil tõendasid nad oma tugevust võitluses absoluutse riigi õpetusega. Hobbesi arendatud absoluutse riigi teooria järgi lõpetab ühiskondlik leping igasuguse individuaalse vabaduse. See on alistumise leping, millega individuaalne tahe hävitatakse ja muudetakse olematuks. Tsiviilriigis on kõik jõud koondatud valitseja kätte. Valitseja suveräänse võimu suhtes pole indiviididel mingeid õigusi.

Hobbesi oponentide jaoks oli absoluutse suveräänsuse mõiste iseenesest vastuoluline. Kui suverääni võim ei seisne ainult füüsilises jõus ja kätkeb ka legaalset võimu, siis on ta seotud teatud fundamentaalsete ja rikkumatute reeglitega. Need reeglid, olles universaalsed, ei saa sõltuda individuaalse tahte ulmadest ja isepäisusest. Seepärast ei saa üks indiviid neid ka teisele peale suruda. 17. sajandil andis sellele printsiibile hääle Hugo Grotiuse kuulus ütlemine, mille järgi ka kõikvõimsa olendi, jumala tahtel pole vabadust muuta või peatada õigusi, mida tagavad loomuseadused.

See pole üksik hinnang ega pelk paradoks, vaid üldine arvamus, mida esindasid paljud 17. sajandi mõjukad poliitikast mõtlejad. Ehkki võimsus ja õigus langevad jumalas kokku, ei järeldu sellest, et ta oleks vabastatud kõigist kohustustest; vastupidi, see tähendab, et kohustused pole talle välised õlgadele asetatud nõudmised. Need pärinevad tema enese olemusest ja on seepärast tema olemise paratamatud osad.

Samal ajal tähendab see, et individuaalne tahe ei ole täielikult kokku sulanud universaalsega. Ta valdab ja säilitab omaenese sfääri. On olemas mõningad kaasasündinud ja võõrandamatud indiviidi õigused, mida riik peab austama. Kui inimene on tõeliselt inimene, siis ei saa ta iial ära anda oma iseseisvust; ta ei saa täielikult alistuda välise jõu käskudele ja reeglitele. Koostades ühiskondlikku lepingut ei loobu indiviid oma isiksusest.

Küsimusele, kui kaugele individuaalse tahte sfäär ulatub, anti erinevaid vastuseid. Vabadust ja võrdsust peeti algseteks loomulikeks inimese õigusteks, samas küsimus, kas individuaalne omand kuulub nende võõrandamatute õiguste sekka, ei leidnud ühehäälset lahendust. Me kohtume siin kõigi nende praktiliste ideaalide ja nõudmiste teoreetiliste alustega, mis 18. sajandil leidsid väljenduse "Inimõiguste deklaratsioonis".[8]

RIIGI MÜÜT ILMUB SILMAPIIRILE

Saksa romantism, mis puhkes õide Napoleoni sõdade ajal, märgib uut otsustavat ajastut. See rajas — ehkki ei näidanud — teed, mis juhatas moodsate fašistliku ja natsionalistliku riigi müütideni. Selles arengus oli romantismil täita negatiivne, mitte positiivne roll.

Romantism eemaldas ühe tõkke, mis seniajani näis võitmatu ja ületamatu. Romantiline liikumine muutis täielikult *hinnangut* müüdile. Kõigi 18. sajandi mõtlejate jaoks oli müüt barbaarne asi — kummaline ja tahumatu mass segaseid ideid ja jämedat

[8]"Inim- ja kodanikuõiguste deklaratsiooni" võttis vastu Prantsusmaa revolutsiooniline Asutav Rahvuskogu 1789. aastal. *Toim.*

ebausku. Müüdi ja filosoofia vahel ei saanud olla ühenduskohta. Müüt lõpeb seal, kus filosoofia algab — nagu pimedus annab teed tõusvale päikesele. Isegi tagasivaatamine müüdi poole võrduks loobumisega inimkonna intellektuaalsest progressist.

Niisugune vaade teeb läbi radikaalse muutuse alates hetkest, kui tuleme valgustusest varase romantismi juurde. Müüdist ei saa mitte ainult kõrgeima intellektuaalse huvi teemat, see on ka hämmastuse ja sügava austuse objekt. Seda peetakse inimkultuuri esmaseks lätteks. Siit pärineb kunst, ajalugu ja luule. Filosoofiasüsteemi, mis müüti väldib või kõrvale jätab, peetakse õõnsaks ja ebaadekvaatseks. Schellingi filosoofia üks põhimõtteline eesmärk oli anda müüdile õigus ja legitiimne koht inimtsivilisatsioonis. Schellingi töödes kohtame esimest korda *mütoloogia filosoofiat*, kõrvuti loodus-, ajaloo- ja kunstifilosoofiaga. Ja mida kaugemale Schelling läheb, seda tähtsamaks see osa tema süsteemis muutub. Lõpuks näib olevat sellele keskendatud kogu tema huvi. Müüdist on saanud filosoofilise mõtte kese.

Romantiline luule läheb sama teed. Mütoloogia oli alati osa luulest; ja klassikalises kirjanduses on müütilisi teemasid käsitletud ajast aega. Ent kõik see — väidetakse nüüd — oli ainult juhuslik ja pealispindne. Luulelt nõutakse müütilise vaimu taastamist ja rehabiliteerimist. Romantiline luule ei kõnele enam pelgalt kujutistes, meeleliste või intuitiivsete vormide selges keeles. Ta peab õppima kõnelema uut keelt — hieroglüüfide, salajaste ja pühade sümbolite keelt. See on uus evangeelium, mille leiame Novalise poeetilistest töödest. Kanti kriitilisele idealismile, mis oli mänginud keskset rolli klassikalise Saksa kirjanduse esteetiliste ideaalide kujunemises, vastandas Novalis "maagilise idealismi", mis oli tema jaoks filosoofia ja poeesia nurgakivi. Romantilise ajastu poeedid ja filosoofid olid teinud Platonile täistiiru peale. Poeet pagendas nüüd poliitiku.

Romantikute jaoks ei olnud poliitika kunagi keskse tähtsusega. Nad elasid enam "vaimu" maailmas, luules, kunstis ja filosoofias, ja vähem karmide poliitiliste tõsiasjade maailmas. Ja selles maailmas avastasid nad uue ala. Siit alates oli kogu nende tähelepanu suunatud oma uuele avastusele, täites neid suurima entusiasmiga. Varases romantismis varjutab huvi *ajaloo* vastu

kõik muud huvid. Just sellest huvist lähtudes lükkavad nad riigi "loomuõiguse" teooriad kõrvale. Ühiskondlik kokkulepe ei ole ajalooline tõsiasi; see on fiktsioon. Kõik riigiteooriad, mis alustavad selliste eeldustega, on ehitatud liivale. Seadus ja riik ei ole inimese "tehtud". Need pole individuaalse tahte produktid ja seepärast pole nad ka individuaalse tahte pädevuses; nad pole seotud ja piiratud meie oletatavate individuaalsete õigustega. Ajaloolise õiguse koolkonna järgi ei saa inimene teha seadusi samamoodi, nagu ta ei tee keelt, müüti ega religiooni. Inimkultuur ei ole vaba ja teadliku inimtegevuse sünnitis; see pärineb "kõrgemast paratamatusest", rahvuslikust vaimust, mis tegutseb ja loob teadvustamatult.

See on kõigi romantikute arendatud poliitikateooriate tõeline filosoofiline kese. Romantikud armastavad minevikku mineviku enese pärast. Isegi siit leiame sügava müütilise vaimu mõju, mis näeb minevikus kõigi isikliku elu vormide õigustust. Romantikud näevad minevikku alati pühaduse aupaistes. Neile muutub kõik arusaadavaks alates hetkest, kui minnakse tagasi lätete juurde.

Ajaloo romantiline rõhutamine tuli Napoleoni sõdade lõpuajal ja sellele järgnenud rahvusriigi tõusu perioodil, mis jätkus terve 19. sajandi. Lõpuks sai rahvuslik ajalugu Hitleri ja Mussolini käes materjaliks, millest kujundati müütiline riik. Varastel romantikutel ei olnud mingit sellelaadset kavatsust. Nende huvi ajaloo vastu oli universalistlik. Enne romantikuid oli Goethe esimene, kes kasutas mõistet "maailmakirjandus", mille romantikud innukalt üle võtsid. Ranke monumentaalseks tööks oli maailmaajalugu. Friedrich Schleiermacher, suurim teoloog romantikutest, arendas universaalse religiooni ideaali, hõlmates kõiksugu usutunnistusi. Aga ajastu tärkavad rahvuslikud jõud suunasid selle ajaloolise ja mütoloogilise huvi kitsastele ja partikulaarsetele eesmärkidele. Kogu Saksa 19. sajandi koolkond poliitikaajaloolasi arendas ja pühitses "võimuriigi" ideed. Neist kõige ekstreemsem, Heinrich von Treitschke uhkustas, kuidas ta Preisi ajalugu kirjutades segaduse vältimiseks eiras Austria arhiive. Ainult üks hääl, šveitslane Jacob Burckhardt, nimetas võimu kui sellist kurjaks. Keegi ei kuulanud. "Võimuriigile" pühendunud filosoofid ja aja-

loolased muutusid pamfletistideks. Nad olid avanud tee 20. sajandi müüdiloojatele.

VASTUMÜRK MÜÜDILE

Modernse ajastu poliitilise elu rasketest õppetundidest oleme õppinud ennekõike tõsiasja, et inimkultuur ei ole mingil juhul kindel ja stabiilne asi, milleks me teda kunagi pidasime. Tänapäeva tsivilisatsioon on väga ebastabiilne ja õrn. See pole küll päris liivale ehitatud, aga on rajatud vulkaanilisele pinnasele. Tema esimene lähtekoht ja alus polnud ratsionaalne, vaid müütiline. Ratsionaalne mõte on üksnes ülemine kiht palju vanema geoloogilise kihistuse kohal, mis ulatub tagasi suurde sügavusse. Meil tuleb alati valmis olla vägivaldseteks vapustusteks, mis võivad me kultuurimaailma ja meie ühiskondlikku korda ta alusteni raputada.

Kõikjal on nüüd tuntav sügav ja tuline vajadus ehitada kultuurimaailm rusudest taas üles. Ent seda eesmärki ei saa täita ühekorraga. Tänapäeva poliitilised müüdid on joovastanud meie mõtted ja mürgitanud tunded. Võtab hulga aega, enne kui sotsiaalne organism suudab sellest mürgist jagu saada ja ta kõrvaldada. Ma ei kahtle, et filosoofial on selles aeglases ülesehitustöös täita oma osa ja oma kohustus. Ja võib olla, et filosoofia suurim panus saab tulla 17. sajandi alguses Spinoza tehtud eetikaanalüüsi taasesitamise kaudu.

Ükski filosoofiline mõtleja polnud ratsionaalse mõtte jõus nii veendunud kui Spinoza. Ent ta oli suurepäraselt teadlik ka sellest, et argument ei suuda ületada kirge. See tuleb ületada tugevama ja vastupidise kirega. Ainult kust leida niisugust kummalist kirge?

Spinoza järgi on meie tundeelu põhimõtteliselt irratsionaalne. See rajaneb hämaratel tunnetel ja segastel ideedel, palju enam kujutlusel kui mõistusel või intuitiivsel teadmisel. Sellele vaatamata on olemas kaks kirge, mis Spinoza süsteemis on niisugustest puudustest vabad. Nende alge on aktiivses, mitte passiivses inimloomuse osas. Spinoza süsteemis ei järgi "aktiivsete" ja "passiivsete" tunnete eristus tavapärast mõtteliini. Spinozalikus teoorias kuuluvad passiivsete tunnete klassi lisaks vihale ka armastus, seal ei ole

ainult uhkus, vaid ka alandlikkus. Mitte ainult julmus, vaid isegi kaastunne.

Üle jääb ainult kaks aktiivset emotsiooni: *meelekindlus* ja *suuremeelsus*.[9] Need on inimese fundamentaalsed voorused; nad on ainsad afektsioonid, mille kaudu inimene saab jõuda ülima eesmärgini: filosoofilise ja eetilise vabaduseni.[10] Niisugune vabadus ei tähenda ainult vabadust vägivaldsetest ihadest ja tunnetest. See tähendab ka vabadust valedest arusaamadest, ebaadekvaatsetest ideedest, igasugustest eelarvamustest ja ebauskudest. Vabanemaks kõigist takistustest tõelise vabaduse nimel on tarvis suurt vaprust. See pole pelk füüsiline vaprus. Selle tõelist mõtet võiks kirjeldada sõnadega *Sapere aude!*[11] — "Söanda teada"! Meelekindlus on söakus olla tark, et elada sõltumatut, aktiivset ja ratsionaalset elu.

Aga ei piisa sellest, et see eesmärk iseenda jaoks saavutada. Meil tuleb vabatahtlikult edastada enese jaoks omandatud hüve ka teistele. Ja selle jaoks läheb tarvis aktiivset suuremeelsuse tunnet. Meelekindlus ja suuremeelsus on ainsad vahendid, et saavutada ja kindlustada individuaalse vaimu ja inimühiskonna vabadus. Esimesega saavutame võidu iseenda üle, teisega ehitame üles ühiskondliku, tõeliselt inimliku korra.

Võib-olla on nende Spinoza maksiimide meenutamine praegusel hetkel asjakohasem kui eales varem. Tunnet saab ületada vaid tugevam tunne. Ainult siis, kui õpime arendama, kujundama ja tugevdama aktiivseid tundeid, võib loota passiivsete tunnete metsi-

---

[9]Cassireri tekstis on Spinoza *Eetika* III osa 59. propositsiooni skolionis käsitletud afektsioonide *animositas* ja *generositas* ingliskeelsed vasted *fortitude* ja *generosity*. Eestikeelses Spinoza *Eetika* väljaandes on tõlkevasted "tarmukus" ja "üllus". Siinkohal on lähtutud Cassireri sõnavalikust ja tõlgitud tema järgi. Vt lisaks: B. Spinoza. *Eetika*. Tlk M. Ott. Tartu: Ilmamaa, 2016. *Tlk*.

[10]Spinoza lisab sealsamas, et meelekindlusega seostab ta neid tegevusi, mis peavad silmas tegija enda kasu. Suuremeelsed on aga need tegevused, mis peavad lisaks silmas ka teiste kasu. *Tlk*.

[11]Vt Immanuel Kant. "Kostmine küsimusele: Mis on valgustus?" Tlk E. Parhomenko. — *Akadeemia*, nr 4, 1990, lk 801–809.

ku tormlemise lõppu, et vormida uuesti meie ühiskondlik ja kultuurielu.

KULTUURIVORMIDE ENERGIA POLIITIKAT TEGEMAS

ERNST CASSIRER[1] (1874–1945) on filosoofias omamoodi üksiklane. Filosoofia ajaloo populaarsemad üldkäsitlused ei pühenda talle enamasti suuremat ruumi. Ehkki teda peetakse Edmund Husserli, Martin Heideggeri ja Ludwig Wittgensteini järel üheks olulisemaks 20. sajandi Saksa filosoofiks, ütleb filosoofiaajaloolane Frederick Copleston, et mõtlemislaadi ja koolkondliku tausta poolest ei kuulu ta siiski sellesse sajandisse (vt Möckel 2018: 129; Copleston 2003: 368). Tõepoolest, kes tahab midagi õppida Cassirerilt, see peaks ka uskuma, et endiselt on võimalik õppida Kantilt, Hegelilt, Goethelt, renessansiajastu intellektuaalsetest murrangutest ja valgustusaja ideaalidest. Cassirer saab sellest vaimsest saatjaskonnast oma mõtlejapaatose: ta on humanist, keda ei veena ajastu trendid, mis flirdivad nihilistlike ja fatalistlike kultuuriideedega. Tema eesmärgiks ei ole teha revolutsiooni ega filosoofiat radikaalselt ümber defineerida. Ta ei lase ennast veenda oma ajastut täitval allakäigu-prohvetlusel ja kultuuripessimismil. Samuti ei võlu teda modernsed poliitilised ja ühiskondlikud utoopiad, agressiivsed fantaasiad paremast maailmast, mis radikaliseerivad inimesi poliitiliselt ja ideoloogiliselt. Apokalüptilisus, utopism, äärmuslikkus ja radikaalsus on kõik mentaliteedid, millele ei leidu Cassireri kultuurifilosoofias viljakat pinnast. Cassirer ankurdab oma kultuurifilosoofia teistsuguse eetika külge. Selle eetika lätted on Vana-Kreeka sokraatilises enesemõtestamise ja individuaalse vooruslikkuse ideaalis. Niisugune usk inimese võimesse ühendada vabadus eetikaga ilmub modernsel kujul taas päevavalgele Kanti moraalifilosoofias. Vabaduse, eetika ja kultuuri seosed on Cassireri jaoks pikk ja keerukas teema, mis läbib alltekstina kogu tema süm-

[1]Cassirer õppis Marburgi (doktorikraad 1899) ja Berliini Ülikoolis (habilitatsioon 1906). Seejärel oli Berliinis privaatdotsent, alates 1919 Hamburgi Ülikooli professor. Alates 1933 töötas Oxfordi, Göteborgi, Yale'i ja Columbia ülikoolides. Teoseid: *Philosophie der symbolischen Formen* (3 kd, 1923, 1925, 1929); *Sprache und Mythos* (1925; eesti k 2007); *Die Philosophie der Aufklärung* (1932); *Determinismus und Indeterminismus in der modernen Physik* (1937); *Zur Logik der Kulturwissenschaften* (1942); *An Essay on Man* (1944; eesti k 1999) ja *The Myth of the State* (1946). *Toim.*

boolsete vormide filosoofiat. Loengus "Kriitiline idealism kui kultuurifilosoofia" märgib Cassirer, et kultuurivormide tundmaõppimise üheks tagamõtteks on aru saada, millisel üldisel alusel toimib inimkonna ühine maailm (κοινὸς κόσμον), milles me kõik osaleme ja kus igaühel tuleb oma individuaalsus leida. Kultuurifilosoofia teeb siinjuures vaid analüütilist eeltööd. Ta uurib inimtegevusest lähtuvaid kultuurivorme, nagu keel, kunstid, religioon ja teadus (vt Cassirer 2011c: 118). Selle varal loodab Cassirer tabada ka vabaduse ja eetika seoseid. Kultuurimaailm kätkeb eneses justkui lubadust millegi olulise mõistmiseks, aga pole sugugi kindel, kuidas loodetud ühtse, inimkonda tervikuna kujundava kultuuriloome mõistmiseni võiks jõuda. Lootus, et kultuurivorme on mõttekas eristada ja et neid ühendab mingit sorti struktuurne ühtsus, avaldub Cassireri kultuurifilosoofias läbivalt (vt Cassirer 2011a: 80, Cassirer 2009: 66 jj, Cassirer 1964: 51). Kultuuri ühtsus ei ole Cassirerile mitte niivõrd olemasoleva kultuurimaailma tervik; niisugust tervikut ei ole meile antud. Kultuuri ühtsus ei ole mitte antud (*gegeben*), see on pigem meile "üles antud" ehk ülesandeks tehtud (*aufgegeben*). Ühtsus on pigem idee ja ideaal, mis võiks inimtegevust motiveerida ja orienteerida. Kultuuriühtsuse ideaal toimib Cassireril sarnaselt Kanti ideaaliga ülimast hüvest, mis peaks motiveerima inimese moraalset elu. See on küll kättesaamatu, aga tema funktsioon on anda inimese elule kaugem eesmärk — see on ideaal, millest on võimalik juhinduda.

Kultuurimaailm on Cassirerile vabaduse sfäär: see on inimtegutsemise areen, kus inimene ületab oma passiivsuse ja pürib vaimse väljenduslikkuse poole, mille tulemuseks on erinevad vormi- ja sümboliloome protsessid. Keel, müüt, religioon, kunst, teadus ja poliitika on üks võimalik kultuurivormide reastus, aga Cassirer ei esita kunagi mingit lõplikku süsteemi. Seda loetelu võib alati jätkata. Niisugune lahtisus on põhjustanud etteheiteid, sest Cassirer ei näi alati piisavalt põhjendavat, miks ta just selliseid sümboolseid vorme esile tõstab (Hösle 2017: 197 jj). Ehkki Cassirer toetub palju süstemaatilistele filosoofidele, nagu Kant ja Hegel, ei ole ta huvitatud neist kui süsteemiloojatest. Kantilt pärineb idee kogemust organiseerivatest aprioorsetest vormidest; Hegel laiendab seda ideed kultuurimaailmale. Hegeli *Vaimu fenomenoloogia* reastab hulga kultuurivorme alates Vana-Kreeka linnriigist ning lõpetades katsetega luua vabadusele rajatud poliitilist ja moraalset elukorraldust Prantsuse revolutsiooni järgses Euroopas. Aga Cassirer lükkab tagasi Hegeli katse tuletada nendest vaatlustest üldist loogikat; teda köidab üksnes Hegeli idee vaadelda ajalugu kui protsessi, kus realiseeruvad erinevad vabaduse vormid, moodustades aeglaselt edeneva "pildigalerii", mida Hegel oma fenomenoloogias järjestab. Kultuurivormid on Cassireri filosoofias pigem nähtused, mida tuleb kirjeldada ja ana-

lüüsida lähtuvalt nende individuaalsest omapärast ja funktsioneerimise viisist. Ta ei püüa neid taandada ühelegi üldkehtivale loogilisele struktuurile või metafüüsilisele olemusele.

Kultuuri sümboolsed vormid on tunnistused inimese vaimsest tegevusest ideede, ideaalide ja eesmärkide nimel. Kultuurifilosoofia paradoks seisneb selles, et ta ei pääse tagasi neid vorme loonud vahetu hingeelu juurde (Cassirer 1964: 51). Filosoofial ei ole vahendeid ega oskusi sulamaks kokku inimese hingega, et mõista selle algset kaemust. See oleks müstiku tee ja Cassirer tunnistab, et filosoofia ei oska seda teed käia. Kultuurifilosoofiale jääb inimesest lähtuv kultuurivormide maailm, mille puhul tuleb loota, et neisse jääb mingit sorti "tõe ülejääk", kus midagi neid algselt ellu kutsunud hingeelust on salvestunud ja säilitatud. Kultuuri moodustavad aktiivsed kujundamise energiad (*Energien des Bildens*), mis annavad kuju erinevatele sümboolsetele vormidele (vt samas). Oma peateoses *Sümboolsete vormide filosoofia* analüüsib Cassirer neist kolme: keel, müüt ja teaduslik tunnetus. Seejuures peetakse müüdi kui kultuurivormi laialdast käsitlemist Cassireri kultuurifilosoofia üheks originaalsemaks arenduseks (vt Verene 2011).

See ei tähenda siiski, et Cassirer loobuks täiesti inimese mõistest. Üks osa tema filosoofiast on pühendatud filosoofilisele antropoloogiale, kus Cassirer rõhutab inimese vormivõimelist alget: inimene on *capaso formae* (Cassirer 1995: 44). Cassireri jaoks on niisugune võime seotud humanistliku potentsiaaliga: inimene on võimeline oma energiat — *capacitas infinita* — suunama ja vormima lähtuvalt teoreetilistest, eetilistest või esteetilistest alustest (Cassirer 2011b: 150). Sellega on seotud inimese kui *animal rationale* ümbersõnastamine: inimene on *animal symbolicum*. Sümboli mõiste avardab inimmõistuse ratsionalistlikku määratlust. Cassireri filosoofilised liitlased on siin Herder ja ennekõike Wilhelm von Humboldt. Herder jõuab oma *Traktaadis keele algupärast* (1772) mõteteni keele olemuslikust ühendusest inimliku teadvustamis- ja refleksioonivõimega. Samu ideid kordab ka Humboldt. Aga Humboldt rõhutab iseäranis keele aktiivset ja energeetilist algupära, mille aluseks on elav kõnelemine: "keel ei ole valmis teos (Ergon), vaid tegevus (Energeia)". Keel on "ennast igavesti kordav vaimu töö", kus artikuleeritud heli kohandatakse sobivaks mõtete väljendamise jaoks (vt Humboldt 2000: 36 jj). Herderi ja Humboldti filosoofilises antropoloogias on keelevõimelisus ja selle seos eneseteadliku reflektiivsusega esmane inimest määratlev tunnus. Cassireri järgi on keel seeläbi ka primaarne kultuurivorm, mille kaudu saab esimest korda võimalikuks inimesele omane eneseväljendus ja sotsiaalsus. Sümboli mõiste ei tähenda aga ainult ratsionaalsuse ja keelelisuse kokkutoomist. Sümboli mõiste oluline mõõde on ka inimtegevuse loov ja tegevuslik

külg. Sümboolsed vormid on loova tegevuse saadused. See ei tähenda, et inimene oleks võimeline looma *ex nihilo*, aga tema loodud sümboolsete vormide maailm on aktiivseks vastuseks teda mõjutavale ja puudutavale muljete paljususele, mis inimest ümbritseb. Lisaks Herderile ja Humboldtile kõneleb siin Cassireri kaudu ka Goethe hääl. Loov, südi ja sisemist aktiivsust kasvatav tegevus, loova tegutsemise ja väljendumise ideaal on motiiv, millel on keskne koht Goethe poeetikas ja natuurfilosoofias.

Oma *Sümboolsete vormide filosoofias* arendab Cassirer sellest lähtuvalt ka tunnetusteooriat. Iga tajuelamus kätkeb alati juba "sümboolset laetust" (*symbolischen Prägnanz*). Konkreetne meeleline taju sisaldab eneses alati ka mingit ideaalset, sümboolset potentsiaali, mille kaudu ta viitab "käesolevast kaugemale" (Cassirer 1977: 236). Nii võib tavalisel puidust ornamendil olla erinevaid tähendusi: see võib olla nii religioosne kultusobjekt kui ka lihtne puutükike. Erinevate sümboolsete vormide vahendusel võib üks ja seesama meeleline tajuelamus omada erinevat vaimset tähendust ja sellest lähtuvat atmosfääri. Üldisemate kultuurivormide tasandil kujuneb Cassireril kaheks vastupidise jõuga suundmuseks müütiline vormiloome printsiip ja ratsionaalne, teadusliku tunnetusega seotud vormiloome suund. Lihtsustatult on nende peamiseks erinevuseks tunnetustegevuse erinev pürgimus: müütilist sümboolset vormiloomet iseloomustab kalduvus kinnistada teadmised objektidele, sellal kui ratsionaalset, teaduslikku tunnetust suunab eesmärk leida objektidevahelisi suhteid: loogika mõisteruumis valitseb ühtlane valgus, müüdiruumis on aga heledamad ja varjulisemad kohad (vt Cassirer 2007: 106 jj). Nende kahe vormi- ja tunnetusprintsiibi omavaheline vastuolu näitab teed ka Cassireri poliitika- ja ühiskonnafilosoofilistes mõttearendustes.

Ernst Cassirer oli 1930. aastate alguse poliitiliste muutuste tõttu Saksamaal sunnitud emigreeruma.[2] Pärast pikemat viibimist Rootsis tuli lõpuks põgeneda Ameerikasse, kus ta tegutses Yale'i ja lõpuks Columbia ülikooli juures. Ernst Cassireri viimaseks, postuumselt ilmunud teoseks jäi *Riigi müüt* (The Myth of the State, 1946). Siin tõlgitud samanimelise ettekande versioon aastast 1944 on lühivormi koondatud ülevaade kaks aastat hiljem ilmunud raamatu kesksest sisust. Cassire-

[2]Cassireri põhjalikum eestikeelne biograafia ja filosoofiliste ideede tutvustus leidub kahes tema teose tõlkes: *Uurimus inimesest: Sissejuhatus inimkultuuri filosoofiasse* (tlk ja järelsõna Toivo Pilli), Tartu: Ilmamaa, 1999, ning *Keel ja müüt* (tlk ja järelsõna Margit Rennebaum), Tallinn: EKSA, 2007.

ri filosoofia on üks väheseid, mis jäi sõdadevahelisel perioodil rõhutama Euroopa kultuuri vastastikmõjusid ega läinud kaasa korporatiivsete või natsionalistlike suundumustega, mis neid vastastikmõjusid eirasid; Cassireri jaoks realiseerus Weimari vabariigi loomisega Saksamaal demokraatliku vabaduse idee, mis Kantil oli jäänud veel ainult ideeks poliitilises filosoofias (vt Möckel 2018: 135).

Filosoofiat ja poliitikat analüüsib Cassirer 1920.–1930. aastatel mõistuse ja müüdi vastuolude kaudu — nende varal püüab ta teoreetiliselt mõtestada ning kaitsta liberaalse demokraatia ja humanismi saavutusi, mille ebakindluse ja hapruse ajastu kriisid selgelt esile tõid (vt samas: 129).

"Riigi müüt", seda nii täispika raamatu kui käesoleva lühikese ülevaatena, on suuresti pühendatud poliitika- ja riigifilosoofia ideede ajaloole Euroopas. Aga eemärgiks ei ole lihtsalt ideedeajalooline ülevaade mineviku mõttemustritest. Kuigi Cassirer näitab siin müüdi kriitilist rolli 20. sajandi Euroopa ideoloogilises, poliitilises ja militaarses radikaliseerumises, pole tema müüdikriitika siiski mõeldud müüti kultuurist välja arvama. Üldjoontes on kultuuri tasakaalustatus seotud kultuurivormide paljususe ja nende suhtelise iseseisvusega. Kui tõsta mõnd vormi teiste arvelt liigselt esile, toob see endaga kaasa kultuuri vaesumise. Teaduslik mõte on Cassireri arvates küll inimkultuuri suursaavutus, aga selle tulemusel ei tohiks teisi ajaloolisi sümboolseid vorme päriselt välja tõrjuda. Enamgi veel, see tõrje ei õnnestugi, sest müüdiline mõtlemine on samamoodi inimkultuuri fakt, mida ei saa ega tohigi päriselt kõrvaldada. Valgustuslik, läbipaistva mõistuse ideaal ei ole lõpuni teostatav ja sellele ei saa kõiki inimelu osasid taandada. Tõsi, raamatus *Riigi müüt* jääb Cassirer müüdi osas vastuolulisele seisukohale, rõhutades artistlike, eetiliste ja intellektuaalsete jõudude koosluse tähtsust kultuuris, mis peavad takistama müüdi domineerimist. Ainult nii on võimalik ohjata müüdilise mõtlemise lihtsustavaid ja kurjakuulutavaid ahvatlusi. "Riigi müüt" ongi ennekõike mõeldud totalitaarsete režiimide kriitikana. Ta näitab, millised on müüdiloome tehnikad kaasaegses tsivilisatsioonis, ennetades niimoodi ka praeguse, nn tõejärgse ajastu teabeloome kulissidetaguseid. Tänapäeval ei ole küll enam ühte suurt vastandust müüdilise ja teadusliku mõtlemise vahel, vastandused on palju enam killustunud ja hajali. Müüte ja pooltõdesid on palju, mis nõuavad endale samal ajal legitiimsust ratsionaalsete ja demokraatlike protseduuride täieõigusliku osalisena. Nii ongi tänapäeva kultuuri elujõu kaalukeeleks tema võime kätkeda endas ka mitteratsionaalset, näiliselt ebatõhusat ja müütilist sellisel viisil, et vabaduse määr kultuuris tervikuna siiski ei kannataks.

"Riigi müüdi" ideedeajaloo esitusel väljendub lõpuks kõnekalt Cassireri humanistlik positsioon. Selle peamiseks ülesandeks on veenda lugejaid (ja kuulajaid) inimese vaimse vabaduse humanistlikus tähtsuses. Tunnetades inimese kultuuripotentsiaali ja vormiloome energiat, on võimalik taas mõista inimese vastutus- ja teovõime tegelikku kaalukust. Inimest ei valitse tundmatu loodusjõud ja inimene ei ole determineeritud ajaloo mängukann. Inimeses eneses asub tema elu allikas, tegude läte ja vastutuse aupaiste. Cassirer usub, et inimene on võimeline ise oma tulevikku looma ja et vastutus inimese ajaloolise olukorra ees lasub suuresti temal endal: seda ei saa veeretada olemisajaloolisele saatusele (Heidegger) ega kultuuri allakäigu vältimatusele (Spengler). Vaba inimese väärikus seisneb tema võimes oma saatust ise luua. Ka siin väljendub Cassireri mõjukas ühendus kantiliku ja hegelliku vabadusefilosoofiaga: inimesel on võimalik areneda kõrgemate ja küpsemate vabadusevormideni, selles on tema emantsipatsiooni kese (vt Cassirer 2011c: 118). Spengler, Heidegger jt on selles mõttes mütoloogilise varjundiga mõtlejad, keda Cassireri arvates ilmestab ülerõhutatud keelekasutus: see hakkab argumentide asemel kasutama literatuurset retoorikat, flirtima poeetilise paatosega ja eemaldub loogilistest järeldustest. Sellel peab olema inimest lummutav, tema mõtlemise aktiivsust pärssiv mõju.

Viidates Spinozale otsib Cassirer seevastu inimese loomejõu vaba ja aktiivset alget. Pole vähetähtis, et Spinoza peateos kannab nimetust *Eetika*. Nagu ka mujal oma kultuurifilosoofias, teeb Cassirer "Riigi müüdis" suure ringi ajaloo kirevate ja erisuunaliste ühiskonnaideede ümber, et jõuda tagasi elementaarsesse inimsuse punkti: inimese vastutusvõimelisuse ja teovõime rõhutamiseni.

Cassireri filosoofiliseks lootuseks on jõustada inimese sisemine vabadus, näidata selle ühesuunalisust inimese eetiliste vajadustega. Võiksime siin kuulda veel kord Hegeli pärandi kaja. Hegeli jaoks tähendas vaimu enesetunnetus samamoodi ringteed: eneseni jõudmiseks tuleb läbi teha terve maailma arengukäik. Aga sellest ringkäigust ei maksa teha liiga kaugeleulatuvaid järeldusi. Niimoodi õpime tundma oma iidset seljatagust, maakera looduse- ja kultuuriajaloo senist kulgu, aga ei saa siiski mingit lõplikku mudelit ega prohvetlikku teadmist, milline saab olema kultuuri tulevik. Selle asemel võime avastada, et ajaloos on lünk, millel me ise seisame ja mis alles ootab meie vormiloovat panust. Nii on igas inimeses unikaalne potentsiaal maailmale reageerimisel ja tema peegeldamisel. Kultuurifilosoofiline sümboolsete vormide analüüs saab ergutada inimest tegutsema, otsima uusi variatsioone kultuuri ja ühiskonna avaldumisvormidele. Selle käigus ikka ja jälle esile kerkiv ebakindlus inimkonna ja kultuuri tuleviku pärast on selle protsessi möödapääsmatu osa. "Riigi müüdis" esitatud lühike poliitikafilosoofia aja-

lugu peaks meid aitama läbi näha mefistolikke valeiidoleid, mis kultuuri vaba edasiliikumist takistavad. Inimene ei tohiks oma vormiloome jõudu kahandada ega sulgeda. Tõsi, inimene on küll alati seotud piiridega, millest saab paremini aimu, kui õppida tundma kultuuri sümboli- ja vormiloome sisemist loogikat ning ajaloolist kujunemist. Meil tuleb õppida toimima piiride sees, sealjuures neisse sulgumata või neid raevukalt lõhkumata. Värske on ainult loov alge, pulsi jätkumine, energia katkematus. Oma eesmärke seades ja igapäevaselt toimides tuleks hoida selle hingelise energia poole. Omamoodi läheneb Cassirer niimoodi faustilikule paatosele, kus kultuuri arhailiseks jooneks on selle olemuslik rahutus, leppimatus mistahes lõpliku vormiga. See toob ühtepidi kaasa kõikide kultuurivormide paratamatu võõrandumise neid loonud hingelisest aktiivsusest, mida sotsioloog Georg Simmel nimetas "kultuuri tragöödiaks". Cassirer vastab Simmelile humanistliku tõdemusega: ümberkujundamine ja metamorfoos on kultuuriloome põhifenomen. See moodustab tema katkematu rütmi ja annab talle alati vaid suhtelise, labiilse tasakaalu (Cassirer 2011a: 128). Selle pidevalt jätkuva tegevuse põhiliseks funktsiooniks on kommunikatsioon inimeste vahel: kultuurivormid on "sillad" ja "läbikäigupunktid" inimestevahelises suhtluses, milles ühe tegevus on mõeldud teise sütitamiseks ja ergutamiseks (Cassirer 2011a: 115 jj). See tähendab, et meil pole lõplikku, kõike seletavat teooriat kultuuri sisemisest muutumisest, tema ideaalsest vormist, sünnist, kasvust või lõpust. Kõik sedalaadi üldistused on Cassireri arvates kriitilisele mõistusele lõpuni vastuvõetamatud. Küsimus ei ole mitte optimistliku või pessimistliku maailmatunde kasuks otsustamises, vaid vabas tegutsemises, mis lähtuks kriitilisest mõistusest ja vastutustundega seotud loovast eetikast.

Niisugune, tegutsemisele ja individuaalsele aktiivsusele suunatud kultuurifilosoofia on 20. sajandi filosoofilistes keeristes pidanud ometigi teed andma mõjukamatele häältele. Cassireri kõige kuulsam kriitik on kindlasti Martin Heidegger, kellega Cassirer 1929. aastal Davosis avalikult väitles. Heidegger on ka üks tuntumaid 20. sajandi humanistliku mõtte kriitikutest, mille varjus Cassireri renessansi ja valgustuse vaimus kultuurivormide filosoofia mõjus liiga akadeemiliselt ja ehk isegi vanamoodsalt. Davosi väitlust vaatasid pealt mitmed 20. sajandi filosoofia mõjukad kujud, teiste seas Rudolf Carnap ja Emmanuel Levinas. Väitlusele järgnes kahe filosoofi vestluse paroodia, milles Cassireri osa täitis Levinas, kellel seda hiljem arvatavasti kahetseda tuli (vt Cohen 2006). Kuigi Levinasi tekstides ei ole Cassirerist märke, on põhjust arvata, et Levinas polemiseerib Cassireriga mitmel puhul (vt samas). Levinasilik eetika rõhutab "teise" tingimatut esmasust. See aga tähendab, et "teise" "nägu" ei saa olla vahendatud mingi kultuurilise konteksti kaudu.

"Teine" on kultuurieelne, tema "nägu" ja sellest lähtuv eetika ei saa Levinasi jaoks sõltuda sümboolsetest funktsioonidest. Seepärast võib öelda, et Cassirer ei tee tõepoolest kaasa 20. sajandi filosoofilisi trende. Ta ei tunnusta inimese toimimise algena heideggerilikku olemise kõnetust. Levinas rõhutab inimese retseptiivsuse ja sellega koos passiivsuse tähtsust, millele Cassirer näiks justkui vastanduvat. Levinasil pole mitte "minu" isiklik individuaalsus, vaid "teise" ilmumine selleks aluseks, millest peaks lähtuma eetiline tegutsemine. Tõsi on see, et Levinasi eetika ei tõuse tühjale kohale: 20. sajandi kultuurivapustused said teoks vaatamata eetilistele ja humanistlikele ideaalidele, mida Euroopa kultuuris oli arendatud. See sundis paljusid mõtlejaid klassikalisi humanistlikke väärtusi luhtunuks ja juba eos eksitavaks pidama. Nii Heidegger kui Levinas otsivad Descartes'ist alguse saanud ratsionalismile ja goethelikule tegutsemiseideaalile vastukaaluks passiivsemat ja poeetilisemat inimesemõistet.

Aga Cassireri usul klassikalise mõtteloo pärandisse on samuti jätkuvalt diskussioonivõimet. Mõelgem kasvõi haridusideedele, mida tänapäevase muutuva ja globaalse maailma tõmbetuultes pidevalt otsitakse. Üks keskseid väärtusi on endiselt inimese enesejuhtimine, aktiivsus, tegusus ja loov eneseväljendus vastavalt oma loomusele ja isiksuse võimetele. Niisugune lähenemine filosoofia võimalustele ja sisemisele ülesandele teeb Cassireri moraalselt ja eetiliselt avardavaks autoriks. Õpetlasliku ja panoraamse eruditsiooniga loodus- ja humanitaarteadustes, keeltes, etnograafias, antropoloogias ja filosoofias on Cassirer sümpaatseks teejuhiks ning usaldusväärseks dialoogipartneriks vaimse kultuuri jälgedel liikujale ka praegu.

Kirjandus

C a s s i r e r, Ernst 1964. *Philosophie der symbolischen Formen* I. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft

C a s s i r e r, Ernst 1977. *Philosophie der symbolischen Formen* III. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft

C a s s i r e r, Ernst 1995. *Zur Metaphysik der symbolischen Formen.* Hamburg: Felix Meiner

C a s s i r e r, Ernst 2007. *Keel ja müüt.* Tlk M. Rennebaum. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

C a s s i r e r, Ernst 2009. Der Begriff der symbolischen Form im Aufbau der Geisteswissenschaften. — *Schriften zur Philosophie der symbolischen Formen*. Hamburg: Felix Meiner

C a s s i r e r, Ernst 2011a. *Zur Logik der Kulturwissenschaften*. Hamburg: Felix Meiner

C a s s i r e r, Ernst 2011b. Naturalistische und humanistische Begründung der Kulturphilosophie. — *Zur Logik der Kulturwissenschaften*. Hamburg: Felix Meiner

C a s s i r e r, Ernst 2011c. Critical Idealism as a Philosophy of Culture. — *Mythos, Sprache und Kunst*. Hamburg: Felix Meiner

C o h e n, Richard A. 2006. Introduction: Humanism and Antihumanism — Levinas, Cassirer and Heidegger. — E. Levinas. *Humanism of the Other*. Champaign, IL: University of Illinois Press

C o p l e s t o n, Frederick 2003. *A History of Philosophy: 18th and 19th Century German Philosophy*. London & New York: Continuum

H u m b o l d t, Wilhelm von 2000. Einleitung zum Kawi-Werk. — *Schriften zur Sprache*. Ditzingen: Reclam

H ö s l e, Vittorio 2017. *A Short History of German Philosophy*. Princeton, NJ: Princeton University Press

L e v i n a s, Emmanuel 2006. *Humanism of the Other*. Champaign, IL: University of Illinois Press

M ö c k e l, Christian 2018. *Die Philosophie Ernst Cassirers: Vom Ausdrucks- und Symbolcharakter kultureller Lebensformen*. Hamburg: Felix Meiner

V e r e n e, Donald Phillip 2011. *The Origins of the Philosophy of Symbolic Forms: Kant, Hegel and Cassirer*. Evanston, IL: Northwestern University Press

Joonas Hellerma

VAIDLUSED ÜRO INIMÕIGUSPAKTIDE ÜLE JA NÕUKOGUDE LIIDU LAGUNEMINE

Lauri Mälksoo

Tõlkinud Alar Helstein

Vaadates tagasi rohkem kui viiekümnele aastale, mis on möödunud kahe inimõiguspakti vastuvõtmisest ÜROs 1966. aastal, võib selle perioodi arvatavasti kõige olulisemaks sündmuseks maailma ajaloos pidada Nõukogude Liidu lagunemist 1991. aastal. Ajaloolaste seas jätkub endiselt arutelu ja väitlus selle kommunistliku üliriigi kokkuvarisemiseni viinud põhjuste üle. Väidetavasti mängisid selles oma osa mitu tegurit: naftahinna langus 1986. aastal, USA presidendi Ronald Reagani hoogustatud võidurelvastumine, tugevad iseseisvusliikumised Balti riikides ja Gruusias, Mihhail Gorbatšovi ja Boriss Jeltsini isikuomadused ja otsused, Nõukogude vanameelsete 1991. aasta nurjunud riigipöördekatse jne.

Ent külma sõja viimasest etapist ja NSVLi lagunemisest võime näha ka seda, kui suur võib olla ideede tähtsus. Nõukogude Liit ei oleks ilmselt mis tahes sisemise või välise surve all kokku varisenud, kui tema ideoloogiline immuunsüsteem oleks 1991. aastal hästi toiminud. Ma väidan selles artiklis, et vaidlustel inimõiguste üle oli oluline osa nii NSVLi lagunemises kui ka Ida-Euroopa ja Euraasia uue nõukogudejärgse korra tekkes. Muidugi *kitsamas tehnilises mõttes* ei saanud kodaniku- ja poliitiliste

---

The controversy over human rights, UN covenants, and the dissolution of the Soviet Union. — *Japanese Yearbook of International Law*, Vol. 61, 2018 (ilmumas).

õiguste rahvusvaheline pakt kui rahvusvaheline inimõigusleping Nõukogude Liidu reformimist või lagunemist pooldavate jõudude põhirelvaks. Põhjuseks oli asjaolu, et Nõukogude ühiskond ei olnud väga legalistlik, rahvusvahelistest inimõigustest teati seal üsnagi vähe ning poliitiliselt paremini kasutatavaks ja tuntumaks osutus hoopis 1975. aasta Helsingi lõppakt. Ent perestroika viimastel aastatel avaldasid inimõigused siiski väga olulist mõju, toimides kriitilise ja lagundava ideena. Euraasia üliriigi kokkuvarisemisele eelnes nõukogude eliidi senise inimõigusalase mõtteviisi allakäik.

Rahulolematud ühiskondlikud jõud said perestroika perioodil inimõiguste sõnavara kasutades öelda, mis nende arvates Nõukogude Liidus valesti on. Küsimus ei olnud selles, *kas* kõnealused ÜRO inimõiguspaktid on olulised. Nõukogude valitsus ei väitnud külma sõja ajal kunagi midagi muud ning püüdis end koguni näidata nende paktide tugeva toetajana. Põhiküsimused seisnesid pigem selles, kuidas inimõigusi ja vastavaid lepinguid, eriti kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti *tõlgendada ja rakendada* ning kuidas kaks konkureerivat poliitilis-majanduslikku süsteemi inimõigusi filosoofiliselt mõtestavad. Just neil teemadel valitses lääne ja Moskva vahel külma sõja päevil sügav erimeelsus ning nende valguses hakkas NSVLi reformimeelne eliit perestroika ajal pidama veenvamaks läänelikku arusaama inimõigustest, milles rõhutati kodaniku- ja poliitilisi õigusi. Samal ajal leidis aset Nõukogude riigisotsialismi majanduslik allakäik. NSVLi pikaajaline ideoloogiline lahing läänega toimus just *inimõiguste (paktide) tähenduse* üle ning selle lahingu kaotus viis lõpuks ka riigi enda hävimiseni.

Seega, kui rääkida ÜRO inimõiguspaktide pikaajalisest mõjust maailmale, võib arvata, et ükski mõju polnud suurem kui see, mille tagajärjel kadus maailma ajaloo areenilt Nõukogude Liit, üks kahest omaaegsest üliriigist. Mõistagi ei lagunenud NSVL ainult inimõigustega seotud vaidluste *tõttu*, kuid inimõigustest sai üks idee, mis hakkas selle riigi ideoloogilist enesekindlust õõnestama ja millel oli NSVLi lagunemises seega oma osa.

I. NÕUKOGUDE AMETLIK INIMÕIGUSKÄSITUS ENNE PERESTROIKAT

Nõukogude Liit ratifitseeris kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti ning majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvahelise pakti 1973. aastal ning mõlemad paktid jõustusid 1976. aastal. Kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti esimene projekt töötati välja 1950. aastate algul ning see toimus eelkõige lääne mõju all, sest Moskva boikoteeris parasjagu ÜROd seoses küsimusega, millisel valitsusel on õigus Hiinat esindada (Moyn 2010: 69).[1] Kahe pakti vastuvõtmiseni viinud pikkadel ja tulistel läbirääkimistel ÜROs toetas NSVL lahendust, mis oleks toonud kõik inimõigused kokku ühte pakti. Hiljem kritiseerisid Nõukogude autorid kahe pakti sõlmimisega lõppenud tulemust, pidades selle põhjuseks asjaolu, et lääs ja eriti USA ei olnud nõus tunnustama sotsiaalseid, majanduslikke ja kultuurialaseid õigusi rahvusvaheliste inimõigustena (Ostrovski 1968). Loomulikult tundsid nad uhkust, et Nõukogude diplomaadid olid ÜRO läbirääkimistel peamine majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste pakti toetanud jõud (Ostapenko 1981).

ÜROs toimunud inimõiguspaktide läbirääkimistel oli Nõukogude Liidul 1966. aastal saavutatud tulemustele veel üks otsene mõju. Näiteks ei olnud NSVL nõus läbivaatamismehhanismide lisamisega otse kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti süsteemi, sest tema arvates olnuks see vastuolus riikliku suveräänsusega (Kartaškin 2017: 39). Selle tagajärjel jäi ÜRO Inimõiguste Komitee jurisdiktsiooni tunnustamine pakti alusel esitatavate individuaalkaebuste suhtes fakultatiivseks. Nõukogude diplomaatide pingutuste tagajärjel ei olnud ka kodaniku- ja poliitiliste õiguste paktis antud tunnustus eraomandiõigusele enam nii tugev nagu 1948. aasta inimõiguste ülddeklaratsioonis (samas: 39). Ent põhi-

[1] Teatavasti esindas Hiinat ÜRO Julgeolekunõukogus USA jt lääneriikide soosituna toona (Taiwanile pagenud) Hiina Vabariigi valitsus, aga Moskva veendumusel pidanuks seaduslikuks esindajaks olema Hiina Rahvavabariigi valitsus, mis kontrollis kogu Mandri-Hiinat. Hiina Rahvavabariigi valitsus sai Hiina Vabariigi asemel Julgeolekunõukokku Hiinat esindama alles 1971. a.

väitlus käis endiselt mõlemas inimõiguspaktis kasutatud mõistete tähenduse üle. Ka pärast paktide vastuvõtmist jäid lääs ja Moskva nende ideoloogia, mõju ja rakendamise suhtes selgelt vastandlikele seisukohtadele (Manov 1986: 33–37). Neid erimeelsusi on oluline uurida, mõistmaks rahvusvahelise inimõigusalase õiguse ajaloolist kujunemist ja paktide tõlgendamist maailma eri riikides. Käsitlengi nüüd Nõukogude inimõigusalase trükisõna põhjal NSVLis enne perestroikat inimõiguste üle toimunud arutelusid.

Nõukogude Liidus oli mõttevahetus inimõiguste üle 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate algul seotud 1977. a uue konstitutsiooniga, mis jõustus 1978. aastal (nn Brežnevi konstitutsioon) (Manov 1986: 9). Nõukogude ametlik seisukoht ütles, et NSVLil oli inimõiguste sõnastamise ja kaitsmise ajaloos nii rahvusvaheliselt kui ka riigiõiguslikult edumeelne osa. Ametliku käsitluse järgi oli Nõukogude riigiõiguse tase nii kõrge, et NSVLi ühinemine paktidega 1973. aastal ei toonud kaasa mingit vajadust õigusaktide muutmise järele (Denissov 1987: 65).

Sotsialistlikus Ida-Euroopas algasid sotsialistliku inimõiguskäsituse väljatöötamise püüded 1960. aastatel. Näiteks võttis üks Ungari õigusteadlaste rühm oma inimõiguste mõiste aluseks marksistlik-leninistliku filosoofia, kombineerides filosoofilisi ideid õiguslik-poliitilistega (Szabó 1966). Nad väitsid, et ajalooliselt olid sotsialistlikud riigid inimõiguste rahvusvahelise kaitse esirinnas: näiteks 1945. aastal oli just NSV Liit teinud ettepaneku lisada inimõigused ÜRO põhikirja (samas: 279). Tegelikult ei olnud ajaloolised tõsiasjad ÜRO põhikirja kontekstis inimõigusi toetanud suurriikide puhul muidugi nii ühesed (Simpson 2001: 243).

Mitmed Nõukogude Liidus ilmunud inimõigusalased tööd olid veel selgemalt propagandistlikud kui sotsialistliku Ungari katse läheneda inimõigustele marksismi-leninismi filosoofia nurga alt. Näiteks kirjutas Moskva Patrice Lumumba Rahvaste Sõpruse Ülikooli professor Igor Blištšenko rahvusvaheliste inimõiguste analüüsi, milles järgis läbivalt põhimõtet, et NSVL on hea ja kapitalistlik blokk paha (1969: 32). Samas ei mainitud propagandateostes tavaliselt tõsiasja, et NSV Liit ja tema sõltlasriigid Ida-Euroopas olid jäänud 1948. aastal inimõiguste ülddek-

laratsiooni vastuvõtmisel erapooletuks (Kartaškin, Rešetov 1986: 247). 1948. aastal ÜRO Peaassambleel ülddeklaratsiooni hääletusel erapooletuks jäädes kritiseeris Nõukogude Liidu alaline esindaja ÜRO juures Andrei Võšinski oma kõnes deklaratsiooni teksti "formaaljuriidilist laadi" (Võšinski 1951: 367). Ühtlasi mainis Võšinski üht NSVLi erapooletuse vähem filosoofilist ja pigem konkreetset põhjust: inimõiguste ülddeklaratsiooni projekt sekkus liiga palju suveräänsete riikide siseasjadesse (samas: 379).

Seega ilmnes Nõukogude diplomaatias selge eraldusjoon: 1948. aastal Stalini valitsemise ajal jäi NSVL inimõiguste ülddeklaratsiooni vastuvõtmisel erapooletuks, aga 1966. aastal osales aktiivselt ja energiliselt kahe inimõiguspakti läbirääkimistel ja ratifitseeris mõlemad paktid üsnagi kiiresti. Samas lähtus NSV Liit pakte ratifitseerides paradoksaalsest eeldusest, et inimõigused jäävad sellele vaatamata riikide siseasjaks. Nii oli rahvusvaheline inimõigusalane õigus NSVLi jaoks eelkõige deklaratiivne, üldine ja propagandistlik, sest eeldati, et see ei saa sekkuda Nõukogude riigi sisemisse asjade korraldusse. See paradoks oli Nõukogude inimõigusteooria lähtekohaks ning NSV Liidu ametliku inimõigusalase mõttetöö põhieesmärk oli kuni perestroika viimaste aastateni toetada valitsust ideoloogiliselt inimõiguste retoorikaga. Seega ei ole enne perestroika hilisemat perioodi võimalik tuvastada mingeid olulisi erinevusi Nõukogude Liidu ametlike esindajate ja inimõigusspetsialistide seisukohtades.

Ameerika Ühendriikide inimõigusajaloolane Samuel Moyn on väitnud, et inimõigused muutusid rahvusvaheliselt tõeliselt üleilmseks ja poliitiliselt keskseks diskursuseks alles 1970. aastatel, eriti pärast seda, kui president Jimmy Carter (ametiaeg 1977–1981) võttis selle üheks oma valitsuse välispoliitika põhiteemaks (Moyn 2010). USA ja NSVLi ideoloogilises võitluses olid panused väga kõrged ning sellega seoses kerkisid ka inimõigused rohkem esiplaanile. 1984. aastal NSVLi juhiks tõusnud Konstantin Tšernenko oli kolm aastat varem avaldanud NLKP KK poliitbüroo liikmena New Yorgis brošüüri, milles kaitses ja kiitis Nõukogude Liidu senist tegevust inimõiguste valdkonnas (Chernenko 1981). Brošüüri alguses rõhutatakse inimõigusalast mõttevahetust ümbritseva ideoloogilise võitluse konteksti:

> Isikuvabadus, demokraatia, inimõigused, võrdsus ja humanism — need kaasaja suured teemad on kahe süsteemi, sotsialismi ja kapitalismi, uue ja vana maailma ideoloogilise võitluse keskmes. [---] USA korraldatud kampaania sotsialistlikes riikides ja eriti Nõukogude Liidus väidetavalt rikutavate inimõiguste "kaitseks" on omandanud nii poliitilise kui ka ideoloogilise iseloomu. USA valitsus kuulutas, et "inimõiguste kaitse" saab tema välispoliitika kandetalaks, ning teatas, et kavatseb anda tuld kommunistlikes riikides aset leidvate inimõiguste rikkumiste pihta (Chernenko 1981: 3).

Tõenäoliselt ei kirjutanud Tšernenko seda teksti otsast lõpuni ise, kuid asjaolu, et Ameerika Ühendriikides oli selle autoriks märgitud poliitbüroo liige, kellest mõne aasta pärast sai Nõukogude riigi juht, näitab vähemalt seda, kui tõsine küsimus oli Moskva jaoks ideoloogiline võitlus inimõiguste pärast. Tšernenko esitas tolleks ajaks juba klassikaks saanud väite, et erinevalt lääneriikidest väärtustas NSV Liit ka sotsiaalseid ja majanduslikke õigusi, mitte üksnes kodaniku- ja poliitilisi õigusi:

> Läänes kasutatav inimõiguste mõiste on sageli piiratud ega hõlma sotsiaalseid ja majanduslikke õigusi. [---] NSV Liidus sisaldab inimõiguste mõiste peale poliitiliste ja isiklike õiguste ka sotsiaalmajanduslikke õigusi. [---] Me juhindume Nõukogude Liidus põhimõttest, et just sotsiaalmajanduslikud õigused ja vabadused loovad tegeliku aluse poliitiliste ja isiklike õiguste kasutamiseks (Chernenko 1981: 4).

Seega süüdistas lääs NSVLi inimõiguste rikkumises Tšernenko järgi täiesti alusetult:

> Nõukogude arusaam inimõigustest ei ole mingil moel vastuolus põhimõtetega, mis on sätestatud kõige tähtsamates rahvusvahelistes dokumentides, kaasa arvatud inimõiguste ülddeklaratsioonis rohkem kui kolmekümne aasta eest, aga ka sellistes uuemates dokumentides nagu [majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste pakt ning kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakt]. Tegelikult lähevad Nõukogude õigusaktid selles valdkonnas palju kaugemale kui rahvusvahelised paktid, sest neis antakse üksikisiku õigustele ja vabadustele laiemad tagatised (Chernenko 1981: 5).

Tšernenko mainib ühe konkreetse näitena kõrgharidust, mis on NSV Liidus üliõpilastele tasuta, ning sellega on majandusli-

ke, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste paktiga riikidele pandud kohustuse täitmisel tehtud palju rohkem kui nõutud.

Samas näis inimõiguste teostamine kapitalismi ja sotsialismi süsteemis olevat ikkagi nii erinev, et Tšernenko pidas vajalikuks märkida:

> NSV Liidus ei nõua isiku õiguste ja vabaduste teostamine suuri kulutusi, samas kui läänes eeldab see märkimisväärseid väljaminekuid, näiteks advokaaditasusid, mida kõik ei saa endale lubada. Meie seadused ja igapäevane praktika ei sea õiguste ja vabaduste teostamist sõltuvusse kodanike ühiskondlikust ja rahalisest seisundist (Chernenko 1981: 61).

Kuigi kriitika lääne kõrgete õiguskaitsekulude kohta tabas ka paljude lääne inimeste arvates märki, nägid lääne eksperdid Nõukogude õigustegelikkust loomulikult hoopis teises valguses, eriti varasemal stalinismiperioodil, aga ka hiljem, osutades muu hulgas näiteks kommunistliku partei funktsionääride laialdaselt kasutatavale telefoniõigusele (Berman 1963; Feifer 1964). Üldiselt jäi poliitiline ja esmajoones propagandistlik suundumus Nõukogude inimõigusalases trükisõnas valitsevaks 1980. aastate lõpuni. Sama kehtis ka liiduvabariikides avaldatud originaalväljaannete või tõlgete kohta, milles tihtipeale rünnati USAd ja lääneriike seoses sealse väidetavalt nukra olukorraga inimõiguste valdkonnas ja nende ebaõiglase kriitikaga sotsialismileeri kohta (Gejevski 1981; Zaitšuk 1984; Bolšakov 1985).

Aja jooksul muutus peamiselt Moskvas avaldatud õigusteadusliku trükisõna tase paremaks ega piirdunud enam nõukogude rahva veenmiseks mõeldud puhtpropagandistlike trükistega. Sellistest publikatsioonidest võib näha Nõukogude inimõigusalase mõtte taga olevat erinevat filosoofiat. Moskvas asuva NSV Liidu Teaduste Akadeemia riigi ja õiguse instituudi inimõigusuuringute juht Viktor Tšikvadze kirjutas, et demokraatia ja inimõiguste küsimused paiknevad otse sotsialismi- ja kapitalismijõudude ideoloogilise võitluse keskmes (1978: 15). Tema käsitlusest ilmnes aga seegi, et sotsialistlikel riikidel on oma eriline arusaam riigist ja valitsemisest. Tšikvadze selgitas, et inimõigusi saab kõige paremini kaitsta hoolekanderiigis, mille riigiaparaat ja ametnikud hoolitsevad kodanike ja nende vajaduste eest ning aitavad taga-

da, et inimesed ei kahjustaks oma tegevusega iseenda huve (samas: 271–272). Teisisõnu tähendasid lahkarvamused inimõiguste (paktide) küsimustes ennekõike erinevaid arusaamu poliitilisest filosoofiast ja inimesepildist.

Teises, 1981. aastal avaldatud töös väitis Tšikvadze, et imperialistlikud lääneriigid on alates ülddeklaratsiooni heakskiitmisest 1948. aastal püüdnud ÜROs edasi lükata õiguslikult siduvate inimõigusalaste kohustuste vastuvõtmist (1981: 77). Nõukogude Liidul õnnestunud aga lääneriikide vastuseisule vaatamata lisada mõlema inimõiguspakti esimesse artiklisse rahvaste enesemääramisõiguse säte. Ühtlasi olnud NSVL üks esimesi riike, kes 1973. aastal mõlemad paktid ratifitseeris, samas kui lääneriigid viivitasid ratifitseerimisega, näidates sellega oma tegelikku küünilist suhtumist inimõiguste rahvusvahelisse kaitsesse. Tšikvadze kritiseeris ka tõsiasja, et kodanlikud lääne teadlased ei väsi kunagi Euroopa inimõiguste konventsiooni ja Euroopa inimõiguste kohtu (EIK) ülistamisest, kuigi need ei ole tegelikult kuigi edumeelsed mehhanismid (samas: 118). Nõukogude teadlased pidasid nii Strasbourgi kui ka Ameerika inimõiguste kaitse süsteemi kapitalistliku lääne silmakirjaliku propaganda näiteks (Zahharova 1971: 10). Nõukogude õigusteadlane Vladimir Kartaškin kritiseeris Euroopa inimõiguste konventsiooni ja EIKi põhialuseid isegi veel 1989. aastal (Kartashkin 1989: 163, 228). Nõukogude süsteemi jaoks oli EIKi sisuline põhiprobleem arvatavasti selles, et riigiülese institutsioonina piiras see riigi suveräänsuse põhimõtet, mida NSVL aga üle kõige väärtustas.

Veel üks Moskvast pärit õigusteadlane, Antatoli Movtšan, valiti NSV Liidu esindajaks ÜRO Inimõiguste Komitees, kui see 1977. aastal tööd alustas. 1982. aastal kirjutas ta, et inimõiguste küsimused tuleb lahendada iga riigi sisemise jurisdiktsiooni piires:

> Inimõigused ei ole mõeldavad väljaspool riiki. Iga isik saab kasutada ainult neid (sotsiaalseid, majanduslikke, poliitilisi, kodaniku- ja kultuurialaseid) õigusi ja vabadusi, mis on tagatud tema elukohariigi põhiseadusega. [---] Kellelgi, ei ÜRO-l, riikide ühendusel ega üksikul riigil või selle ametiisikutel, olenemata nende po-

> sitsioonist või ametikohast ei ole õigust sekkuda riigi sisemises pädevuses olevatesse küsimustesse (Movchan 1988: 29–30).

Seetõttu avaldas Movtšan kahetsust USA ja teiste juhtivate kapitalistlike riikide pidevate ja ebaõiglaste rünnakute üle NSV Liidu pihta seoses inimõiguste tagamisega:

> Kõik need rahvusvahelise suhtluse üldtunnustatud normid räägivad selgelt vastu USA ametlike ringkondade pidevale püüdele sekkuda "inimõiguste kaitse" ettekäändel NSVLi ja teiste sotsialistlike riikide siseasjadesse (Movchan 1988: 32).

1980. aastate keskpaigaks kujunes Moskvas NSV Liidu Teaduste Akadeemia riigi ja õiguse instituudi juures juba nimetatud Viktor Tšikvadze juhtimisel välja küllaltki muljetavaldav inimõigusalane mõttekoda. 1986. aastal avaldatud kollektiivses monograafias kordasid instituudi teadlased juba tuttavat Nõukogude klišeed, et NSVL oli esimene inimõiguspaktid ratifitseerinud suurriik, samas kui USA ei olnud neid tegelikult isegi ootuspäraselt ikka veel ratifitseerinud (Kartaškin, Rešetov 1986: 252–253). Selle asemel eelistanud USA koos teiste kapitalistlike riikidega kasutada kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti sotsialistlike riikide siseasjadesse sekkumiseks, eirates riiklikku suveräänsust kui rahvusvahelise õiguse alusnormi. Ühtlasi meenutasid Moskva teadlased lugejatele, et kodaniku- ja poliitiliste õiguste paktis ei tunnustatud nimetatud õigusi absoluutselt ja tingimusteta, vaid koos oluliste reservatsioonidega, mille hulka kuulus ka riiklik julgeolek. Seega eiranud USA oma ideoloogiliselt motiveeritud rünnakutes Nõukogude autorite väitel tegelikku rahvusvahelist inimõigusalast õigust. Üks riigi ja õiguse instituudi õigusteadlane leidis, et kodanlikud kohtusüsteemid ise on inimõiguspaktide perspektiivist vaadates äärmiselt puudulikud (Melnikova 1987).

Esimene üldine Nõukogude inimõiguskäsitus töötati välja ja avaldati kollektiivse monograafiana 1986. aastal ehk kõigest kolm aastat enne Berliini müüri langemist ja viis aastat enne NSV Liidu lagunemist (vt Tšikvadze, Lukaševa 1986). Peale juhtivate Nõukogude teadlaste kuulusid selle autorite ringi Bulgaaria, Tšehhoslovakkia, Saksa Demokraatliku Vabariigi, Poola ja Ungari õiguseuurijad (nende hulgas Imre Szabó, kes oli toime-

tanud 1966. aastal Ungaris ilmunud sama laadi väljaande). Selle eneseteadlikult ambitsioonika raamatu alguses toodi välja sotsialistliku ja lääneliku inimõiguskäsituse põhilised filosoofilised erinevused. Kui läänes olid tavaliselt aluseks võetud võõrandamatud loomulikud õigused, siis sotsialistlikus käsituses sõltusid õigused alati vastava ühiskonna klassistruktuurist (samas: 6). Seega olevat inimõigused ajalooline ja pidevalt arenev nähtus, mitte kuskilt metafüüsilises mõttes "kõrgemalt" antud.

Kui lääne inimõiguskäsitustes kajastus piiramatu individualism, siis sotsialistlikus arusaamas rõhutati inimõiguste tihedat seost kohustustega — üks ei saa eksisteerida ilma teiseta (samas: 8).[2] Sotsialistlikus inimõiguskäsituses oli inimõiguste deklareerimisest veelgi olulisem nende rakendamine: nende konkretiseerimine õigussüsteemis, aga eriti neid toetavas majanduslike, poliitiliste, õiguslike ja ideoloogiliste tagatiste süsteemis. Kogu monograafiast on selgelt näha SDV ja muude temasarnaste riikide vanameelsete sotsialistlike õigusteadlaste mõju, sest selles esitatakse palju värvikaid näiteid inimõiguste, kaasa arvatud kodaniku- ja poliitiliste õiguste rikkumise kohta lääne kapitalistlikes riikides, näiteks Saksamaa Liitvabariigis.

Kui selliseid nõukogude teoseid lugedes nende argumente tõe pähe võtta, võis jääda mulje, et sotsialismi paremuse taipamine kogu maailmas on ainult aja küsimus, sest sotsialismileeril ei ole mitte ainult tugevam sotsiaalmajanduslik alus, vaid ka veenvam inimõigusfilosoofia. Kuni 1980. aastate lõpuni ilmus NSV Liidus lugematul arvul propagandatrükiseid, milles rõhutati, et inimõigused on tõeliselt tagatud ainult idablokis, samas kui läänt huvitavad peamiselt vaid ideoloogilised laimurünnakud sotsialistlike riikide vastu (Bolshakov 1984; Kaliagin 1987).

Vähemalt tagantjärele tarkusega lugedes võib neist tekstidest aga aimata ka teatud ideoloogilist meeleheidet ja närvilisust. Võitlus inimõiguste üle muutus järk-järgult võitluseks sotsialistliku elukorralduse ellujäämise eest. Veel 1989. aastal esitas riigi

[2]See idee leidis hiljem olulise koha 1987. aastal vastu võetud inimõiguste ja rahvaste õiguse Aafrika hartas ehk Banjuli hartas.

ja õiguse instituudis töötav Vladimir Kartaškin viimase inglise keelde tõlgitud kaitsekõne sotsialistliku inimõiguskäsituse kohta:

> Sotsialistlik süsteem on praktikas taganud kõik kodaniku- ja poliitilised, nagu ka sotsiaalsed ja majanduslikud õigused ja vabadused. See on näidanud sotsialistliku demokraatia eeliseid ja andnud igaühele julgustava tulevikuväljavaate: kindluse, et tal on alati töö ja tema elatustase paraneb pidevalt. [---] Sotsialismi saavutustest ja riikide rahumeelse kooseksistentsi vajalikkusest rääkides ei saa me aga tähelepanuta jätta olukorda, mis valitseb kapitalistlikus maailmas, kus inimõigusi ja -vabadusi pidevalt rikutakse (Kartashkin 1989: 6–7).

Kartaškini järgi võis sotsialismi ja kapitalismi erimeelsused inimõiguste üle taandada viimselt sellele, et kapitalism kui süsteem on vähem humaanne:

> Kodanluse deklareeritud õiguste ja vabaduste põhialus on alati olnud õigus eraomandile, millele vastab vabadus inimesi tööle värvata ja vallandada ehk teisisõnu vabadus teisi inimesi ekspluateerida. [---] Sotsialismis kuulub riigivõim kogu töötavale rahvale ning nende osalemine riigi juhtimises on kõigile sotsialistlikele riikidele ühine iseloomulik tunnus (Kartashkin 1989: 13, 132).

Kartaškin kordas 1989. aastal jälle traditsioonilist nõukogude seisukohta, et "kaasaegne rahvusvaheline õigus on riikidevaheline õigus ja ei anna seega üksikisikutele otseselt mingeid õigusi" (Kartashkin 1989: 225). Saatuse irooniana olid aga just Nõukogude kodanikud kui üksikisikud need, kes hakkasid väljendama rahulolematust inimõiguste tegeliku olukorraga NSV Liidus.

II. VÄITLUSED KODANIKU- JA POLIITILISTE ÕIGUSTE PAKTI (MITTE)RAKENDAMISE ÜLE NÕUKOGUDE LIIDUS

Juhtivate uurimisasutuste, näiteks Moskva riigi ja õiguse instituudi toetatud NSV Liidu ametlike inimõigusalaste seisukohtade kõrval võis NSVList leida ka dissidentide väljendatud täiesti teistsuguseid vaateid inimõigustele. 1971. aastal kirjutas tippteadlane Andrei Sahharov (1921–1989) NSV Liidu Kommunistliku

Partei peasekretärile Leonid Brežnevile pika kirja, milles nõudis inimõiguste paigutamist valitsuse poliitika keskmesse. Sahharov väitis, et "inimõiguste kaitse on ülem kui kõik muud eesmärgid" (1990: 25) ning nõudis nii mõlema inimõiguspakti kui ka kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti fakultatiivse protokolli ratifitseerimist (millega sätestati kontrollimehhanism riikide suhtes). Sahharov ei saanud oma kirjale aga kunagi vastust. 1974. aastal rõhutas ta teises, esialgu ainult läänes tuntuks saanud teoses, et võitlus inimõiguste eest on "võitlus rahu ja inimkonna tuleviku eest" (samas: 40).

1975. aastal pälvis Andrei Sahharov Nobeli rahupreemia, eelkõige oma inimõigusalaste ja NSV Liidu reformimise vajadust rõhutavate seisukohtade, aga ka katsete eest ületada kahe üliriigi vahelist lõhet. Preemia vastuvõtukõnes, mille luges Oslos ette Sahharovi abikaasa Jelena Bonner — sest Sahharovi ei lubatud NSV Liidust välja — märkis ta, et kõigi inimõiguste keskmes on vältimatult kodaniku- ja poliitilised õigused, mitte sotsiaalsed ja majanduslikud õigused (samas: 50). Ta väljendas kahetsust, et kodaniku- ja poliitiliste õiguste kaitstus Nõukogude Liidus oli isegi veel nõrgem kui Kesk- ja Ida-Euroopa väiksemates sotsialistlikes riikides. Ta rõhutas ka Helsingi lõppakti tähtsust inimõiguste kaitsmisel ja kritiseeris tõsiasja, et NSV Liidus oli sadu tuhandeid poliitvange, keda tihtipeale hoiti spetsiaalsetes psühhiaatriahaiglates (samas: 60). Sahharovi vastuvõtukõne emotsionaalne tipp oli kümnete vene, leedu, ukraina, juudi, eesti, läti, armeenia, tatari ja muud päritolu poliitvangide nimede ettelugemine. Sahharovi kirjutised ja Nobeli preemia vastuvõtukõne avaldasid väga suurt mõju lääneriikide üldsuse seisukohtadele inimõiguste olukorrast NSVLis. Tšernenko ja teiste autorite inglise keeles kirjutatud ametlikud propagandistlikud selgitused NSV Liidu inimõiguste olukorra kohta valmisid suuresti just Sahharovi avalduste taustal.

Miks siis NSVL nendes oludes kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti ratifitseeris? Kas Nõukogude juhtkond teadis, et tema käitumine on vastuoluline ja annab võimaluse kriitikaks? Tagasi vaadates võib näha, et vähemalt mõned Nõukogude diplomaadid mõistsid pakti ratifitseerimise ja nõukogude tege-

likkuse pingevahekorda. Perestroika ajal NSV Liidu asevälisministrina töötanud Anatoli Adamišin (sünd. 1934) on hiljem selgitanud Moskva kaalutlusi kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti ratifitseerimisel:

> NSV Liidu poolt ratifitseeritud kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakt jõustus 1976. aastal. Kuna tegemist on rahvusvahelise lepinguga, peetakse seda siduvaks ja imperatiivseks, mistõttu pärast allkirjastamist ja ratifitseerimist oleks tulnud seda rakendada. Keegi aga ei arvanud, et seda ka tegelikult tehakse. Me lihtsalt ei võtnud pakti sätteid oma riigisisestesse õigusaktidesse üle, kuigi dokument otseselt selleks kohustas. Miks me leidsime, et saame neist kohustustest mööda vaadata? Sest meie õigusaktid olid rahvusvaheliste normide suhtes ülimuslikud. Meie hinnangul olid Nõukogude seadused maailma parimad ning meie sotsiaalsüsteem kõige täiuslikum ja humaansem. Ühtlasi tagas Nõukogude konstitutsioon sotsiaalseid ja kodanikuõigusi. Lõppeks saime alati osutada sellele, et ka USA ei olnud enamikku inimõigustega seotud rahvusvahelisi lepinguid allkirjastanud ega ratifitseerinud (Adamishin, Schifter 2009: 156).

Nõukogude dissident Valeri Tšalidze (1938–2018), kellel ei lubatud 1972. aastal loengureisilt Ühendriikidest Nõukogude Liitu naasta, oli üks neist, kelles tekitas segadust NSV Liidu ametlik seisukoht, et inimõiguslepingute ratifitseerimisele vaatamata ei ole välistel asjaosalistel õigust NSVLi kritiseerida:

> Ma ei suuda mõista sellise mõtteviisi dialektikat, kui riik võtab ühelt poolt kohustusi, mille eesmärk on tagada oma territooriumil inimõigusi, aga teiselt poolt ütleb nendele, kelle ees need kohustused võeti, et inimõiguste tagamine on puhtalt riigi siseasi. See häirib mind, aga mul on sellegipoolest hea meel, et Nõukogude Liit on need konventsioonid, ja mis eriti oluline, rahvusvahelised inimõiguspaktid ratifitseerinud (Chalidze 1974: 43–44).

Samal ajal oli NSV Liidu juhtkond, kellele KGB kandis ette rahva poliitilisest meelsusest, mures kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti võimaliku riigisisese mõju pärast ning kartis, et dissidendid võivad hakata inimõigusteemasid veel rohkem ära kasutama. Tavaliselt avaldati Nõukogude Liidu olulisemate rahvusvaheliste lepingute venekeelsed tõlked ametlikes väljaannetes, kuid

kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti tõlget seal kummalisel kombel ei ilmunud. Selle asemel avaldati kahe pakti tõlked eelkõige kitsamale spetsialistide ringile kättesaadaval kujul. Näiteks Nõukogude Eestis ilmusid need rahvusvahelise õiguse teadlase Abner Uustali monograafia *Ühinenud Rahvaste Organisatsioon* lisas (Uustal 1970). Seetõttu sai inimõiguslepingute avaldamine ja levitamine tekkiva Nõukogude dissidendiliikumise üheks eesmärgiks. Näiteks eespool nimetatud Valeri Tšalidze eestvedamisel 1970. aastal Moskvas asutatud NSV Liidu inimõiguste komitee eesmärkide hulka kuulus üldsuse õigusalane harimine, mis hõlmas ka rahvusvaheliste ja Nõukogude inimõigusdokumentide avaldamist (Alexeyeva 1985: 293). Ühtlasi tegi komitee võrdleva analüüsi NSVLi kohustustest, mis tulenesid ühelt poolt rahvusvahelistest inimõiguslepingutest ja teiselt poolt Nõukogude õigusest.

Peale Nõukogude dissidentide leidsid ka lääne inimõigusalase õiguse uurijad, et kuigi NSVL oli kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti ratifitseerinud, on riigi poliitilise toimimise põhimõtted ise sellised, et paktis sätestatud põhiliste inimõiguste (nt artiklis 25 sätestatud õigus demokraatlikele valimistele) jätkuv rikkumine on vältimatu (Ritterband 1978). Samuti jõudsid Nõukogude dissidendid järeldusele, et NSV Liit rikub süstemaatiliselt tervet rida kodaniku- ja poliitiliste õiguste paktis sisalduvaid inimõigusi. Näiteks puudus õigus riigist lahkuda ning mõnel juhul võis valitsus võtta ära vanemlikud õigused lapsevanematelt, kes väljendasid aktiivset vastuseisu kommunismile kui riiklikule ideoloogiale (Chalidze 1974: 101).

Kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti suhtes kujunenud hoiakuid mõjutas poliitiliselt ka 1975. aastal Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsil sõlmitud Helsingi lõppakt. Kui kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti hoiti pigem varjul, siis Helsingi lõppakti puhul (tuntud ka Helsingi leppena) tegi Moskva selle "vea", et levitas akti teksti NSV Liidus 1975. aastal väga laialdaselt. Kuna Helsingi lõppaktiga tunnustati Kesk- ja Ida-Euroopa maailmasõjajärgseid piire, pidas Nõukogude valitsus seda asjaolu oma oluliseks võiduks ning soovis seda teksti avaldamisega esile tõsta. Üks Moskva juhtivaid dissidente Ljudmilla Aleksejeva kirjutas:

> Kuuekümnendate aastate lõpul näis, et inimõigusliikumine on lõppenud, ja seda eeldas ilmselt ka KGB juhtkond. Muidu ei oleks kuidagi võimalik seletada valitsuse ootamatut käiku, et 1975. aasta augustis avaldati ajalehtedes Helsingi lõppakti täistekst koos humanitaarartiklitega. Kuni selle ajani oli Nõukogude Liidu inimõigusalaste kohustuste teema riigis peaaegu täielikult maha vaikitud. Sellekohased dokumendid ilmusid ainult väga väikese lugejaskonnaga eriväljaannetes. [---] Ajalehtedes ilmunud lõppakti humanitaarartiklid mõjusid aga Nõukogude kodanikele vapustusena. See oli esimene kord, kui nad kuulsid midagi oma valitsuse rahvusvahelistest kohustustest inimõiguste vallas. [---] Inimõigusaktivistide arvates oli lõppakt inimõiguste ülddeklaratsiooni ja rahvusvaheliste inimõiguspaktidega võrreldes tagasiminek (Alexeyeva 1985: 335).

Niisiis, kui rääkida kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti poliitilisest mõjust Nõukogude Liidus, siis üllataval kombel avaldas selle õiguslikult siduva dokumendi asemel mõnes mõttes palju vahetumat mõju hoopis Helsingi lõppakt, mis tehniliselt võttes esindas üksnes mittekohustuslikku "pehmet" õigust. Muu hulgas oli põhjuseks asjaolu, et kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti fakultatiivne protokoll ei olnud pakti osalisriikidele automaatselt siduv ja puudus korralik rakendusmehhanism. Seetõttu pälvisid 1975. aasta Helsingi konverentsi järelkohtumised poliitiliselt suuremat tähelepanu kui see, millega tegeles ÜRO Inimõiguste Komitee, kelle ülesanne oli kontrollida kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti rakendamise teatud aspekte (Adamishin, Shifter 2009: 56, 69). Samas oli 1975. a Helsingi lõppakti inimõigusmõõde intellektuaalselt ja genealoogiliselt ikkagi väga selgelt välja kasvanud ÜRO inimõigusdokumentidest, sealhulgas paktidest, mille normidest ja väärtushinnangutest inspiratsiooni saadi.

Nõukogude dissidendid nõudsid, et Helsingi leppes osalevad riigid järgiksid lõppakti humanitaarsätteid, mida inimõigusaktivistid pidasid minimaalseteks kohustuslikeks kodanikuõigusteks, mis kehtivad kõigile dokumendi allkirjastanud riikidele. Helsingi rühmad esitasid oma kaebused 1977. aastal leppe kinnitamiseks korraldatud Belgradi konverentsile, millest sai esimene valitsuste tasandi rahvusvaheline kohtumine, kus Nõukogude valitsust süüdistati inimõiguste rikkumises (Alexeyeva 1985: 344).

Kuigi Nõukogude dissidendiliikumise esindajad saatsid ÜRO-le kaebekirju (näiteks aastatel 1961–1971 ÜRO peasekretärina töötanud U Thantile) ja väljendasid muret inimõiguste olukorra pärast NSV Liidus, jäid need aga vastuseta (samas: 292, 338). Tõenäoliselt leidis ÜRO peasekretäri büroo, et tal ei ole Nõukogude dissidentidega sellise poliitilise kirjavahetuse pidamiseks piisavat jurisdiktsiooni, eriti arvestades NSVLi kui ÜRO Julgeolekunõukogu mõjuka liikme kindlat seisukohta, et inimõigused kuuluvad siseriikliku jurisdiktsiooni alla. Nõukogude dissidentide vaatenurgast tähendas see aga, et Moskva poolt ÜROs võetud inimõigusalased kohustused jäid tol ajal suuresti üksnes paberile.

Veel üks huvitav areng oli seotud pealinna Moskva ja riigi läänepiiril asuvate liiduvabariikide dissidendiliikumiste erinevustega. See muutus eriti aktuaalseks aastatel 1987–1991, mil NSV Liidu läänepoolsete vabariikide rahvuslikud liikumised nõudsid peale individuaalsete inimõiguste täieliku tunnustamise ka oma riikide täielikku iseseisvust; Balti riikide puhul rahvusvahelise õiguse vastase anneksiooni lõpetamist. Moskva liberaalsed inimõigusaktivistid, näiteks Andrei Sahharov, tuginesid enamasti arusaamale, et kodaniku- ja poliitilised õigused on universaalsed inimõigused ja väärtused. Nad olid valmis Balti liiduvabariikides ja mujal tegutsevaid iseseisvusliikumisi toetama, sest nende arvates ei olnud üksikisikute vabadus Venemaal mõeldav ilma rahvaste vabaduseta. Näiteks oma 1971. aasta pikas kirjas Brežnevile oli Sahharov nõudnud, et bolševike 1917. aastal deklareeritud Venemaast eraldumise õigus NSV Liidus ka tegelikult tagataks (1990: 30–31, 47).

Läänepoolsete liiduvabariikide, näiteks õigusvastaselt okupeeritud ja annekteeritud Balti riikide ja Lääne-Ukraina dissidendid tuginesid muu hulgas oma rahvaste enesemääramisõigusele (mõlema inimõiguspakti artikkel 1). Nii saatsid kaks põrandaalust liikumist, Eesti Demokraatlik Liikumine ja Eesti Rahvusrinne, 24. oktoobril 1972. aastal ÜRO Peaassambleele kirja, milles nõudsid Eestile vabadust, tuginedes muu hulgas majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvahelise pakti artiklile 1 ning osutades mõlema pakti arvukatele rikkumistele Nõuko-

gude Eestis (*Eesti…* 2013: 3). Hitleri-Stalini 1939. aasta pakti salaprotokollide sõlmimise aastapäeval 23. augustil 1979 allkirjastasid 45 leedulast, eestlast ja lätlast (dissidenti) nn Balti apelli. Selles märgukirjas nõuti Balti rahvastele enesemääramisõigust ning põhjenduses osutati muu hulgas ÜRO paktidele (samas: 25–26). Balti apelli tulemusena võeti Euroopa Parlamendis 13. jaanuaril 1983 vastu "Resolutsioon olukorra kohta Eestis, Lätis ja Leedus", milles tehti ettepanek esitada okupeeritud Balti riikide küsimus ÜRO dekoloniseerimiskomisjonile.

Samas on Nõukogude Liidu dissidentluse ajaloo uurijad märkinud, et suurem osa Nõukogude kodanikest oli vähemalt Venemaa sisemaal täielikult riikliku propaganda mõju all ning suhtus dissidentidesse kahtlustavalt, pidades neid USA ehk külma sõja põhivaenlase liitlasteks (Šubin 2008: 222). Väljapaistvad Vene konservatiivsed dissidendid omakorda jätsid universaalsete inimõiguste teema oma reforminõudmistes järjest enam tagaplaanile. Näiteks 1970. aastal Nobeli kirjanduspreemia võitnud Aleksandr Solženitsõn (1918–2008) uskus vana Tsaari-Venemaa taassündi, mis põhineks eripärastel vene traditsioonidel, õigeusu kristluse vaimsusel ja eraomandil. Seega olid Venemaa kahe tuntuima dissidendi, Solženitsõni ja Sahharovi seisukohad inimõiguste küsimuses teineteisest küllaltki erinevad (Sakharov 1990: 409).

Solženitsõn vihkas kommunismi ja selle kuritegusid Venemaal, kuid ta ilmselt ei näinud lahendust ajaloovälistes ja universaalsetes inimõigustes ega toetanud südames ka Nõukogude / Vene impeeriumi lagunemist. Näiteks 1978. aastal Harvardis peetud kõnes kritiseeris Solženitsõn USA ja teiste lääne ühiskondade piiritut vabaduseiha ja legalismi (Berman 1980: 7), rajades sellega intellektuaalselt teed nõukogudejärgsel ajal Venemaal tekkinud üsna sarnasele konservatiivsele kriitikale lääne inimõiguskäituse aadressil, mida on väljendanud näiteks patriarh Kirill I ja teised Vene Õigeusu Kiriku esindajad (Kirill 2011; Tšaplin 2007).

III. INIMÕIGUSDISKURSUSE MUUTUS PERESTROIKA AJAL

Perestroika ajal toimus nõukogude inimõigusdiskursuses üsna järsk pööre. Kuigi mõned autorid jäid endiselt kindlaks varasematele seisukohtadele (nt Kartaškin oma 1989. a ingliskeelses publikatsioonis), võtsid mitmed teised inimõiguste suhtes omaks nn uue mõtteviisi. Teaduste akadeemia teadlased kirjutasid 1988. aastal: "kellelegi pole enam saladus", et Nõukogude valitsus on deklareerinud või heaks kiitnud mitmeid inimõigusi, ilma et tal oleks kavas olnud nende teostamist võimaldada (Parhalina 1988: 10). Selget muutust võis näha ka selles, et Nõukogude juhtivate õigusteadlaste või ametlike inimõigusspetsialistidega kutsuti inimõiguste üle arutlema nii valitud teadlasi kapitalistlikest riikidest kui ka Vene Õigeusu Kiriku esindajaid (Lukaševa 1989).

1989. aastal nimetas Moskva riigi ja õiguse instituudi inimõigusuuringute juhataja Viktor Tšikvadze "veaks" asjaolu, et NSV Liit ei allkirjastanud 1948. aastal inimõiguste ülddeklaratsiooni (1990: 30). Ta märkis veel, et Nõukogude valitsus on juba teinud konkreetseid samme, et viia NSVLi õigusaktid kooskõlla kodaniku- ja poliitiliste õiguste paktiga. Mõistagi oli selliste väidete moraalne autoriteet palju väiksem, kui neid esitasid aastakümneid nõukogude ametlikku inimõiguskäsitust kaitsnud eksperdid ja mitte juhtivad dissidendid, kes olid selleks ajaks tõusnud peaaegu prohveti seisusse, sest olid iseennast tegelikku ohtu seades nõudnud NSV Liidus muudatusi. Näiteks Andrei Sahharovi väljapaistvad inimõigusküsimusi käsitlevad kõned ja kirjutised avaldati NSVLis alles pärast tema surma — aga siis trükiti neid isegi lisatiraažina koguni 200 000 eksemplari (Sahharov 1990).

Kõigis asjades, kaasa arvatud inimõiguste valdkonnas, oli saabunud "raskete otsuste aeg" (Lukaševa, Slavin 1991). Üritades meeleheitlikult NSV Liitu reformida ja tegelikult otsesõnu päästa, tegi valitsus ettepaneku võtta vastu (Nõukogude) inimõiguste ja vabaduste deklaratsioon. Riigi ja õiguse instituudi teadlased Moskvas püüdsid 1991. aastal deklaratsiooni projekti põhialuseid selgitada. Idee oli tõsta uuendatud ühiskonnas esikohale üksikisiku huvid (ja inimõigused), mitte riigi huvid nagu varem (samas:

32). Usk sotsialistliku süsteemi tulevikku või selle reformimise võimalikkusesse oli aga juba kadunud või kadumas. Näiteks Jelena Lukaševa väitis, et Venemaa 1917. aasta bolševistlik revolutsioon tähendas kodaniku- ja poliitiliste õiguste kaitses "sammu tagasi" ning selle tagajärjel kujunes Stalini "totalitaarne" režiim (samas: 51, 54, 81). Ta arvas ka, et kommunismil ei pruukinud koguni algusest peale mingit teostumisväljavaadet olla, mis tegelikult on ju klassikaline usust taganeja seisukoht. Lukaševa soovis, nagu ka samas väljaandes kirjutanud tema kolleeg Boriss Topornin, et NSVLi uue poliitilis-õigusliku süsteemi keskmesse asetataks inimesed ja nende õigused, mitte klass, rahvus või kodakondsus (samas: 69). Uue probleemina juhtis Lukaševa tähelepanu asjaolule, et NSV Liidu käegakatsutava lagunemise tingimustes ei tunnustata inimõigusi universaalsena, neile lähenetakse eelkõige rahvuspõhiselt ning liiduvabariikide eraldumise korral halveneks märgatavalt seal elavate venelaste inimõiguste olukord (samas: 73–76). Nüüd viimaks oli impeeriumi keskus avastanud, et kodaniku- ja poliitilised õigused võisid siiski olla küll hästi olulised.

1991. aastal kirjutas Rein Müllerson, riigi ja õiguse instituudi noorema põlvkonna juhtiv rahvusvahelise õiguse jurist, kes esindas aastatel 1988–1992 (*sic!*) NSV Liitu ÜRO Inimõiguste Komitees, et stalinistlik vangilaagrite süsteem oli tegelikult riiklikult toetatud orjuse vorm (1991: 4). NSV Liidu probleemid kodaniku- ja poliitiliste õiguste vallas tulenesid juba selle riigi ja ühiskonna alustest:

> NSV Liidu ja Ida-Euroopa riikide kibe kogemus näitas üsna veenvalt, et ilma tegelike valimiste ja valikut võimaldava mitmeparteilise süsteemita ei ole võimalik inimõigusi ja vabadusi tagada (samas: 135).

Müllerson vaidlustas isegi levinud arusaama, et vähemalt sotsiaalsete ja majanduslike õiguste tagamisega oli NSV Liit hästi hakkama saanud. Peale selle, et miljonitel vangilaagritesse paigutatud inimestel puudusid sotsiaalmajanduslikud õigused, jäi tema järgi NSVLi käsumajanduse ja elatustaseme paigalseisu tingimustes ühiskonnas madalaks ka üldine majandusliku kaitse ta-

se (samas: 142). Müllersoni seisukoht kõlas nagu süüdimõistev otsus, sest Nõukogude Liidus anti valitsuse ja klassi kollektivistlikele huvidele nii filosoofiliselt kui ka poliitiliselt eelisasend üksikisikute huvide ja ka inimõiguste ees. Nii selgus, et probleemid kodaniku- ja poliitiliste õiguste tagamisega tulenevad juba NSV Liidu filosoofilistest alustest, mistõttu tõenäoliselt ei ole võimalik neid Nõukogude süsteemi piires lahendada.

Müllersoni valimine NSV Liidu esindajaks Inimõiguste Komitees 1988. aastal sümboliseeris Nõukogude inimõigusalases mõtlemises ja diplomaatias vahtkonnavahetust, sest tema seisukohad inimõiguste, riigi suveräänsuse ja lääneriikide küsimustes ning ka tema väitlemisstiil erinesid vana kooli eelkäija Anatoli Movtšani omadest. See tähistas eemaldumist külma sõja aegsetest rangelt vastanduvatest ideoloogilistest lahingutest ning liikumist suurema avatuse ja võimalike (ideoloogiliste) kompromisside poole. Perestroika ajal ilmnenud ja ka Müllersoni kirjutistes kajastuv Nõukogude süsteemi enesekriitika inimõiguste teemadel oli senises süsteemis ennekuulmatu. Näiteks kirjutas Müllerson ühes 1990. aastal ilmunud Inglise-Nõukogude ühisväljaandes:

> Tuleb tunnistada, et Nõukogude Liidu reserveeritud suhtumine inimõiguste kaitse kontrollimehhanismidesse ja valuline reaktsioon igasugusele kriitikale (mida peeti vähemalt meie siseasjadesse sekkumiseks, kui mitte lausa meie suveräänsuse rikkumiseks) ei lähtunud üksnes ideoloogilisest dogmatismist, vaid andis ka tunnistust tõsiasjast, et meil oli inimõiguste valdkonnas midagi varjata. Sõnad ei vastanud tegudele (1990: 69–70).

1991. aastal tegi Müllerson tähendusliku otsuse kolida Moskvast Tallinna ning asus lühikeseks ajaks Eesti Vabariigi asevälisministri kohale. Muu hulgas aitas ta sama aasta augustis koostada Eesti iseseisvuse taastamise otsuse teksti (sõna "taastamine" kasutati teatavasti seetõttu, et Eesti riiklus oli 1940. aastal õigusvastaselt lõpetatud). Arvatavasti ei vastanud aga ka taastatud Eesti Vabariigi restauratsiooni vaimust kantud kodakondsus- ja keeleseadused Müllersoni 1991. aasta ettekujutusele, mille järgi igasuguse poliitfilosoofia ja kõigi lahenduste keskmes peaks olema inimisik ise, mitte klass, *riik või rahvas*. Sellist perestroikaaegset ettekujutust universaalsetest ja täielikult rahvusülestest

inimõigustest nähti endise NSVLi iseseisvusmeelsetes (või riikluse taastamist soovivates) vabariikides olevat eelkõige Vene impeeriumi ideoloogilistes huvides, sest see andis venelastele endiselt võimaluse kohalikku riigikeelt mitte õppida, seekord juba "inimõiguste" kaitsesirmi all.

Kõigist neist aruteludest võib näha, et perestroika ajal tegeleti vähem kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti konkreetsete artiklite üksikasjadega. Seega ei käsitletud inimõigusi enamasti tehnilis-juriidilises mõttes süvitsi, vaid neis nähti pigem kõrgelennulist ideaali — kuigi see ideaal suutis päris hästi tabada ühiskonna uut suunda. Esmajärjekorras oli oluline arutada ja muuta asjade korralduse üldist *filosoofiat*. See oli kirgliku poliitfilosoofia ja suurte ideede aeg, mil peaaegu kõik tundus võimalik ja inimõigustele ehitatud tulevik võis näida peaaegu sama ideaalilähedane nagu kommunism selle tõsiusklike järgijate hulgas pärast 1917. aastat.

IV. EPILOOG: INIMÕIGUSED PÄRAST 1991. AASTAT

Aastatel 1991–1998 toimus kolm pöördelist õiguslik-poliitilist sündmust, mis iseloomustavad hästi hilise Nõukogude Liidu ja nõukogudejärgse Venemaa inimõigusfilosoofias aset leidnud põhimõttelisi muutusi. Esiteks ühines NSV Liit 1. oktoobril 1991 — mõni kuu enne oma lõplikku lagunemist, aga juba pärast Balti riikide iseseisvuse taastamist — kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti fakultatiivse protokolliga, mis lubas esitada Inimõiguste Komitees individuaalkaebusi. See näitas Gorbatšovi uut mõtteviisi, mis andis inimõiguste õiguse valdkonnas lõpuks võimaluse mingisuguseks rahvusvaheliseks järelevalvemenetluseks. Vene demokraatide ja NSV Liidu iseseisvusmeelsete rahvaste jaoks tuli see aga juba liiga hilja. Samuti võib arvata, et Nõukogude valitsuse otsus ühineda fakultatiivse protokolliga ei tähendanud veel tõelist pööret inimõigusalases mõtlemises, sest Inimõiguste Komitee tegelik võim liikmesriikide üle oli küllaltki väike, mistõttu riigid võisid endiselt käsitada selle esitatud tõlgendusi pakti kohta poliitilise ja teatud mõttes "pehme õigusena". Näiteks avaldas Inimõiguste Komitee veel 28. aprillil 2015 Ve-

ne Föderatsiooni seitsmenda perioodilise aruande kohta esitatud lõppjäreldustes muret, et "osalisriik ei ole praktikas rakendanud seisukohti, mille komitee on fakultatiivse protokolli alusel vastu võtnud" (Human Rights Committee 2015: C, 5. punkt).

Teiseks lähtusid NSV Liidu lagunemise järel tekkinud Vene Föderatsiooni 1993. aastal vastu võetud demokraatliku põhiseaduse autorid nõukogude riigiõiguse traditsiooni jaoks uudsest eeldusest, et inimõigused pärinevad loomuõigusest. Põhimõtteliselt tähendas see, et riik või täpsemalt valitsus ei saa inimõigusi "anda". Venemaa põhiseaduse artikli 17 lõikes 2 öeldi, et "põhilised inimõigused on võõrandamatud ja kuuluvad sünnist peale igaühele", millele artiklis 18 lisati, et "inim- ja kodanikuõigused kehtivad vahetult". Lisaks mõjutas uus inimõigusalane mõtteviis otseselt ka arusaama demokraatiast. Põhiseaduse artiklis 13 öeldakse, et "Vene Föderatsioonis tunnustatakse ideoloogiate paljusust" (lõige 1) ja "mitte mingit ideoloogiat ei tohi kuulutada riiklikuks või kohustuslikuks" (lõige 2). Venemaa jaoks oli see kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis sätestatud õiguste *tähenduse* täiesti uus tõlgendus ajaloolises plaanis. Näiteks tähendas uus põhiseaduslik arusaam seda, et inimõigusi ei tõlgendatud enam üksnes klassi vaatevinklist. Mõnes mõttes tühistas kommunismijärgne Venemaa nende põhiseadusnormidega lõpuks NSV Liidu 1948. aasta erapooletu hoiaku inimõiguste üldeklaratsiooni suhtes, sest ka selle preambulis räägitakse "võõrandamatutest õigustest" — see väljend oli Nõukogude Liidu alalise esindaja Andrei Võšinski jaoks omal ajal kindlasti häiriv, arvestades tema materialistlikku marksistlik-leninistlikku filosoofiat.

Kolmandaks ratifitseeris Venemaa Riigiduuma 1998. aasta mais Euroopa inimõiguste konventsiooni, tuues sellega Nõukogude Liidu lagunemise järel tekkinud suurima riigi Euroopa Inimõiguste Kohtu jurisdiktsiooni alla, millesse nõukogudeaegsed inimõigustest kirjutanud autorid olid kogu aeg kahtlustavalt suhtunud. Ometi näib, et konventsiooniga ühinemine oli Venemaa jaoks tol ajal omamoodi "usuhüpe", millega väljendati üldist huvi tihedama lõimumise vastu (Lääne-)Euroopaga. Ilmselt ei olnud tegemist hoolikalt läbi mõeldud ja kainelt kalkuleeritud otsuse-

ga, millele oleksid eelnenud ühiskonnas tõsised arutelud, põhjalik teabekogumine ja uuringud. Nii näitavad Vene valitsuse aeg-ajalt väljendatud negatiivsed reaktsioonid, et mitmed EIK jurisdiktsiooni alla kuulumise järelmid tulid Vene võimueliidile ebameeldiva üllatusena. Võib-olla nad küll soovisid, et nõukogudejärgne Venemaa muutuks liberaalsemaks, austaks rohkem õigusi ja valitsuse võim oleks piiratum, aga samas ei tahtnud nad *nii* suurt liberaalsust ja *nii* palju võimupiiranguid kui Strasbourg seda ette näeb.

Kõigile reservatsioonidele ja tagasilöökidele vaatamata saab Venemaal aset leidnud muutuste suurust tõeliselt mõista üksnes siis, kui neid vaadelda 1970. aastate algusest alates hoogustunud varasemate ideoloogiliste, filosoofiliste ja juriidiliste inimõigusdebattide valguses, mis oli selle artikli põhiteema.

Ent siin kirjeldatud lugu ei ole siiski õnneliku lõpuga muinasjutt inimõigustest. Paljudes nõukogudejärgsetes riikides jäi kodaniku- ja poliitiliste õiguste järgimine vormiliseks ja deklaratiivseks ning kommunistliku partei võim asendus nõukogudejärgse autoritarismiga. Venemaa valitsus pöördus president Putini juhtimisel tagasi traditsionalistlikuma ja konservatiivsema inimõiguskäsituse juurde, milles rõhutatakse, et Venemaa ei pea jäljendama lääne liberaalseid ideid ja arengumudeleid. See vähendas oluliselt "Strasbourgi mõju" Venemaale ning muutis lõpuks küsitavaks isegi selle, kas Venemaa tegelikult üldse täidab Euroopa inimõiguste konventsiooni nõudeid (Mälksoo, Benedek 2018). Venemaa osalus Euroopa inimõiguste kaitse süsteemis sattus praktikas peagi vastuollu Venemaa traditsiooniliste riikliku suveräänsuse ideedega, mis mitte üksnes ei elanud Nõukogude ajastu lõppu üle, vaid tegid lausa võimsa taastuleku. Vene Õigeusu Kirikuga seotud X Ülemaailmsel Vene Rahvuskogul võeti 2006. aasta aprillis vastu "Õigeusu inimõiguste deklaratsioon". Selles pannakse kahtluse alla inimväärikus kui lääne inimõigusalase mõtte alusidee ning öeldakse, et inimväärikus on selles mõttes võõrandatav, et see tuleb heade tegudega välja teenida ega kuulu seega inimestele automaatselt. Järelikult võib eeldada, et erinevalt inimõiguste ülddeklaratsioonis ja Venemaa põhiseaduses sätestatust ei ole ka inimõigused õigeusu deklarat-

siooni vastuvõtjate arvates "võõrandamatud". Riigi tasandil viis konservatiivne areng 2015. aasta juulis vastu võetud Venemaa konstitutsioonikohtu otsuseni, mille järgi tal on õigus Venemaad puudutavaid EIK lahendeid läbi vaadata ja uurida, kas nende täitmine oleks üldse põhiseadusega kooskõlas. Sellega näidati sümboolselt, kus asuvad Venemaa arvates riikliku suveräänsuse piirid, vaatamata sellele, et Venemaa on Euroopa inimõiguste konventsiooni osalisriik ja selline "reservatsioon" (või vetoõigus) pole tegelikult lubatud.

Nõukogudeaegset kommunistlikku ja nõukogudejärgset traditsionalistlikku kriitikat liberaalse või lääne inimõiguskäsituse aadressil ühendab usk riiki kui teatud kõrgemasse, isegi metafüüsilisse väärtusesse. Kui näiteks Ameerika Ühendriikides oli inimese õiguste teke algusest peale ajendatud kahtlustavast hoiakust valitsuse kui võimaliku vabaduste rikkuja suhtes, siis Venemaa (liigvõimukas) valitsus mängis inimeste elus keskset rolli nii tsaari- kui ka Nõukogude võimu ajal. Seega räägime siin ajaloolisest inertsist ja sajandite jooksul välja kujunenud mustritest, millest mõned on juba ammu kultuuris omaks võetud. Üks nõukogudejärgse ülemineku peamisi õppetunde ütleb, et kultuuri ja tsivilisatsiooni ei tohiks alahinnata — kommunismi võib küll kukutada, aga teatud valitsemise ja mõtlemise viise, näiteks autoritarismi ja kollektivismi, ei saa nii lihtsalt kõrvale heita, kui neil on kultuuris ja inimeste mõttemaailmas pikk traditsioon.

Viimasel ajal on pendel ka läänes teisele poole kaldunud ning uuesti on esile kerkinud sotsialismist mõjutatud ideed ja kriitika inimõiguste kui peamiselt vabadusõiguste kohta, nii nagu neid mõistavad liberaalid. See lähtub juhtlausest, et "inimõigustest üksi ei piisa", ning usust, et tegeleda tuleks ka maailmas ja lääne ühiskondades endis kasvava ebavõrdsusega (Moyn 2018). See kriitika sotsiaalseid, majanduslikke ja kultuurialaseid õigusi alaväärtustavate ning paljuski eiravate, sisuliselt liberaalsete inimõigusideede kohta põlvneb vähemalt osaliselt 1970.–1980. aastate (Nõukogude) sotsialistlikust inimõiguskäsitusest. Seetõttu ei oleks väga üllatav, kui NSV Liidus enne perestroikat väljendatud sotsialistlik inimõiguskäsitus tõuseks lääne vasakpoolsete seas

taas intellektuaalse ja ideoloogilise huvi objektiks kui vana/uus utoopia, mis kritiseerib kapitalismi ekstsesse.

Mõistagi ei lõppenud Euraasia ja Venemaa ajalugu kommunistliku üliriigi lagunemisega. Sellegipoolest on tõsiasi, et 1991. aasta detsembris lakkas NSV Liit olemast ning selle üheks põhjuseks ja kaasaandeks oli ka tuline ja pikaajaline väitlus inimõiguste teemal.

Autor tänab selle artikli kirjutamiseks ja tõlkimiseks antud toetuse eest Eesti Teadusagentuuri (grant IUT20-50), ja Woodrow Wilsoni teaduskeskust (Woodrow Wilson Center for Scholars), tänu millele sai kasutada USA Kongressi rikkalikku raamatukogu Washingtonis.

Kirjandus

A d a m i s h i n, Anatoly, Richard S c h i f t e r 2009. *Human Rights, Perestroika, and the End of the Cold War*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press

A l e x e y e v a, Ludmilla 1985. *Soviet Dissent: Contemporary Movements for National, Religious, and Human Rights*. Transl. by Carol Pearce and John Glad. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press

B e r m a n, Harold J. 1963. *Justice in the U.S.S.R.: An Interpretation of Soviet Law*. (Russian Research Center studies, 3.) Cambridge: Harvard University Press

B e r m a n, Ronald (ed.) 1980. *Solzhenitsyn at Harvard: The Address, Twelve Early Responses, and Six Later Reflections*. (Ethics and public policy reprints.) Washington: Ethics and Public Policy Center

B l i š t š e n k o 1969 = Блищенко Игорь П. *Советское государство и основные права и свободы человека.* (В помощь лектору.) Москва: Знание

B o l s h a k o v, Vladimir 1984. *Human Rights American Style*. Transl. from the Russian by Gulhamid Sobratee, translation ed. by George Wood. Moscow: Novosti Press Agency Pub. House

B o l š a k o v, Vladimir 1985. *Äri inimõigustega*. Tallinn: Eesti Raamat

C h a l i d z e, Valery 1974. *To Defend These Rights: Human Rights and the Soviet Union*. Transl. from the Russian by Guy Daniels. New York: Random House

C h e r n e n k o, Konstantin U. 1981. *Human Rights in Soviet Society.* (New World Paperback, 588.) New York: International Publishers

D e n i s s o v 1987 = Денисов Владимир Н. (ред.). *Международное сотрудничество государств в области прав человека: Проблемы защиты прав человека в условиях борьбы за мир и безопасность.* Киев: Наукова думка

E e s t i iseseisvumisele teed rajanud dokumendid = Documents that Paved the Way for Estonian Independence. 2013. Tõlge inglise keelest Anneli Jauk, Hille Saluäär, tõlge inglise keelde Kadri Kivistik, Riina Kindlam, Kristopher Rikken. Tallinn: Pro Patria Koolituskeskus

F e i f e r, George 1964. *Justice in Moscow.* (A Delta Book, 4354.) New York: Dell Pub. Co.

G e j e v s k i 1981 = Геевский Игорь А. *Права человека: Риторика Вашингтона и американская реальность.* (Новое в жизни, науке, технике. Международная; 3.) Москва: Знание

H u m a n Rights Committee. *Concluding Observations on the Seventh Periodic Report of the Russian Federation*, CCPR/C/RUS/CO/7, April 28, 2015. Vt tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20 Documents/RUS/CCPR_C_RUS_CO_7_19979_E.doc

K a l i a g i n, Boris (ed.) 1987. *Human Rights: A View of the Problem.* Transl. from the Russian by Boris Lunkov. Moscow: Novosti Press Agency Pub. House

K a r t a s h k i n, Vladimir 1989. *Human Rights: What We Argue About.* Transl. from the Russian by Nancy R. Lasse. Moscow: Progress

K a r t a š k i n 2017 = Карташкин Владимир А. 50-летие пактов о правах человека и развитие международного права. — *Russian Yearbook of International Law 2016.* Sanct-Petersburg: Social-Commercial Company "Russia-Neva", с. 35–44

K a r t a š k i n , R e š e t o v 1986 = Карташкин Владимир А., Решетов Ю. А. Глава VI: Международное регулирование прав человека и идеологическая борьба. — Д. А. Керимов, Виктор М. Чхиквадзе (ред.). *Проблема свободы и прав человека в современной идеологической борьбе.* Москва: Политиздат, с. 243–284

K i r i l l, Patriarch of Moscow and All Russia 2011. *Freedom and Responsibility: A Search for Harmony, Human Rights and Personal Dignity. With Appendix: The Russian Orthodox Church's Basic Teaching on Human Dignity, Freedom and Rigts, published by the*

Bishops' Council of the Russian Orthodox Church in June 2008. London: Darton, Longman and Todd

L u k a š e v a 1989 = Лукашева Елена А. (отв. ред.). *Права человека в истории человечества и в современном мире.* Москва: Наука

L u k a š e v a , S l a v i n 1991 = Лукашева Елена А., Славин Марк М. (отв. ред.). *Права человека: Время трудных решений.* Москва: Институт государства и права АН СССР

M a n o v 1986 = Манов Борис Г. *ООН и содействие осуществлению соглашений о правах человека.* Москва: Наука

M e l n i k o v a 1987 = Мельникова Эвелина Б. *Буржуазная юстиция и права человека: Критический анализ механизма судебной охраны.* Москва: Наука

M o v c h a n, Anatoly 1988. *Human Rights and International Relations.* Transl. from the Russian by Stanislav Ponomarenko. Moscow: Progress Publishers

M o y n, Samuel 2010. *The Last Utopia: Human Rights in History.* Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press

M o y n, Samuel 2018. *Not Enough: Human Rights in an Unequal World.* Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press

M ä l k s o o, Lauri, Wolfgang B e n e d e k (eds.). 2018. *Russia and the European Court of Human Rights: The Strasbourg Effect.* (EIUC Studies on Human Rights and Democratisation.) Cambridge, United Kingdom; New York, NY, USA: Cambridge University Press

M ü l l e r s o n, Rein A. 1990. The international protection of human rights and the domestic jurisdiction of states. — Anthony Carty, Gennady Danilenko (eds.). *Perestroika and International Law: Current Anglo-Soviet Approaches to International Law.* New York: St. Martin's Press, pp. 62–70

M ü l l e r s o n 1991 = Мюллерсон Рейн А. *Права человека: Идеи, нормы, реальность.* Москва: Юридическая литература

O s t a p e n k o 1981 = Остапенко Галина С. *Борьба СССР в ООН за социально-экономические права человека 1945–1977 гг.* Москва: Наука

O s t r o v s k i 1968 = Островский Яков А. *ООН и права человека.* Москва: Международные отношения

P a r h a l i n a 1988 = Пархалина Татьяна Г. *Хельсинкский процесс, права человека и сотрудничество в гуманитарных об-*

ластях: Реферативный сборник. (Проблемы безопасности и сотрудничества в Европе.) Москва: ИНИОН

R i t t e r b a n d, Charles E. 1978. *Sowjetunion. Bürgerrechte-Völkerrecht: Kann die UdSSR, die den UNO-Pakt über bürgerliche und politische Rechte ratifiziert hat, ihren Bürgern ein demokratisches Wahlrecht gemäss Art. 25 gewährleisten?* Diessenhofen: Ruegger

S a h h a r o v 1990 = Сахаров Андрей Д. *Мир, прогресс, права человека: Статьи и выступления.* Ленинград: Советский писатель. Ленинградское отделение

S a k h a r o v, Andrei 1990. *Memoirs.* Transl. from the Russian by Richard Lourie. N.Y.: Alfred A. Knopf

S i m p s o n, A. W. Brian 2001. *Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention.* Oxford: Oxford University Press

S z a b ó, Imre (ed.). 1966. *Socialist Concept of Human Rights.* Transl. by József Decsényi and Gábor Pulay, transl. rev. by Imre Móra. Budapest: Akadémiai Kiadó

Š u b i n 2008 = Шубин, Александр В. *Диссиденты, неформалы и свобода в СССР.* (Тайны советской эпохи.) Москва: Вече

Z a h h a r o v a 1971 = Захарова Наталья В. *Под видом обеспечения прав человека.* Москва: Юридическая литература

Z a i t š u k 1984 = Зайчук Олег В. *Права человека и расовая политика США.* Киев: Политиздат Украины

T š a p l i n 2007 = Чаплин Всеволод А. Русская православная церковь, права человека и дискуссия об общественном устройстве. — *Русская православная церковь, права человека и дискуссии об общественном устройстве: Материалы научного семинара.* Вып. 7. Москва: Научный эксперт, с. 9–40

T š i k v a d z e 1978 = Чхиквадзе Виктор М. *Социалистический гуманизм и права человека: Ленинские идеи и современность.* Москва: Наука

T š i k v a d z e 1981 = Чхиквадзе Виктор М. *Гуманизм, мир, личность: Вклад СССР в развитие международного сотрудничества по правам человека.* Москва: Наука

T š i k v a d z e 1990 = Чхиквадзе Виктор М. Международные аспекты проблемы прав человека. — Лукашева, Елена А. (отв. ред.). *Права человека: Проблемы и перспективы.* Москва: ИГПАН, с. 27–39

T š i k v a d z e , L u k a š e v a 1986 = Чхиквадзе Виктор М., Лукашева Елена А. (отв. ред.). *Социалистическая концепция прав человека.* Москва: Наука

U u s t a l, Abner 1970. *Ühinenud Rahvaste Organisatsioon.* Tallinn: Eesti Raamat

V õ š i n s k i 1951 = Вышинский Андрей Я. *Вопросы международного права и международной политики: Третья сессия Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 1948 г.* Москва: Госюриздат

LAURI MÄLKSOO (1975) on lõpetanud Tartu Ülikooli õigusteaduskonna 1998, *mag. iur.* 1999 (Georgetowni Ülikool), *dr. iur.* 2002 (Berliini Humboldti Ülikool), Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik 2013. TÜ õigusteaduskonna uurimisassistent ja rahvusvahelise õiguse lepinguline õppejõud 1997–2003, avaliku õiguse instituudi rahvusvahelise õiguse ja EÜ õiguse lektor 2003–2005, dotsent 2005–2009, rahvusvahelise õiguse professor a-st 2009; Eesti Vabariigi õiguskantsleri nõunik 2002–2013, Eesti Välispoliitika Instituudi juhatuse esimees 2013–2017. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid "Humanitaarne interventsioon: Õigusfilosoofiline vaidlus rahvusvahelise õiguse normide üle" (1998, nr 10, lk 2126–2139), "Keel ja inimõigused: Eesti keelepoliitika rahvusvahelise õiguse normide paistel" (2000, nr 3, lk 451–474), "Õigusrikkumisest vastutuseni?: Eesti elanikkonna küüditamised Nõukogude Liidu poolt ja rahvusvaheline õigus" (2001, nr 1, lk 29–50) ning "Friedrich Martens ja tema aeg: Kui Venemaa kuulus rahvusvahelise õiguse Euroopa-traditsiooni" (2015, nr 8, lk 1347–1372).

“PRAEGU ON KITSAS KÕIGIL, RASKEM KUI KOGU SELLE AJA JOOKSUL”

Eesti Vabariigi 13. aastapäevaks 1931

Homo.[1]

KOLM SÕPRA — LIHTSUS, TÖÖ JA ENESEUSALDUS

Täna pühitseme XIII-at Vabariigi aastapäeva. Erilist pidumeeleolu ei ole, nagu mõnel varemal aastal, kui oli majandusline elu kergem, tulevik helgem. Ent ei ole ka erilist põhjust nukrustamiseks ja virisemiseks — majandusline surutis rõhub rahvaid üle maailma ja mõnel pool veel palju rängemalt kui meil. Meil ei ole veel kuulda olnud otsest nälga nagu Hiinas ja isegi sellisel rikkal maal nagu Ameerika. Kitsaid aastaid on ikka olnud ja tuleb ka edaspidi, kuid see ei peaks meid veel kohutama ega sundima pead longu laskma ja abitult kurtma. Kurtmise ja virisemisega pole veel keegi suutnud parandada oma seisukorda. Vaid kindel tahe, virk töö ja eneseusaldus on parimad sõbrad ja abilised hädas ning neile peame mõtlema meie iseseisvuse aastapäeval.

Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed trükivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt aastapäevade 1919–1930 kohta: *Akadeemia* 2018, nr 1, lk 3–34; nr 2, lk 261–284; nr 3, lk 431–463; nr 4, lk 623–646; nr 5, lk 896–927; nr 6, lk 1055–1074; nr 7, lk 1267–1288; nr 8, lk 1467–1491; nr 9, lk 1635–1649; nr 10, lk 1828–1852; nr 11, lk 1990–2014; nr 12, lk 2154–2177.

[1] Avamata nimemärk.

Meie ei taha olla nõrgemad, kui olid meie esiisad. Tuletagem vaid meele, millistes oludes, millise kitsikuse ja kannatuste kaudu lõid nad endale majanduslise iseseisvuse. Metsa rägastikust, kännustikust ja rabaveertest on loodud suur enamus meie talusid ilma mingi välise abita ja toetuseta, vaid ainult enda ja oma perekonna jõul ja kindlal tahtel.

Samuti oleme oma poliitilise iseseisvuse kätte võidelnud vaid enda usalduse ja kindla tahtega.

Samad sõbrad aitavad meid ka tänapäeval, kui me vaid ise neid ei hülga. Ent meie tänapäeva elu tähele pannes peab kahjuks mainima, et me ei pea küllalt lugu enam neist. Oleme omanud moodsamad ja peenemad sõbrad, isade sõbrad jätnud unarusse. Meile ei sobi enam endine lihtsus ja piskuga läbiajamine, tahame vaid toimida kõike suurejooneliselt. Meie elamud, riietus, asutised, riikline organisatsioon — kõik olgu suurejooneline, küsimata seda, kas see meile jõudumööda. Võimalikult lühike tööpäev ja kõrge tasu selle eest, üle öö rikkaks saada ja siis nautida elu, — see on meie tänapäeva ideaal. Et keegi võiks visa tööga ja suure kokkuhoiuga jõuda haljale oksale ja isegi rikkust koguda — see on suure enamuse silmis muinasjutt, iganenud ilmavaade. Süüdi leitakse olevat kõik muu, aga mitte meie laiutavad eluviisid ja moodsad elu ideaalid.

Ent tänasel rahvuslisel pühal oleks põhjust neid vaateid võtta veidi revideerimisele ja kujutleda, kuis elasid meie esiisad üks inimpõlv tagasi. Töö, ennastsalgav töö ja kindel tahe iseseisvaks saada ja selleks ka jääda oli nende ideaal. Selleks kanti raskusi nurisemata. O m a oli siis suures aus. Seda peeti halpuse märgiks ja sakstele järeleahvimiseks, kui ei kantud o m a koetud riiet ega söödud o m a kasvatatud leiba. O m a, oli ta ka vilets ja vaevaline, oli rahvusliseks uhkuseks, lihtsus — ideaaliks. Tänapäeval peetakse seda ajast mahajäämise tunnuseks. Välismaa küllus on tänapäev meie ideaaliks. Riietus, toidud, joogid, vaimline toodang kandku Lääne-Euroopa suurlinnade jõukama kihi pitsatit — siis on see noobel. Kes seda suudab, see on meie eeskuju. Millisel teel ta niikaugele jõudnud, seda ei küsita.

Ent see lääne-euroopaline nobless ongi üsna suurel määral meie kitsikuses kaassüüdlane. Vabariigi aastapäeval võtame endale kohuseks olla enam rahvuslased kui seni. Asetame jälle aukohale o m a lihtsuse mitte ainult sõnadega, vaid ka tegudega. Püüame olla väärilised järeltulijad meie esivanematele, kelle suurim edasiviija ja alalhoidja oli rahvuslik enesekitsendus.

Pärnu Päevaleht, nr 45, 23. II 1931, lk 2.

Jaan Hünerson[2]

ELURASKUSED ON VÕIDETAVAD.

Eesti vabariigi 13. aastapäevaks "Kajale" kirjutanud kohtu- ja siseminister Jaan Hünerson

Vabariigi aastapäev tuletab kodanikkudele meelde meie riigi eluküsimusi. Ilmamajanduse kriis annab end väikeses riigis teravamini tunda kui suurel maa-alal, kus äärmused vastamisi tasanduvad. Sellepärast kerkivad meil raskuste päivil üles mälestused endistest lihapottidest ja tekivad õnnekütid, kes möödunud aegade mõnususi ka tulevikus tõotavad, kui aga neid usaldataks Eesti kodu korraldama.

Mäletame üleinimlikke pingutusi ja suuri ohvreid, mis Eesti riigi iseseisvus meie rahvalt nõudis, ja silmade ees seisavad hiiglaülesanded, mida Eesti riigi ülesehitamisel järjest lahendame. Seda suutsime ja suudame kogu rahva üksmeelsel jõukoondusel ning ühiselt tunnustatud teedel edasi rühkides.

Ei või sigineda neid, kes tagasi vaadates kõhklema löövad, kõrvale kisuvad, hulkadele pettepilte maalivad.

Ei saa usaldada Eesti elu juhtimist inimestele, kel oma kodud korratuses, kes pole piskuski ustavad.

---

[2]Jaan Hünerson (1882 – 5. VI 1942 Sverdlovski oblast), Põhja-Liivimaa Põllumeeste Seltside Kesktoimkonna sekretär 1911–1913, Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseltsi sekretär 1913–1919, Lõuna-Eesti Põllumeeste Keskseltsi sekretär 1919–1924, Eesti Põllumeeste Keskseltsi sekretär 1924–1933; Eesti Maarahva Liidu asutajaid ja juhatuse esimees 1917, põllumeeste erakonna asutajaid ja kohalike põllumeestekogude võrgu organiseerijaid 1919–1920, keskjuhatuse liige 1920–1935; Asutava Kogu ja I–V Riigikogu liige Põllumeestekogude esindajana; ajalehe *Kaja* toimetuse liige 1920–1927, ajakirja *Põllumees* vastutav toimetaja 1920–1927 ja 1929–1933, tegevtoimetaja 1935–1940; siseminister Jaan Tõnissoni kolmandas valitsuses 1927–1928, haridus- ja sotsiaalminister Otto Strandmani teises valitsuses 1929–1931, kohtu- ja siseminister 12. II – 20. XI 1931 ning põllutööminister Konstantin Pätsi kolmandas valitsuses 20. XI 1931 – 19. II 1932, haridus- ja sotsiaalminister Jaan Teemandi neljandas valitsuses ja Karl Einbundi (Kaarel Eenpalu) esimeses valitsuses 1932; Põllutöökoja direktor 1933–1936, Riigi Majandusnõukogu liige 1935–1936, Riigi Viljasalve juhatuse esimees a-st 1937. Vangistati 14. VI 1941 Tallinnas, viidi Sevurallagi, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1942. a märtsis surma ja hukati.

Mida suuremad tänapäeva raskused, seda rahulikumat meelt avaldagu rahvas, et vabastada kogu tähelepanu ja jõudu riigi rakendamiseks ja kodu korraldamiseks.

Riigi elujõud oleneb rahva elutahtest. Mõistkem elada!

Kaja, nr 46, 24. II 1931, lk 2; *Teataja*, nr 23, 24. II 1931, lk 3; *Järva Teataja*, nr 23, 24. II 1931, lk 3.

F. K.[3]

VABARIIK ON 13-NE AASTANE. ISESEISVUSE VÕITLUS JÄTKUB MAJANDUSLIKUL ALAL

Täna saab Eesti vabariik 13-ne aastaseks. Arvu 13 peavad paljud halvaks arvuks, mõnel on tema vastu koguni müstiline hirm. Ka Eesti rahvas peab tunnistama, et 13-nes iseseisvuse aasta oli raskemaid aastaid. Ei ole aga mingit põhjust arvata, et need raskused on tingitud mõnesugustest üliloomulikkudest põhjustest, sest majanduslikud pigistused ei ole tabanud üksi meid, vaid terve maailma.

Kuid oleks ekslik jätta kõik saatuse hooleks ja end tööstida sellega, et ega meie üksi hädas ei ole. Peame hindama kainelt seisukorda. Võib küll olla, et meie suudaksime kanda raskusi rohkem kui mõni teine rahvas, kuid meie riigi geograafiline asend teeb seisukorra siiski kardetavamaks, kui see mõnes teises riigis niisugusel korral oleks. Meie oludes tähendab võitlus majandusliku iseseisvuse eest ühtlasi võitlust riikliku iseseisvuse eest. Kui meie majanduslikul alal kokku variseme, siis on käes lõpp ka iseseisvusele.

Majanduslikud raskused teevad kodanikud närvilikkudeks. Kui aga on võtnud maad kodanikes tasakaalutus, siis on ka riigi- ja rahvajuhtidel raske täita oma kohuseid. Ka nemad muutuvad närvilikuks, seistes päevast päeva vastupidi käivate nõudmiste ning süüdistuste valingu all, millest paljud on põhjendamatud.

---

[3]Ferdinand Kool (ps Kalju Rahu; 1895 – 6. IV 1973 Manchester, Connecticut), Viljandi maavalitsuse osakonnajuhataja 1922–1924, ajalehe *Oma Maa* tegev- ja peatoimetaja 1924–1940, ajalehtede *Oma Maa* ja *Sakala* trükikodade hooldaja ning ajalehe *Sakala* peatoimetaja 1941–1944; põgenes 1944. a Austria kaudu Saksamaale, viibis Augsburgis Hochfeldi põgenikelaagris, asutas seal ajalehe *Eesti Rada* ja oli selle esimene peatoimetaja 1945–1946, toimetas laagri bülletääni *Päevauudised*; asus 1950. a USAsse, kus oli mh Eesti Arhiivi Ühendriikides asutaja ja juhataja.

Närvilised inimesed on alati halvad töömehed, olgu see siis riigi valitsemisel, omavalitsustes, seltskondlikus töös või eramajapidamistes. Sellest järgneb otsekohe, et kui tahame parandada oma seisukorda, peame esmajoones katsuma võita tagasi külma verd ja rahulikku meelt. Selle eesmärgi saavutamisel võivad kaasa aidata valitsus, ajakirjandus kui ka kõik kodanikud ise.

Kui kaalume kainelt olukorda, siis tuleme kõigepealt kindlale otsusele, et meie ei tohi end ega teisi toita petlikkude lootustega. Strandmani[4] valitsuse[5] samme arvustati väga teravalt, paljud ootasid uut valitsust

---

[4]Otto Strandman (1875 – 6. II 1941 Kadrina), vandeadvokaat Tallinnas 1909–1917, Eesti Haritlaste Klubi asutajaid, Eesti Liidu Tallinna osakonna esimees 1917, Tallinna ringkonnakohtu prokurör 1917, radikaal-sotsialistliku erakonna (Eesti Tööerakonna) asutajaid; Ajutise Maanõukogu liige ja seejärel esimees 12. X 1917 – 27. XI 1918, Ajutise Valitsuse kohtuministri Jüri Vilmsi kt Saksa okupatsiooni ajal 1918, Saksa vangis suvel 1918, Ajutise Valitsuse välisministri Jaan Poska kt 1918, põllutööminister 1918–1919, Asutava Kogu liige Tööerakonna nimekirjas 1919–1920, I–V Riigikogu liige Tööerakonna ja Rahvusliku Keskaerakonna nimekirjas (I Riigikogu esimees 1921, II Riigikogu esimees 1924); Eesti Vabariigi pea- ja sõjaminister tema esimeses valitsuses 1919, kohtu- ja välisminister Ants Piibu valitsuses 1920–1921, välisminister ning seejärel rahaminister Friedrich Akeli valitsuses 1924; Eesti saadik Poolas, ühtlasi Tšehhoslovakkias ja Rumeenias 1927–1929; riigivanem tema enda teises valitsuses 9. VII 1929 – 12. II 1931; saadik Prantsusmaal, ühtlasi Belgias ja Vatikanis 1933–1939; Põhja Paberi- ja Puupapi Vabriku direktor 1940; sooritas vangistamise ennetamiseks enesetapu.

[5]Tööerakondlase Otto Strandmani teine valitsus (9. VII 1929 – 12. II 1931) tuli võimule pärast IV Riigikogu valimisi. Peale riigivanem Otto Strandmani kuulusid valitsusse välisminister Jaan Lattik (Kristlik Rahvaerakond), kohtu- ja siseminister Tõnis Kalbus (Tööerakond; valitsuses kuni 12. IV 1930) ja Ado Anderkopp (alates 12. IV 1930), põllutööminister August Kerem (Rahvaerakond), haridus- ja sotsiaalminister Jaan Hünerson (Põllumeestekogud), majandusminister Johannes Zimmermann (Asunikkude Koondus), kaitseminister Oskar Köster (Asunikkude Koondus) ja teedeminister August Jürman (Jürima; Põllumeestekogud). 23. I 1931 astus August Kerem omal soovil ametist tagasi ja 3. II kogu valitsus.

ja väga paljud ootavad uuelt valitsuselt imesid.[6] See on suur eksimus. Majanduslikul alal ei saa üldse sündida imesid. Veel vähem suudab üksi valitsus üleöö majanduslisi raskusi ära pühkida. Majanduslikud kriisid on iseloomult samasugused kui elava organismi haigused: nad tulevad mõnikord pikka, mõnikord järsku, kuid pea eranditult kaovad vaid pikkamööda, selle järele kuidas organismis peituvad loomulikud jõud ise suudavad võita tõbe tekitajaid.

Meie ei tohi oma valitsusele ega rahvajuhtidele esitada üle jõu käivaid nõudmisi. Küll aga võime ja peame neilt nõudma, et nemad teeks kõik mis võimalik, et majanduslikke ohte pehmendada ja kriisi süvenemist ära hoida ja et arstirohud ise ei oleks uute haiguste tekitajateks. Kui meie niiviisi kaalutult ja kainelt oma nõudeid esitame, siis ei saa kunagi tekkida üleliigset närvilikkust ja sellega kaasaskäivaid pahesid.

Kui aga siiski majanduslik kriis ei kao täielikult, siis peab meil jätkuma ka raasukene kannatust. Kannatus oli see, mis Eesti rahva rahvusliku üksusena on aastasadadest tervelt läbi kannud, kannatuse ja vereohvritega rajati ka alusmüür iseseisvale Eesti riigile. Ka meie põlvel peab jatkuma kannatust ja mehisust võidelda nende raskustega, mida ajalookäik paratamatalt kaasa võib tuua.

Meie võitlus on raske, kuid ta ei ole kaugeltki lootusetu. Peame vast nii mõnegi asja ümber korraldama ja end kohandama uutele olukordadele. Püüame seda teha julgelt, kindlalt ja rahulikult, sest teist teed ei ole. Meil kõigil on ainult üks kodumaa, mille kohta võime ütelda Ungari lauliku sõnadega:

"Ei kuskil, kuskil laias ilmas
Ei leia kohta sa,
Mis pakuks sarnast sõprust, lahkust,
Kui sina, kodumaa!
Siin võitle suisa saatusega,

---

[6]Konstantin Pätsi kolmandasse valitsusse (12. II 1931 – 19. II 1932) kuulusid peale riigivanem Konstantin Pätsi välisminister Jaan Tõnisson (alates 26. II ka ka riigivanema asetäitja), kohtu- ja siseminister Jaan Hünerson (kuni 20. XI 1931) ning Johan Reinhold (alates 20. XI 1931), põllutööminister August Jürman (Jürima; kuni 20. XI 1931) ja Jaan Hünerson (alates 20. XI 1931), majandusminister Mihkel Pung (kuni 20. XI 1931) ja August Jürman (Jürima; alates 20. XI 1931), haridus- ja sotsiaalminister Jaan Piiskar; kaitseminister August Kerem; teedeminister Aleksander Oinas. Valitsus esitas Riigikogule tagasiastumise teate 29. I 1932.

Siin pruugi jõudu sa,
Siin ela, kannata ja looda
Ja sure ausalt ka."

Oma Maa, nr 23, 24. II 1931, lk 2.

M.[7]

13. TULBA JUURES

"Õnnetu tosin" jääb selja taha. Vabariik astub 14. eluaastasse.

Kolmeteistkümnes eluaasta pole meile küll palju heameelt teinud. Oleme selle aasta jooksul palju nurisenud ja veel rohkem teiste nurinaid kuulnud. Oleme pahased olnud, sest elu on kitsikuks muutnud: tööpuudus on suur, saaduste hinnad alla langenud. Kuni viimaks koguni kartma hakkasime oma saatuse pärast, sest tundus juba, nagu ei osataks meile üldse enam väljapääsuteed näidata. Vahetasime otsustaval silmapilgul juhte ja loodame nüüd, et meile jälle õige siht kätte näidatakse, mida mööda minnes kindlad võime olla usus, et kord jälle välja jõuame meid praegu pigistavast kitsikusest. Jõupingutusi oleme teinud otsustavatel aegadel, jõupingutusteks oleme valmis ka praegusel silmapilgul, kus meilt ei nõuta väljaastumist tulirelvadega, vaid majanduslikku oskust ja kohanemise tarkust ülemaailmlistes probleemides.

Tänane iseseisvuse aastapäev kuulub "harilikkude" hulka. Täna ei saa täis ümmargust aastate rida, sellepärast ei peeta ka tarvilikuks päevale erilist pidulikkust anda. Linnades kuulukse küll korraldatavat siinseal rahva-aktusi, kuid maal minnakse aastapäevale vastu vaikuse ja tagasihoidlikkusega, välja arvatud üksikud kohad, kus erksamaid tegelasi.

Võib-olla on teatud määral õigust selles, kui väidetakse, et iseseisvuse aastapäeva suurejoonelisemalt pühitsemine igal aastal muutuks tüütavaks, nõuaks jõupingutusi, mille tagajärjed kulutatud jõule väärili-

[7]Arvatavasti Oskar Mänd (1901 – 23. V 1968 Stockholm), vabatahtlik õppursõdur Vabadussõjas 1918–1919, *Postimehe* toimetuse liige 1922–1928, tegevtoimetaja 1928–1929, vastutav toimetaja 1929–1935, ühtlasi vandeadvokaat Hugo Naarise abi Tartus 1929–1935 ja Tallinnas 1935–1936, *Päevalehe* toimetuse liige ja tegevtoimetaja Tallinnas 1935–1940, Rahvaerakonna ja Rahvusliku Keskerakonna liige; ajalehe *Päevaleht* väljaandja 29. VIII 1941, Kalurite Keskuse juhataja 1942–1944, Eesti Vabariigi Rahvuskomitee asutajaid 1944, Saksa vang 1944; põgenes 1944. a septembris Rootsi, ajalehe *Teataja / Eesti Teataja* toimetaja 1944–1953, Södra Latini gümnaasiumi arhiivitööline 1953–1966.

sed ei saaks olla. Kuid teisest küljest on ka selge, et iseseisvuse aastapäeva pühitsemine selles mõttes, et sel päeval kodanikkude hulgas laiemalt selgitustööd teha iseseisvuse kultuurilisest, majanduslisest ja politilisest tähtsusest, et sel päeval ikka ja jälle süvendataks meie iseolemise mõtet ja kandepinda — selles mõttes iseseisvuse aastapäeva pühitsemine iga aasta ka laiemas ulatuses ei tohiks veel kaugeltki mitte "tüütavana" ega "harilikuna" tunduda. Siin on veel mõndagi teha.

Aga kuigi on otsustatud tagasihoidlik olla, mis tänavu ka eriliselt põhjendatud on raskete majanduslikkude olude pärast, siis ei tarvitse see veel kõrvalekaldumatuks juhtnööriks saada ka tuleviku jaoks. Ballide ja vastuvõttude osas peame endid kahtlemata piirama edaspidigi, kuid muus osas "laiutame" seda rohkem.

*

Et me oma iseseisvuse pärast hoopis muretud võiksime olla, selle eksiarvamise tekkimise ärahoidmiseks annavad aegajalt ettevõetavad põrandaaluste puistamised liiga "häid" tagajärgi. Alles mõne päeva eest kuulsime, kes ja kuidas tegutsesid, et ärevust tekitada, kokkupõrkeid provotseerida, tööliste hulkasid tänavale tuua.[8]

Põrandaalused jõud on küllalt osavad selleks, et ära kasutada praegust majanduslikult rasket aega veeks oma tumedale veskile. Sest vana tõde on, et pole midagi kergemat kui üles ässitada viletsuses värelevaid inimesi, neid tuua tänavale ja panna oma "sihtide" teenistusse suuresõnaliste lubadustega lihapottidest. Meeleheiteni hädasse langenud inimesed on valmis kõigeks. Sellepärast peabki meie tarkus selle poole sihitud olema, et viletsust vähendada, hädasid pehmendada. Sellega võtame ära oma iseseisvuse vastastelt ühe hädaohtlikuma sõjariista.

---

[8] 18. veebruari 1931 hommikul leiti Tallinna suuremate tööstuse ümbruse tänavatelt sinna öösel pillutud hulk kommunistlikke lendlehti, milles kutsuti töölisi 25. veebruaril meeleavaldusele, nõudmaks 7-tunnist tööpäeva, palka tööta oleku ajaks jm. EKP keskkomitee ja Tallinna komitee allkirja kandvaid lendlehti levitati taas ööl vastu 24. veebruari, et töötatöölised koguneksid 25. veebruaril kell 3 päeval Uuele turule, kust edasi liigutaks Toompeale. Politsei hoiatas "vastavaid ringkondi", et meeleavaldus on ära keelatud. "Meie põrandaalused ollused, kes viimasel ajal end jälle liigutama hakanud, ei suuda nähtavasti kaotada lootust ärevuse sünnitamiseks 24. veebruaril," kirjutati ajalehes ("Põrandaalused Tallinnas liikvel". — *Postimees*, nr 55, 25. II 1931, lk 1.) Ühtegi inimest sinna selleks ajaks siiski ei kogunenud, mõned poisid vaid pidanud platsil lumesõda.

Peame ka otsustavamalt võitlema hakkama nähete vastu, mis on loonud meie politilises elus viimastel aastatel lausa korruptsiooni õhkkonna. Kohtade jagamine, likvidaatorite ja hooldajate nimetamine — need on palju paksu verd tekitanud. Need on nähted, mis ka kõige riigitruumates kodanikkudes pettumust võivad esile kutsuda. Nagu seda väljendab Jüri Pihlap, noor edasipüüdja üliõpilane (Peet Vallaku[9] uuemas novellis-katkendis "Ulaharitlane", mis trükitud viimases "Loomingu" numbris):[10] "Vähe on ikaldusaastaist... Muud tegurid mängivad siin päärolli! Häda tuleb mujalt: parlamendis parteidevaheline närune riid ja norimine... mees, kes kuski saab pukki, paisub varsti rahast nagu kaan. Ninamehed lüüakse pehmeks ja "sõbrameheks" osatähtede kinkimisega. Ühesõnaga: üldine jooks raha järele — ja rahva häda on kõrvalise tähtsusega. Kas ei ole tõsi?"

See ei tarvitse ju sõna-sõnalt olla tõsi, mis räägib Jüri Pihlap, aga kui kodanikkond kuuleb neist alalistest jagamistest, siis tal paratamatult tekib sarnane arvamine ja tunne, nagu seda väljendab Pihlap.

Ja see sünnitab nurinat, eriti praeguste kitsaste olude tõttu.

Olude tõttu, kus samal ajal, kui valitseb kõige kibedam tööpuudus ka haritud tööjõudude hulgas, nõukogudes, juhatustes ja juriskonsultide toolidel istuvad politilised suurused, võttes palka — selle eest, et parajal kohal kätt tõsta või paar sammu astuda. Narva kose lugude puhul oleme kahjuks pidanud kuulma kurbi lugusid sellest, kuidas mõned "tegelased" end on sidunud võõraste ettevõtetega liigagi läbipaistvalt omakasulikkude eesmärkidega.

*

Aga täna pole päev, mil neist halbadest nähetest üksikasjalisemalt peaksime kõnelema. Täna peame enestele ainult tõotuse andma, et me edaspidi sarnastele omakasupüüdlikkudele lõikajatele kategooriliselt vastu astume ja neile nende õige koha kätte juhatame. Täna tõotame, et meie politiline elu saagu tervemaks! Peavad jälle tagasi tulema need ajad, kus politikategemisele ei vaadata kui mingile spekulatsioonile, kus vanemad lugupeetumad tegelased enam tüdinenult ei vaataks politilistele küsimustele kui probleemidele, mille käsitamine ainult saasta

---

[9]Peet Vallak (kodanikunimi Peeter Pedajas; 1893 – 17. III 1959 Tartu), võttis osa Vabadussõjast 1918–1920, vabakutseline kirjanik Tartus, Vanemuise dramaturg 1938–1940; Eesti Kirjanike Liidu liige a-st 1927 (juhatuse sekretär, büroo juhataja 1943–1944; Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu organiseerimisbüroo asjaajaja 1940–1941).

[10]Vt *Looming* 1931, nr 2, lk 113–135, siin lk 122.

kaela võib tuua. Kui suudetaks sedaviisi politilist elu tervendada, siis terveneks meie elu üldse ega tarvitseks siis enam ka tunda kartust riigitüdimuse tekkimise hädaohtude pärast.

Praegust valitsus-koalitsiooni on hinnatud kui tervenemisnähet meie politilises elus. Ülesehitavaks tööks, "teiseks päästekomiteeks" on ühinenud politilised erakonnad, kellel sihid ja põhimõtted selged. Demagoogilisel jagamispolitikal peaks siit peale lõpp olema. See virgutaks ka rahvast ühistele pingutustele koos oma juhtidega, et välja pääseda ajutistest raskustest.

Meie loodame ja usume seda kindlasti!

Postimees, nr 54, 24. II 1931, lk 2.

AsM.[11]

VABARIIGI 13-DAL SÜNNIPÄEVAL

Riikline iseseisvus on ülim vara, mida üks ehk teine rahvas võib saavutada.

Kui täna iga eesti kodanik meie omariikluse 13-dat sünnipäeva pühitseb, siis on meie riiklise iseseisvuse saamiselugu juba igale riiklikult mõtlejale kodanikule teada.

13 a. ei ole nii pikk aeg, et keegi seda unustada oleks võinud. Noortes, kes sellele ajale aga ise kaasa elanud ei ole, on vastavaid teadmisi koolis õpetatud. Sellepärast ei ole vast mõtet siinkohal pikemalt peatuma hakata meie riiklise iseseisvuse saamiseloo valude ja vaevade juures. On olnud raskusi — neist on üle saadud. On olnud kahtlejaid, et kas suudame üldse püsida iseseisva riigina — need on häbelikult vait jäänud. Oleme tegelikus elus näidanud, et seda siiski suudame. Suudame kõigile raskustele vaatamata!

13 ei olevat õnnenumber. Ei tarvitse seda ebausklikku arvamist siinkohal kinnitama hakata. Kuid tundub siiski, et tänavune aasta meie majanduslikus elus eriti raske on. Meie põllumajanduses valitsev kriis kipub päevpäevalt süvenema. Meie ärielu läheb allamäge. Meie tööstus kiratseb... Kõik see kestab juba mitmendat aastat. Pole sellepärast imestada, et mõni talutaat mõnikord omaette sügavast südame sopist ohkab — oh kui oleks endine Venemaa! Aga kus on see endine Venemaa? — Seal kus praegu rahvas nälja pärast mässukatseid teeb ja miljonid ulualuseta inimesed külma käes tänavatel lõdisevad!

Ajaloo ratas on teinud suure pöörde ja võime tänada õnne, et ta meid endaga kaasa on pööranud ja meid sellest kommunistlisest "õnnistusest"

[11] Avamata nimemärk.

on päästnud. Vastasel korral oleks olnud otsustatud meie rahva saatus. Tänu omariiklusele oleme siiski aga tänaseni suutnud elada — meil on olnud vähemalt leiba ja ulualust. Tõsi küll, ei saa salata, oleme oma iseseisva riigi juhtimisel teinud vigu. Meil ei tarvitse sulgeda silmi paljude puuduste eest. Meie erakonnad, kes peaksid võistlema riiki ülesehitavas töös, on asunud võistlema tihti selles, et kindlustada sooja kohta ja kindlat leivapalukest oma erakonna tegelastele lihtkodaniku arvel. Selle juures on tihti kahe silma vahele jäetud see, et õige mees satuks ka õigele kohale, millega oleks kindlustatud riigi otstarbekohane ja edukas juhtimine. Sellest on ka tingitud, et meie riiklisi asju on tihtipeale aetud liig umbropsu, vähese ettenägelikusega, missugused asjaolud end hiljem valusalt tunda annavad. Oli ju ka möödunud valitsuse kaudseks lahkumise põhjuseks riigi majanduslise elu juhtimise ummik, mille lahendamiseks valitsuse jõud nõrkes.

Aga pettumused õpetavad. Tulevikus tulevad need vead parandada. Praegusel valitsusel tuleb selleks teha palju tööd. Kuid rahval on õigus nõuda, et selleks kaasa aitavad kõik need, keda rahvas esitajatena selleks valinud. Rahvale tundub ülekohtusena maksta palka igasuguse näägutamise ja opositsiooni tegemise eest. Arvustama peab, kuid see olgu asjalik ja näidaku tehtud pahesid. Meil aga tahetakse teha, nagu näitasid uue valitsuse deklaratsioonivaielused, opositsiooni ainult selle pärast, et opositsioonimehed ise valitsuse laua taha ei pääsenud. On see riiklikult mõtlemine raskel ajal?

On veelgi palju teisi pahesid, milliseid tuleks kõrvaldada. Olgu see meie riiklise iseseisvuse järgnevate aastale ülesanne.

Üldiselt on aga need möödunud 13 aastat näidanud, et meie omariiklus on astunud edurada ja ei ole mingit põhjust kahelda, et lähemal ajal ka praegu valitsevast raskusest üle saame. Sellepärast võime tänasel vabariigi aastapäeval julgelt astuda tulevikule vastu oma enese peremehena, mälestades neid, kes ei pannud paljuks surra meie vabaduse eest, ja tõotades, et oleksime tarbekorral ka ise selleks valmis.

Lõuna-Eesti, nr 23, 24. II 1931, lk 2.

K. M.[12]

RIIGITÜDIMUS EI TOHI VÕTTA MAAD

Meie riiklik iseseisvus on annud mahti juba kolmteiskümmend aastat korraldada elu nii, nagu vabale peremehele kohane: oma tahtmise ja äranägemise järele. Küll mitte päris rippumatult, sest praegusel ajal on

[12] Avamata nimemärk.

rahvad omavahel seoses suuremal määral kui kunagi varem, aga ikkagi sel mõõdul iseseisvalt, et oleme võinud luua omale seadusi ja raame nii nagu rahvatarbed seda nõudnud ja mitte võõrad isandad. Aeg on selleks liiaks lühike, et otsustada nende hüvede ja pahede üle, sest mitmed korraldused on antud aastakümneteks, ja aastakümnete jooksul selgub alles ka nende väärtus, kuid nii mõneski suhtes võib juba täna tõmmata kriips alla ja langetada hinnangu. Nii mõnigi seeme, mis kolmeteistkümne aasta eest külvatud, kannab juba täna vilja. Tühja pea juures vangutame pead ja küsime eneselt, miks ta ei kanna teri, täispea valmistab rõõmu ja annab kõige paremaid lootusi tulevikuks.

*

Riiklik elu, meie iseolemise alus, on sattunud nende kolmeteistkümne aasta jooksul seisukorda, kus vanad tõed ei taha enam paika pidada. Oleme nende aastate jooksul arvamisele jõudnud, et parem on vana ja äraproovitud kui uus ja ebamäärane. Suure julgusega heitsime oma põhiseaduses kõrvale nii mõnegi põhimõtte, mida tagantjärele peale pettumusi peame ometigi tunnustama. Arvasime, et võime kõik võimu usaldada seadustandva kogu kätte ja loome endile sellega ideaalsema valitsemiskorra, tõelise rahvavalitsuse, ent täna meie ei usu enam oma eilseid veeneid. Tahtsime targemad, vabameelsemad olla teistest rahvastest ja aeg sunnib, et hiljem või varem peame tagasi pöörduma nende kogemuste juure. Etteruttamine oli liiaks pakiline ja elu kisub nüüd tagasi. Nende põhimõtete juure, mida arvasime olevat iganenud, mitte tarvilikud. Riigikogu on näidanud, et ta on pigem elukutseliste poliitikute kojaks kui rahvaesinduseks. Ja kui oleme sellele usaldanud kogu võimu, siis näeme, et oleme astunud eksisammu mitte hoolitsedes poliitiliste kirgede ohjeldamise eest.

Ära tundnud oma vea, nõuame nüüd, et läheksime, kui nii võib öelda, tagasi, ja nii imelik kui see ka ei paista, põhjusel, et rahval oleks kaitse oma esituse vastu. Kahju, et kolmeteistkümne aasta jooksul oleme kõnelenud presidendist, annud erakondadele hääli tema läbiviimiseks, ent neljateistkümnendasse aastasse astudes ei ole saanud valida veel ühtki. Kes on süüdi? Erakonnad muidugi, nende võimuküllus. Aga ka meie ise. Rahvas pole peale käinud, rahvas pole tahet avaldanud o m a a l g a t u s e l, r e f e r e n d u m i teel seda nõuda. Kuigi võimalused selleks olemas. Erakondadelt lootma jääda — see üksi ei tröösti. Võime end halliks oodata.

*

Majanduslikus elus oleme näinud häid ja halbu päevi. Viimaseid küll enam. Käesoleval vabariigi aastapäeval teame kõik, et elu on raske. See

pigistab kõiki — töövõtjat ja tööandjat, töölist ja põllumeest, vabapalgalist ja ametnikku. Oleme sattunud kriisi sügavamasse punkti ja nii mõnelgi jahutab see piduvaimustuse. Kurva südamega näeme, kuidas ajaluuad pühivad armutult, mis et seisa kindlal jalal. Täna ühte ja homme teist. Kindluse tunne on vankuma löönud.

Kaebeid ja ohkeid on täis nii linnad kui agulid, nii suured talud kui popsiurtsikud. Kõik ägavad raske majandusliku koorma all. Sirutame tungivamalt kui ennem käsi riigi poole — aidaku ja andku! Aga seda ei võeta arvesse, et kui meil riigile pole midagi anda, siis riigil ka kodanikkudele mitte. Riik kannab oma osa süüdi — ta on ära hellitanud kodanikke. Tahaks loota, et tehes pingutusi kriisi ületamiseks, karastame isetegevust, sisendame inimestesse lootuse, kõigepealt iseenesesse ja oma võimistesse.

*

Goethe ütleb kusagil: "müts kadunud — ei midagi kadunud, vara kadunud — vähe kadunud, usk endasse kadunud — kõik kadunud."

Nii rasked kui tahes olgu ajad, meelt ei tohi heita. Siis on kõik kadunud. Läheme uppi, kui kaotame pead, jääme abituks, kui ei liiguta ise käsi ja loodame aina teiste peale. Kui palju sa ei kuule juba nüüd: "mis oleme me saanud, et nii ja nii mitu aastat iseseisvalt elanud?" See "mis oleme saanud"-hingeelu ja mõtteviis ei ole teoinimese oma. Sellega kaugemale kui lõhkise küna juure ei jõua. Seepärast on ülim aeg sellisest nurinast vabaneda. Riigitüdimus ei tohi maad võtta, muidu on tõepoolest lood halvad. Tahaks uskuda, et eestlase visa iseloom on ikka visaks jäänud ja murrab raskused enne kui raskused visaduse.

Pärnu Päevaleht, nr 45, 23. II 1931, lk 2.

K. Päts[13]

VAATAME JULGESTI TULEVIKKU.

Eesti vabariigi aastapäevaks "Kajale" kirjutanud riigivanem K. Päts

Meie oleme oma lühikese iseseisvuse jooksul häid ja raskeid päevi üle elanud. Praegu on kitsas kõigil, raskem kui kogu selle aja jooksul. Sõja tagajärjed annavad ennast üle ilma tunda, ka kõige rikkamad rahvad elavad praegu kitsalt, häda pitsitab ka neid. Ei ole siis midagi iseäralikku, kui üldine raske aeg ka meil ennast tunda annab.

[13]Konstantin Päts (1874 – 18. I 1956 Kalinini oblasti Buraševo psühhoneuroloogiahaigla), riigivanem 12. II 1931 – 19. II 1932, Põllumeeste Kogude erakonna liige.

Kas annab aga see põhjust hädaldamiseks, et meie juba kuristiku äärel oleme? Mitte sugugi. Muidugi peame nüüd oma raske seisukorra kohta igakülgselt selgusele jõudma, peame rohkem kui kunagi ennem järele kaaluma, kui palju meie jõud kannab, peame iga liigse jõukulutuse eest hoiduma, oma elu raske aja nõuete järele seadma, kuid rohkem kui kunagi ennem peame nüüd ka töötama, peame looma uusi varasid, mitte ainult sellest elama, mis ennem korjatud.

Kui meie seda silmas peame, et meie käes on, meie rahva arvu kohaselt võetud võrdlemisi suur maa-ala, et meil on palju randu, on päratud maad veel täiesti harimata, meie haritudki maa võib veel mitmekordselt rohkem saaki anda, kui ta k õ i k ajanõuete kohaselt haritud oleks, siis peame küll julgust leidma paremat tulevikku oodata. Teadmisele peame ainult jõudma, et keegi meid hädast välja ei aita, kui meie ise seda ei tee. Ise oleme nüüd oma saatuse eest vastutajad. Igaüks peab nüüd teadma, et tarvis on kõiki võimeid pingutada, et raskest ajast üle saada.

Raske on elujärg suurel hulgal haritud jõududel. Meie väikese rahva kohta on lühikese aja jooksul rohkesti haritud inimesi juurde tulnud. Noor riik ei paku neile enam neid äraelamise võimalusi, mida nad ootasid ellu astudes ees leidvat. Nüüd tuleb paljudel elujärge täiesti uuele alusele seada. Seda tuleb kui tõsist ja paratamata elunõudmist võtta.

Haridus on ise jõud. Tõsine haridus mitmekesistab inimese võimeid, laseb teda paljugi näha, mis teiste eest varjatud. Meie kodumaal on aga veel palju tarvis ära teha, on küllalt võimalusi haritud inimesel praktilistel aladel tegevust leida. Meie peame aga paljudest eelarvamistest lahkuma, kõige pealt peab meil selgeks saama, et ei ole tööd, mis inimese väärtust alandab, kui see töö üldise mõõdupuu järel võetud kasulik ja tarvilik on.

Meie haritlased on senini kõrvale hoidunud m u s t a s t tööst. Põgenemine külast, musta töö eest, see oli harilik nähtus. Kas nüüd ei tuleks seda seisukohta revideerida? Kas haritud jõud ei võiks ka maal ära elada? Kas ei suudaks maa haritud jõule suurt, kõige suuremat rõõmu pakkuda, nimelt loomise rõõmu. Mõeldagu praegusel raskel ajal tõsiselt nende küsimuste üle järele.

Kuid kõigil peaks meie riigi aastapäeval küll see kindel tunne olema: mööda läheb meist ka see raske aeg, meie võidame kõik raskused, sest oleme aastasajad kestnud ööst tervelt välja jõudnud, miks ei jõua meie siis seda möödaminevat kitsikust ära võita!

Julgust, jõudu ja töötahet on ainult tarvis, siis jõuame kõikidest hädadest üle.

Kaja, nr 46, 24. II 1931, lk 2; *Teataja*, nr 23, 24. II 1931, lk 3; *Järva Teataja*, nr 23, 24. II 1931, lk 3.

M. Väli[14]

VABARIIGI 13. AASTAPÄEVAKS

Eesti rahval on olnud suuri päevi, suuri ja rõõmurikkaid päevi. Kuid kõige suurem neist rõõmupäevadest on kahtlemata tänane päev, mil pühitseme oma kalli vabariigi 13. aastapäeva. Ja eesti rahvas tunneb selle päeva tähtsust. Meie tee viib meid edasi heledama tuleviku poole, kuid 13. verstapostil peatub täna kogu eesti rahvas silmapilguks, et hinnata oma saavutisi. Igas vallas, igas alevis, igas linnas pidustatakse seda suurt tähtsat päeva. Kõikide eestlaste südamed täna ühinevad ühes sündmuses, ühises tuksumises oma rahvale, oma kodumaale, oma tööle.

Et mõista tänase päeva tähtsust põhjalikumalt, siis seame kõrvuti kaks päeva. Meie kõik veel mäletame nii vene kui ka saksa okupatsiooni aega. Tuletage meele, missugust pilti pakkus meie maa siis ja missugust pakub nüüd. Praegusele kõige nooremale põlvele kõlab kui muinasjutt, et vanasti igas mõisas istus oma parun, kellel tihti üksi oli rohkem maad kui mitmetuhandelisel vallarahval kokku. Ning kogu oma vaeva ülejäägi meie pidime kandma sellele parunile, kes mõisas elas toredat elu hulkade töövaevast. Tuletage meele, missugune võimumees see oli, kellel polnud ühtegi kohustust, kes võis teha kõik, kuid kelle külge talumehe hammas ei hakanud ei kohtuga ega millegagi. Meil kõigil on mälestus neist aegadest, võrrelge neid nüüdse ajaga, kus endise mõisa põldudel kerkivad rõõmsad talud. Minge mõttes ennesõjaaegsesse vallamajja ja kooli, tuletage meele seda vene keele vägisi suhutoppimist, mis valitses igal pool. Minge mõttes linna, ametiasutisse asju ajama, kus ilma tõlgita ei pääsnud kuhugile. Tuletage meele seda võõrakeelset kohut, politseid jne., mis olid kõik siia saadetud tsaariustavate venelaste käes, kelle ees kõigepealt pidid tundma hirmu. Võrrelge seda aega nüüdsega, kus igaüks võib ajada omi asju emakeeles, pääseb jutule igal pool ja kus kõik on kättesaadav igale kodanikule.

Raskeil surveaegadel enne maailmasõda või maailmasõja kohutavail päevil, kui kogu meie rahva paremad pojad olid viidud Vene riigi meeletu sõjamängu hinnatuks ja väärtusetuks suurtükilihaks, kui meiegi

[14]Mihail Väli (Mihhail V.; 1895 – 17. VII 1942 Sverdlovski oblast), teenis Saaremaa kaitsepataljonis, Valga maakonna kaitseliidus, kapten 1928, 2. soomusrongide rügemendis, Kaitseliidu Saaremaa maleva vaneminstruktor 1928–1934, Viru-Järva kaitseringkonna staabis Rakveres 1934–1940, major 1939, vangistati 14. VI 1941 Rakveres (abikaasa ja tütar küüditati), viidi Sevurallagi, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1942. a juunis surma ja hukati.

rahva poegi saadeti sõjariistadeta hoolimatult tulle hävinema ja paljud meie isadest, poegadest ja vendadest jätsid oma elu sinna tundmata surnuaedadele, kuhu ema silm ei pääse pisaraid valama ega naise, lapse ega pruudi käsi hauda ei saa ehitada, kui alalised rekvisatsioonid ja väärtusetu paberraha oli röövinud vaeseks meie maa, kui kogu Eesti oli täidetud venelaste sõjavägedega — kas kellegil meist siis võis olla südames tõsist lootust, julget unistustki selleks, et korra siiski veel kogume oma jõu, et võidame isegi maailma suurema riigi — Venemaa — ja loome ise omale oma riigi, oma õiguse, oma korra, võidame tagasi oma maapinna omale töökale rahvale, võidame õigused oma keelele ja seisame üheväärsena maailma suurte ja väikeste rahvaste keskel? Võimatu see näis olevat, seda ei võinud pidada võimalikuks, — kuid see on siiski sündinud. Tervelt 14 kuud tuli meie kangelastel oma vere ja vaevaga lunastada vabadust. Ja nüüd, kus meie seljataga on juba 13 aastat rahulikku omariiklust, — ainult veel mälus elavad edasi mälestused esimestest võitluspäevadest, mil lendasid vaenlase pommid üle Narva. Aga võitlus meie iseseisvuse eest pole kaugeltki veel lõppenud. Ta kestab, kestab igavesti oma tõusude ja mõõnadega. Nõuab valmisolekut alaliselt täitma meie soove: meie tahame rahu, meie tahame rahus elada, eestlase visadusega tööd teha, kasvada ja areneda.

Iseseisvuse saabumisega eesti rahvas on tõusnud, on käinud pika tee madalusest kõrgusele. Kuna iga aasta viib meid ikka edasi, siis mõistame, milline suur tähtsus kogu meie rahvale [on] vabariigi aastapäeval, mõistame, et pole olnud eesti rahvale teist päeva, mille tähtsus ulatuks meie vabaduspäeva lähedalegi.

Tänane päev ütleb meile, et eestlasi pole murdnud ükski saatuse torm, et meie oleme pidanud vastu kõik rasked katsumised ja jäänud võitjaiks. See päev ütleb meile, et oleme üks veri, üks hing. See päev ütleb meile, et meie käesolev põlv on kangelaspõlv, et meie oleme viinud täide esivanemate palavamad igatsused, selle vabadusetungi, mis on keenud käsuna meie veres.

Sellel teel astume julgesti edasi, ehitame oma Eesti koda! Ei enam "kaugelt näeme kodu kasvavat", vaid ta kasvab meie oma silmade ees, meie omast kõikevõitvast armastusest, omast suurest tööst, meie omist palavaist püüdeist ja lootusist. Vandugem siis meie vabaduse ohvrite nimel, et meie ei jäta oma kallist isamaad, et meie kogu jõuga töötame oma kodu kasuks, jääme truuiks oma isamaale, elame temale. Tõotagem seda endais, kasvatagem oma armastust ja see viib meid võidule alati.

Meie Maa, nr 22, 24. II 1931, lk 2.

[***]

MEIE NÄGEMATUD VAENLASED. MÕTTEID VABARIIGI AASTAPÄEVA PUHUL

Ajaloo keerdkäigud seavad iga riigi ja rahva silm silma vastu jõududega, keda on põhjust nimetada oma vaenlasteks.

Vaenlased, keda teatakse ja tuntakse, kelle ebasõbralik suhtumine meie riigile ja rahvale ei ole kellelegi saladuseks, kelle jõud on arvudes hinnatav ja kelle võim kaalutud, need ei ole meile kunagi kardetavad, ei suuda meid üllatada ega une pealt rabada. Nende võimetes oleme teadlikud, neid me arvestame, nende avaldustele oleme ette valmistatud.

On aga olemas vaenlasi, kelle jõudu me ei tunne, sest nad ise on meile veel liig vähe tuntud.

Igal vabariigi aastapäeval on meil nagu iseenesest kombeks saanud vaimusilmi eest lasta mööda läinud aastaid ja saavutusi ning pilku heita tuleviku väljavaadetele ja lootustele. Aast-aastasse oleme võinud oma parema äratundmise järele otsustades suure rahuldustundega tagasi vaadata möödunud aegadele ja õiglaselt hinnates sündmusi ja nähteid, võtta omaks edu ja kindlustunnet.

Rahvaste peres oleme visalt kindlustamas enesele väärilist asukohta ja riiklik enesetunne on meil päev-päevalt kasvamas. Need on edu märgid, mida meilt keegi võtta ei saa ega salata. Aast-aastalt avanevad meil ikka enam ja enam silmad oma poliitilise olukorra hindamises ja sõprade ning vaenlaste tundmises.

Riigi ja rahvana oleme tunnustatud ja hinnatud. Riigi ja rahvana mõistame hinnata ja tunda ka teisi. Mõistame vahet teha sõprade ja vaenlaste vahel. Teame, kuidas neile suhtuda, kuidas liita enese külge kindlaid sõpru veel lähemalt ja kuidas siluda konarlusi nendel teedel, mis meid sunnitult ühendavad oma vaenlastega. Väliseid sõpru ja vaenlasi me tunneme.

Kuid igal rahval on olemas veel oma sisemised vaenlased, keda tunda ja kelle vastu võidelda on palju raskem. Need vaenlased peituvad meis enestes ja välised vaenlased on iga silmapilk hoolega valmis neid kasutama oma sihtide saavutamiseks. Need sisemised vaenlased on agarad oma pead tõstma eriti viimasel ajal.

Rääkides rahva ja riigi sisemistest vaenlastest, ei pruugi nende all mõelda otsekohe kommunismi ja teisi riigivastaseid olluseid. Nendest kardetavatest võimudest oleme juba üle, kuigi me nende suhtes peame olema alati valvel.

Meie tõsisemad vaenlased peituvad meis enestes, meie skepsises, meie umbusus, meie hoolimatuses, meie lühinägelikkuses. Kuivõrd

need kogu meie olemisele kardetavad pahed ülivõimu on võtmas, näitab just viimane aeg, kus oleme sunnitud elama majandusliku surutise tähe all. Raskused riigi elus on iseenesest head õpetuse andjad. Nad toovad meile silmi ette kujuka pildi sellest, kuivõrd oleme seesmiselt tugevad raskusi vastu võtma, neid kandma ja nendega võitlema. Raskused näitavad ka, kuivõrd meil on vastutustunnet enese ees ja kuidas me oskame kohaneda tekkinud olukorraga.

Et meie rahva poliitiline instinkt terve on, et ta vajalisel silmapilgul, hädaohu korral ennast õieti avaldab, seda oleme möödunud aastate kestes mitmel korral nägema pidanud. Ka viimane valitsuse kriis, mis oleks võinud kergesti suuri raskusi riigile tuua, näitas, et äärmise hädaohu korral poliitiline instinkt sunnib meid astuma samme, mis antud olukorral osutub ainuks õigeks. Kriisi lahendamisel liikusime teele, mis juba lühikese aja jooksul leidnud mitte ainult meie eneste, vaid ka võõraste juures õigekstunnustamist.

Sootu teine lugu on avaldustega majandusliku elu aladel. Terve instinkt ei taha siin nõnda kergesti võimule pääseda. Väiksemategi raskuste korral hakkame otsekohe hädaldama ja süüdlasi otsima mujalt, ainult mitte eneste juurest. Ühes sellega kerkib otsekohe esile umbusk kõige vastu, mis meil oma. Mõne ärilise ettevõtte ajutiselt raskustesse sattumine manab meil otsekohe esile ettekujutuse, nagu oleks kogu meie ärielu rajatud nõrkadele alustele ja nagu ei oleks siin enam mingi paranemine võimalik. Sellega käib kaasas meie riiklusele vaenulike ringkondade parastamine ja heameele avaldamine, millele head toitu pakuvad ka meie mõnede ennast rahvuslasteks pidavate ringkondade otse sadistlikud kahjurõõmu-avaldused iga õnnetuse ja raskuse puhul.

Et raskused on ajutised, et igast raskusest saadakse hea tahtmise juures üle, seda mõtet ei taheta enesel lasta pähegi tulla.

Kui meie oma poliitilise elu alal ennast iseseisvuse kestvuse ajal mitmel korral ümber orienteeruma pidanud, et luua paremaid väljavaateid, siis majandusliku elu alal oleme kogu aeg liig püsivad ja paigaltammujad olnud ja seda nende sõnade kõige halvemas mõttes. Majandusliku elu alal tahab meil ikka veel püsida vana 1920. aasta "gründertumi" meeleolu ja vaated. Õpetust ja ümberorienteerumist on vaid märgata nii palju, kui külmad tõsiasjad, nagu rahapuudus ja teised sarnased asjaolud, ette kirjutavad. Kuid neid tõsiasju peetakse meil halbadeks, meeleolu rikkuvateks näheteks, mida kuidagi arvestada ei taheta. Ei taheta ikka veel aru saada, et iga ettevõtlikkus nõuab kapitali, o m a kapitali ja kui seda ei ole, siis võlgadele, krediidile rajatud ettevõte on juba algusest peale määratud pankrotile. Parem siis juba ettevõtteid mitte algatada. Liigalgatust on soodustanud meil asjaolu, et kogu iseseisvuse

ajal meil on pankadel puudunud asjalik krediidipoliitika. See puudub ka tänapäev. Umbropsu siia-sinna hüplemine, lühinägelikkus, mis meie majanduspoliitika aladel valitsenud, on külgehakkav, sugereeriv.

Lühinägelikkus ühes ümbrusega õõnestavad meie majandusliku elu aluseid. Ei tohi aga unustada, et iga riik võib ainult nõnda kaua püsida, kui tema kodanikud tunnevad, et nende isiklik püsimine, mis seotud materjaalsete huvidega, on kindel. Kui lastakse langeda kindluse tunne kodanikes, langeb kogu riigi kindluse tunne. Kui tõstab pead umbusk, kui ta suudab tungida kodanike alateadvusse ja kodanik hakkab elama ainult tänapäevale, siis kaob temas ka riiklik tunne, võtab maad riiklik tüdimus, mis viib paratamatult riigi hävinemisele.

Päevaleht, nr 54, 24. II 1931, lk 2.

[***]

VABADUS KOHUSTAB.

KAS MEIE OLEME OSKANUD ÕIETI HINNATA KÄTTEVÕIDETUD ISESEISVUST? RAHVAS OOTAB SUURI REFORME VALITSEMISE ALAL. TÜDIMUS JA PETTUMUS VÕTAVAD MAAD. MAJANDUSLIKUD RASKUSED RUSUVAD...

On ju ilusad asjad vabadus, üheõiguslus, iseseisvus, demokraatlik kord, rahvavalitsus j.n.e.

Kuid nad on platoonilised. Nad ei täida kõhtu ega too rikkust ning vara. Nad ei sütita ega vaimusta, kui elu läheb igapäevaga kibedamaks, äraelamine muutub järjest raskemaks.

Mis meid siis õieti vaimustab ja sütitab praegu, iseseisvuse aastapäeva lävel? Kas meie läheme ja hõiskame kooris ning ülistame ja kiidame südamest tuleva spontaansusega seda vabadust, üheõiguslust j.n.e.?

Ei. Need romantilised ajad on möödunud, ruttu möödunud ja meie ligineme vabaduse võidupühalegi päris tavalise argipäevase kohusetundega, teeme väikese ja unise aktuse, kuulame igavusega kõnet möödunud orjusest, laulame hümni hariliku venivusega ja läheme laiali umbes samas kroonulikus meeleolus, nagu omal ajal mõnelt Borki[15] mälestus-

[15] 17/29. oktoobril 1888 sõitis Krimmist tulev keisri rong Borki jaama juures 50 kilomeetrit Harkovist rööbastelt välja, keiser Aleksander III (1845–1894) ja ta perekond vigastada ei saanud, kuigi 290 reisijast sai surma 21 ja vigastada 47. Keisri pääsemist hakati pidama imeks ning seda mitmel moel jäädvustama ja mälestama. Vt ka: "Raudtee-

päevalt... Kodus aga kirume ja siuname kogu meie olemise ja elamise põrgu põhja!

Romantika asemele on astunud realism, platoonlised unistused on asendatud argipäeva tunnetega...

See argipäev aga paneb meid kõiki mõtlema. Sest ei ole kerge elu Eestis, ei ole meie oma vabadusega jõudnud haljale oksale, ei ole meid iseseisvus viinud vastu majanduslikule paremusele. Koguni selle vastu — igast uksest vaatab sisse puudus, igal sammul põrkame kokku aina suurenevate raskustega, igas asjas leiame põhjust vaid rahulolematuseks.

Majanduslikud raskused rusuvad meid. Ei ole tööd, ei ole siis ka õiget leiba. Upume võlgadesse, tagavarad oleme ära söönud, uusi tuluallikaid ei leia kuskilt. Riiklik majapidamine elab üle rahva kandejõu, õitseb bürokratism, põeb kriisi demokraatia, valitsemise aparaat lonkab, politikamehed aina kisklevad.

Tüdimus ja pettumus võtavad maab kõige selle tõttu. Rahvas kaotab usu ja lootuse ning muutub ükskõikseks ja tuimaks.

On viimane aeg tõsiselt mõtlema hakata, kuidas seisukorda lahendada. Ei või ometi niiviisi enam edasi minna lasta, sest kuhu me siis sel teel jõuda tahame?!

Meie riiklik majapidamine ja valitsemiseaparaat on esijoones need alad, kus tuleb tõsisemalt, kui senini, ringi vaatama hakata, kuidas olukorda parandada. Sest just siin peitub tüdimuse ja pettumuse pääpõhjus, kuna inimeste isiklikud raskused on vaid soodsaks pinnaks ja parajaks söödamaaks üldisele rahulolematusele.

Suuri reforme valitsemise alal vajame meie. Mitte vaid sõnu ja hädaldamist ning pisikesi nokitsemisi, vaid suuri tegusid ja põhjapanevaid uuendusi vajame meie.

Vabadus ometigi kohustab millekski. Vabadus ei luba ennast narrida, ei luba asju lasta minna nii nagu nad lähevad, vaid vabadus kohustab meid elama nii, et meie seda vabadust hinnata võime ja sellest vabadusest lugu pidada oskame. Sellepärast peame ka otsima teid, kuidas niikaugele jõuda, kuidas kaotada tüdimuse ja pettumuse tunne ning asendada see rahuloluga üldise seisukorra kohta.

Sakala, nr 24, 24. II 1931, lk 2; *Järvamaa*, nr 23, 24. II 1931, lk 5; *Pärnumaa*, nr 23, 24. II 1931, lk 3.

õnnetus Borki jaama juures". — *Tallinna Sõber*, nr 45, 4. XI 1888, lk 1, nr 46, 11. XI 1888, lk 1.

[***]

ENAM JULGUST JA VAIMUSTUST!
VABARIIGI 13. HÄLLIPÄEVAKS

Meil nurisetakse praegu raskete aegade üle. Riigitüdimus on maad võtmas. Viimastel kuudel on mitmelt poolt kuulda olnud juttu: "Ega meie suuda iseseisvalt püsima jääda! Tuleks Eesti Inglismaa alla anda!" Ning Tallinnas on tuntud tegelasi, kes praegu selles mõttes inglise keeltki õpivad.

Sarnased mõtted on ä r a a n d l i k u d mõtted ja sarnaste juttude kõnelejad on r i i g i ä r a a n d j a d.

Majanduslik kitsikus valitseb praegu igas riigis. Isegi rikkas Ameerikas on majanduslik kriis. Vili on kuulmata odav, ja isegi selle odava hinna eest ei osteta vilja, vaid põllupidajad tarvitavad seda kütteaineks. Seal kõrval on aga 5 m i l j o n i t töölist tööta ja nad nõrkevad nälga. Sarnast viletsust vaesel maal pole.

Tõsi, terve rida talusid ja ärisid on pankrotti läinud. Kuid see on inimeste eneste süü. On üleliiga raisatud, kõiksuguseid uhkeid asju kokku ostetud, uhkuse peale võlga tehtud, ning viimaks pole enam võlga tasuda suudetud. Siis on paratamata, kui ärid ja talud haamri alla lähevad.

Teised inimesed pole ise süüdi, kuid neid on "head" naabrid ja tuttavad girodega sisse vedanud. Kuid kas siis Eesti riik selles süüdi on?

Tõsi on, et riigi majapidamine on praegu raskustes. Kuid võtame seda jällegi arvesse, et ka siin on väga laiutatud ja uhkust taga aetud.

Meie riigitegelased olid kogemusteta, sellepärast pole ime, kui mõndagi tehti, mis Eesti kandejõu kohane polnud. Aimati lihtsalt vanu, rikkaid riike järele ja ei mõeldud selle peale, kas Eesti seda kõike kanda jõuab.

Ka on meie riigis segastel aegadel palju halbu inimesi juhtivatele kohtadele pääsenud, kes pole hoolinud riigi huvidest, vaid on rohkem endi ja endi sõprade huvisid silmas pidanud.

Lisaks sellele on terve rahvas riigi oma lüpsilehmaks teinud, kust igaüks peab saama, mida tahab: maad, metsa, raha.

Ja mõelge ka selle peale, kui palju pole riiki tüssatud ja varastatud, kui palju pole laenusid korstnasse kirjutatud.

Kõik kahtlejad — lööge käed südame peale ja küsige iseendalt: Kui meil oleksid olnud vilunud riigimehed, kes riigi asju oleksid ajanud riigi kandejõu kohaselt; kui meid poleks nii häbemata kombel tüssatud ja varastatud; kui meil poleks nii palju varandusi jagatud ja laenusid korst-

nasse kirjutatud — mis oleks siis Eesti riik olnud, k a s r i k a s v õ i v a e n e? Selle peale oleks ainult üks vastus — r i k a s.

Kuid oma õpetuse aastad peavad ju iga alguse juures olema. Nii ka riikliku iseseisvuse algul. Kui nüüd need väärsammud valusalt tunda annavad, siis õpime nende eest tulevikus hoiduma.

Kõik kurtjad ja nurisejad — mõelge selle peale, kuidas teie elu oleks olnud, kui Eesti praegu Venemaa küljes oleks. Mõelge selle peale, et siis poleks teil raha ega vara, ja oma elu eest peaksite teie iga päev v ä r i - s e m a.

*

Meil on üks väga halb asi ka see olnud, et erakonnad on üksteist nii palju mustanud, selle asemel et tõsist riiklikku tööd teha.

Kuid näib, et praegune tõsine silmapilk koondab jälle kõik jõud riikliku töö juure kokku.

Enam julgust ja vaimustust! Julgus ja vaimustus, mis võitis Landeswehri ja suure Venemaa, sama julgus ja vaimustus võidab ka praegused majanduslikud raskused!

Virulane, nr 23, 24. II 1931, lk 1.[16]

---

[16]Vt ka Rich. Känd, "Enam valitseva rahva vaimu!: Mõtteid iseseisvuspäeva puhul". — *Virumaa Teataja*, nr 23, 24. II 1931, lk 2; Prof. A. Piip, "Vabariigi aastapäevaks". — *Vaba Maa*, nr 46, 24. II 1931, lk 8; J. Ruuse, "Eesti vabariigi 13. aastapäevaks". — *Tapa Sõnumed: Tapa ja Ümbruskonna Erapooletu nädalaleht*, nr 8, 21. II 1931, lk 1; A. Seppänen, "Eesti rahva suurpäev". — *Külaleht: Külakultuuri- ja külanoorsoo nädalleht* (Võhma), nr 7, 21. II 1931, lk 1–2; Tristan. [= Richard Janno], "Ajalauad kerivad". — *Postimees*, nr 54, 24. II 1931, lk 4; Vabadussõjalane., "13. aastapäev". — *Vaba Maa*, nr 46, 24. II 1931, lk 8; "Vabaduspäevaks". — *Abieluleht: Abielurahva ja Noorte Häälekandja*, nr 3, 22. II 1931, lk 1; "Täna pühitseme 13. iseseisvuse-püha". — *Alutaguse Elu*, nr 23, 24. II 1931, lk 3, ka *Põhja-Eesti*, nr 23, 24. II 1931, lk 3; "13. iseseisvusepühaks". — *Põhja Kodu*, nr 21, 21. II 1931, lk 3; "Eesti riigi sünd: Mis vahe on 15. novembril ja 24. veebruaril". — *Saaremaa Teataja*, nr 15, 24. II 1931, lk 1; "Vabariigi 13. aastapäeva puhul". — *Tallinna Teataja*, nr 8, 21. II 1931, lk 4; "13. aastapäevaks: Võtkem oma seisukohad revideerimisele!". — *Uudisleht*, nr 21, 24. II 1931, lk 1, lühendatult *Maaleht*, nr 23, 24. II 1931, lk 3 ja *Tartu Maaleht*, nr 23, 24. II 1931, lk 3; "Vabariigi 13. aasta päevaks". — *Ühistegelised Uudised*, nr 8, 21. II 1931, lk 4.

KAIA OTSTAK. Koos II (2014)

JÕULUKAARDID

Toomas Kiho

Riigialamad said riigipealt jõulukaardi —
kirjutas nii targasti —,
et oleme esimene põlvkond, kes teab,
et hävitame oma planeedi,
ja viimane, kes saab midagi ette võtta.

Aga me ei võta.
Kuigi toimub see ja see ja see ja see ja see.
Me vaatame pealt, ja ootame,
et mured kataks valge lumi. Lõplikult? hah!

Riigipea sai riigialamailt jõulukaardi —
kirjutasid targasti —,
et oleme esimene põlvkond, kes näeb,
et hävitame oma Eesti,
ja viimane, kes saab midagi ette võtta.

Aga me ei võta.
Kuigi toimub see ja see ja see ja see ja see.
Me vaatame pealt, ja kaabime
endale peale musta mulla. Lõplikult... jah!

KAIA OTSTAK. Salavein (2014)

LOODUSPILTE EESTIMAAST

Heinrich August Dietrich

Tõlkinud Hanna Miller

Kui pidada võimet tajuda looduse ilu nii üldlevinuks, et võiks peaaegu väita: see on inimloomuse kaasasündinud, iga hea inimese võõrandamatu omadus, olgu tema haridustase milline tahes, siis ühtlasi tundub just praeguse aja eripära olevat, et rõõm loodusest, üleüldiselt ja tungivalt tunnetatud vajadus loodust tundma õppida pole ühelgi teisel ühiskonna arenguperioodil olnud elavamalt väljendatud ega rahuldavamalt täidetud kui meie päevil.

Kuid inimloomuse eripära ilmutab end meile sellegi vajaduse rahuldamisel viisil, mis on üsna hästi võimeline köndistama suure osa meie rõõmust ja naudingust, mida võime loodusest saada. Põnevusega järgneme vapratele uurijatele nende reisidel mööda maid ja meresid, läheme kaasa nende seikluste ja avastustega, rikastame oma fantaasiat säravate värvikirevate piltidega lopsakast troopikametsast, kulgeme koos võõrapäraste inimolevustega tamarindipuu- ja palmisalude varjus või kuulatame hiigelmäestike igavestelt tippudelt alla tormavate koskede kohinat; me kujutleme end polaarvöötme ebareaalsusse ja õudu tekitavasse vaikusse; järgneme asjatundlikule teejuhile maapõue, kust kaevur toob päevavalgele puhastamata metalli, uurija teaduse puhast kulda, aga ka tähistaeva kõrgustesse, lugematute maailmade juurde, mis seal tummalt ja vaikselt oma igavest ringkäiku teevad —

Naturbilder aus Estland. 24. novembril 1861 Tallinna gümnaasiumi saalis peetud kõne. — *Baltische Monatsschrift*, 1864, Jahrg. 5, Bd. X, Hft. 5, S. 389–409.

ning kaotame *kaugete* loodusimede romantikast haaratuna kergesti tõeluse pinna jalge alt, nii et meie *lähim* ümbrus, maa, kus me — nagu ütleb Schiller — "vaeva näeme ühtevalu",[1] jääb meile tundmatuks maailmaks. Kõikjal juhib meid südame seletamatu igatsus fantaasia- ja ideaalide maailma, eemale tegelikkusest. Seda, mis meil olemas ja käes on, arvame ka täpselt tundvat ning anname endale sellest kui millestki harjumuspärasest ja enesestmõistetavast nii vähe kui võimalik aru, ekseldes oma soovide ja vaadetega pigem kauges võõras maailmas, mida me oma fantaasia võlujõul veel uhkemaks ehime, kui see enamasti tegelikult on. Goethe etteheitvat küsimust

> Ikka otsid oma rada,
> kui siinsamas on kõik hea?[2]

peame ehk küll *poeetiliselt ilusaks*, kuid tõelise vastuse sellele jääme võlgu.

Ja nii võin ma oletada, et selleski valitud seltskonnas siin pole just vähe neid, kes on võimelised kaugete maailmajagude loodust ja selle omapära, võõra taime- ja loomariigi kõige silmatorkavamaid üksikasju täpsemalt, selgemalt ja — tahaksin öelda — elavamalt kirjeldama kui meie suure imelise maailma seda väikest vaest osa, kus meie teiega elame. See on, nagu juba märkisin — ning sedasama kohtame paljude teistegi nähtuste juures nii sisekui välismaailmas — inimloomuse üldine seaduspära. Ja ometi on kõikjal, nii troopikas, kus hõõguv päike keedab India vürtse, kui ka seal, kus igavene jää seab edasise uurimise ette ületamatu tõkke, kõikjal, *niisiis ka meil siin*, loodus rikas ja ilus; sest just selles seisneb looduse suur, tabamatu oskus, et ta laseb igaühel igas paigas ammutada ühest ja samast kaevust oma meeltele ja loomusele midagi isesugust. Lapselikule, aimustest tulvil inimhin-

---

[1]Viide Schilleri luuletusele "Sõpradele", mis on eesti keeles ilmunud Ain Kaalepi tõlkes (nt *Maailma luule*. Kuldne klassika. Tallinn: SE & JS 2006, lk 325–325). *Toim.*

[2]Goethe luuletuse "Mälestus" (*Erinnerung*, 1827) algusread. Neljarealine luuletus lõpeb sõnadega "Viitsi kätt vaid sirutada, / oma õnnest kinni pea". Tõlkinud Ain Kaalep. *Toim.*

gele, kes tahab kuulda ja mõista jumalast antud võrratu looduse hääli; muredest ja vaevadest koormatud, iseendaga pahuksis olevale hingele, kes otsib loodu templist rahu ja vaikust, puhkust ja uut elurõõmu; teadmishimulisele, kes ammutab loodusest õpetust ning kogub ainest tõsisteks vaatlusteks ja järeldusteks — kõigile neile võib juba lähim ümbrus pakkuda lõputult palju, kui on vaid olemas tahtmine loodust mõista.

Kui nüüd aga küsime, mis kõneleb meiega kõikjal looduses nii valjult ja kuuldavalt ning milles seisneb meeleliste naudingute ja tunnete ammendamatu allikas, mis pulbitseb meile vastu jumala suure aia kõikidel teedel, siis on selleks igal pool esmajoones *taimeriik*, mis meid eriti kõnetab ja igale maastikule oma pitseri vajutab, määrates tema tüübi ja ilme. See on just taimestik, *maakera taimkate*, millele me alati tahtmatult esmajärjekorras mõtleme, kui räägime puhkusest vabas looduses. Kui loomariik pakub meile vaid harva pilti püsivusest, rahust ja vaikusest, tuues silme ette pigem igavese halastamatu võitluse, siis taimeriigis ilmutab end õilis harmoonia, mida tajub ja mõistab iga lapsemeelne rikkumata hing ning mis ainsana on võimeline paiga üldmulje meeldivaks muutma. Ärgas huvi taime- ja õitemaailma vastu, mis väljendub botaanikateaduste elavas tundmaõppimises, aianduses ja üldisemalt sellega lähedalt seotud valdkonnas, nimelt ümbritseva maastiku kaunimaks muutmises, ei ole mitte ainult meie tundeküllase ajastu mööduv nähtus; nii on see enam-vähem alati olnud, kui vaid ajad ja olud on võimaldanud vabamat arengut; see on nähtus, mille juured ulatuvad inimhinge saladuslikku loodusihalusse. Sest kindlasti on olemas side, mis vaikselt, kuid lahutamatult ühendab taimeriiki inimloomusega ja mis punuti juba inimsoo varaseimas lapsepõlves, nagu tõendavad mitmesuguste hallist antiikajast pärit usundite traditsioonid. Õnnelikul taimerikkal maastikul paiknes ühes aias paradiis, juudi mütoloogia püha Eeden, millest Mooses juba 1600 aastat enne Kristuse sündi suutis meile nii üldkehtiva pildi maalida, et meie esteetiline tunnetus ei oska tänapäevalgi kaunilt maastikult midagi muud nõuda; sellest võib teha äärmiselt märkimisväärse järelduse, et võime tajuda looduse ilu pole mingi muutlik, vaid meile alatiseks kaasasündinud omadus. Kohtame ju ka hesperiidide aias, Kreeka polüteismi püha-

kute peatuspaigas, eelmisele väga lähedast mõtet, paradiisi, nüüd juba küll *kaotatud* paradiisi vaikselt hääbunud kaja. Samamoodi on kõikide puu- ja õierikka maastiku võludega ehitud pilt, mille 5. sajandil eKr maalis meile geograaf Skylax ja mille kohaselt oli see aed täis tihedalt ja korrapäratult kasvavaid igat liiki puid: kuld- ja granaatõunu, mooruspuid ja viinamarjapõõsaid, oliive, mandleid ja Kreeka pähklipuid, õitsvaid lumepalle, mirte, loorbereid, luuderohtu ja metsikuid õlipuid kenades rühmades. Eriti silmatorkava sarnasuse Kreeka müüdi ja esimese Moosese raamatu paradiisi vahel loovad hukatuslik Eeva õun ja Hera kuldõunad, leegitseva mõõgaga ingel ja mitte iial magav draakon, kes valvas hesperiidide aeda. Kreeka antiigis oli üldse palju taimesümboolikat ning Egiptuses ja Indias oli juba tükk aega varem kujunenud tõeline *taimekultus*. Ja lõpuks, mis on üksjagu märkimisväärne, kohtame — kuigi hilisemas ajas — muhamedlaste paradiisis veel üht tõendit selle kohta, kuidas inimloomus andub kõikjal saladuslikule loodus- ja taimeriigiihalusele, sest siingi avaneb meile lopsakas maastik varjuliste grottide ja lõhnavate lehestikega, täis sosistavaid puid ja purskuvat vett.

Ja üle nende õndsate olevuste elupaikade laiub nagu meiegi maastiku kohal sinine taevas, mis laotab oma kõrge, kuldsete tähtedega tikitud katte üle kõige, ning rahu, mida tähed meile salamisi kuulutavad — kas ei sarnane see rahuga, mis kõneleb meiega taimeriigi kaudu? Tähed taevas on seesama mis lilled maa peal; kui omased on nad lapselikule meelele, puhtale inimloomusele! Eraldatud üksteisest tohutute kaugustega ja ometi omavahel seotud selle võlu kaudu, mida nad unelevale maale valavad.

Kõikide rahvaste juures ja igal ajal punub laps õisi pärjaks ümber lokkis juustega peakese ja lilled on ka armastuse truud saadikud:

> Ta kauneid õisi aasalt otsib,
> need armsamale ehteks seab.[3]

[3] Värsiread Schilleri luuletusest "Kellalaul" (*Das Lied von der Glocke*, 1799), eesti keeles ilmunud ka Jaan Bergmanni tõlkes ("Mis lilli nurmelt leiab, wõtab, / Et armsamale ehteks saab"). *Toim.*

Ja taas on need õied ja puud, mis aitavad hauaserval leinata kadunukest. Nii köidab inimsugu hällist hauani taimemaailmaga sügav meeleline side. Isegi meie praegustele arusaamadele ja üksikutele mõistetele, mida oleme harjunud siduma mõnede taimede iseloomu ja tähendusega, on eksimatult aluseks igivanad allegooriad, mis saadavad inimsugu saladusliku ilmutusena.

Kuid rahuldugem sellega, et oleme *taimesümboolika* ahvatlevat teemat vaid kergelt riivanud! Asja teine, meid lähemalt puudutav pool on selles, et taimeriik mõjutab meie kujutlusvõimet juba ainuüksi oma *suuruse ja massilise levikuga*, ajendades meid *veel enamateks* tunneteks ja tõlgendusteks, kui ta meile vahetult pakub. Just selle nurga alt tahan vaadelda meie isamaa taimestikku. Kui maailma eri paikade loodusomapära tundmine on nii tihedalt seotud inimsoo ajaloo ja kultuuriga — nagu Alexander von Humboldt nii sügavmõtteliselt on selgitanud —, siis ei vaja alljärgnev katse enam muud õigustust.

On tõsi, et leidub rikkamaid maid kui Eestimaa, millel osana suurest põhjamaisest tasandikust on ette näidata vaid väikesi kõrgendikke, mis pole suutelised jätma maastikule ülevuse pitserit; seda enam saab see olla üksnes taimestik, mis on määratud lisama üksluisele pinnamoele iseloomu ja elu. Suur laiuskraad, millel meie ala paikneb ja mille mõju leevendab vaid vähesel määral mere lähedus, piirab mõistagi oluliselt ka taimestiku *liigirikkust* ja *vahelduvust*, sest taimede levik sõltub suuresti soojusjaotusest maapinnal. Sellest hoolimata pakub meie Eestimaa iseloomulikku ja sugugi mitte ebapoeetilist pilti *põhjamaisest maastikutüübist*. Paiknedes parasvöötme külmemal serval ja kuuludes taimegeograafiliselt juba lähisarktilisse vöötmesse, kannab siinne pinnas eelkõige *okaspuid*, samal ajal kui lehtpuud moodustavad harva ulatuslikumaid metsakooslusi. Kuid on veel teisigi asjaolusid, mis meie taimestiku arengule just kõige soodsamalt ei mõju. Kogu Eestimaa nagu naabruses paiknev Ingerimaagi asub paesel aluspõhjal, mis kuulub vanemasse siluri ajastusse ja mille ülemise kihi moodustab niinimetatud trilobiitlubjakivi; erakordselt rikkana huvitavatest kivististest on see paljudes kohtades silmaga nähtav. Enamasti katab seda aluskivimit, mis ilmutab end kohati võimsate plaatidena, vaid väga õhuke lubjarikas pinnas,

mis pole võimeline lopsakat vegetatsiooni toitma. Nii mõjutab see oluliselt ka maastikupilti, sest pinnas, mis ei lase kuigi hästi läbi pinnavett, soodustab arvukate soode ja väiksemate järvede teket; nendega käib loomulikult kaasas taimestik, millel pole küll ehk erilist maalilisust, kuid see-eest üksjagu huvitavat omapära.

Nagu öeldud, on Eestimaa maastiku silmatorkavaimaks materjaliks *okaspuud*, nimelt kuusk ja mänd, mis on nii valdavad, et muudavad kogu lähisarktilise vöötme tõeliseks metsamaaks — nimetus, millele Eesti võib seni praktiseeritud halvast metsamajandusest hoolimata ikka veel pretendeerida. Asendades teatud määral soojemale parasvöötmele omaseid igihaljaid lehtpuumetsi, pehmendavad okaspuud tublisti meie kõledaid talviseid maastikke, mis ilma okaspuude elumärki ilmutavate, ehk küll tõsiste värvideta jätaksid kuude kaupa maad katva lumevaiba juures tröötitu mulje. Nagu Humboldt oma loodusvaatlustes ütleb, "annavad nad põhjamaistele rahvastele teada, et taimede sisemine elu — otsekui Prometheuse tuli — ei kustu meie planeedil ka siis, kui maad katab lumi ja jää".[4] Nende kõrval leiame siit veel üsnagi arvukalt heitlehiseid puid, mille seas tuleb esmajoones esile tõsta kõige ilusamat ja *truumat põhjamaist lehtpuud — kaske*. Üksikuna kasvavad kased on Eestimaale võrratult iseloomulikud ja just kask on see puu, mis meil tihti ühes rühmas koos okaspuudega kena kontrasti loob ning mille osa eestlaste poeesias pole samuti sugugi tühine. Kaskede levik põhja pool on märkimisväärne. Teda leidub puu kujul isegi Lapimaal ja Põhja-Siberis ning läänepoolkeral ka veel Gröönimaal. Teisiti on lugu *tammega*, mis on Eestis jõudnud oma levila põhjapiirini, ja niivõrd, kui veel olemasolevad jäänukid hinnata lubavad, pole tõusnud Saksa tammega võrreldavasse "aadliseisusse". Eestimaa puurinde kõrgema rea lõpetavad heleda lehestikuga *saared* ja *vahtrad*, samuti üles taevasse sirutuvad *jalakad* ja *haavad*, *pärnad*, *pihlakad* ning kevadet tervitavad *paakspuud* — nimetamata siin kahte iseloomulikku lehtpuud, millest kohe juttu tuleb —, kuigi ükski neist viimati nimetatud liikidest ei kasva omaette metsana, vaid ainult

[4]Alexander von Humboldt. *Ideen zu einer Physiognomik der Gewächse*. Tübingen: Cotta, 1806, S. 22. *Toim.*

segarühmades, jäädes sel moel suuremalt jaolt alla valdavalt tõsise üldmulje loovatele okaspuudele.

Nende asemel on teatud maastikku kujundav tähendus kahel lehtpuuvormil: *leppadel*, millest niinimetatud valget leppa (Chamisso järgi) kohtab kuni Kamtšatkani välja, ja *pajuliikidel*, mida ainuüksi Eestis leidub 20 vormis alates liivase pinnasega aladel levinud madalamatest põõsalaadsetest pajudest kuni kõrgete lehtpuudeni ja mis suudavad nii mõnegi piirkonna maastiku üldmuljele omapärast mõju avaldada, kui saledate okste kerge, graatsiline nõtkus ning kitsaste, teravatipuliste ja enamasti läikivate lehtede veetlev mäng tuules muudab nad kõige silmatorkavamaks rühmaks kõikide lehtpuude seas. Üks pajude iseloomulikumaid võlusid peitub nende õisikutes, mis suuremate ja silmatorkavamatena kui muidu metsapuudel ilmuvad ajal, mil kogu ülejäänud taimestik veel enamjaolt unes suigub ja saabuvast kevadest vaevu märku annab.

Nüüd, kui oleme tutvunud materjaliga, millest leidlik loodus tervikliku ja värske, ning mis eriti oluline, meie põhjalale iseloomuliku metsamaastiku loob või millega ta lillelise aasamaali tausta raamistab, pole miski lihtsam kui osutada ka madalamate taimede ja kõrreliste iseloomulikule taimkattele tähelepanu, mille nad on maastikupildis ära teeninud; on nad ju kõik nii-öelda kivikesed, millest meistrimees loodus paneb kokku oma templi, maa mosaiikpõranda, kaunistades selle nende värvide ja varjunditega, nii et vaatlev inimene neid oma sisemise meelega hoomab ja mõistab või vähemalt peaks mõistma. Ent nii rikkalikuna, koguni üllatavalt rikkalikuna, kui meie floora end teadusuurijale ja kogujale ka pakub, nõnda et isegi meie hea Tallinna linna lähiümbrus on botaanikule kõige kenamate ja haruldasemate taimede tõeline varaait — uuemate avastuste ja loendustulemuste järgi kasvab Eesti-, Liivi- ja Kuramaal nähtavalt õitsvatest taimedest ainuüksi Tallinna ümbruses metsikult 755 liiki —, niisama asjakohatu oleks meie põhjamaise taimestiku üldise põgusa valgustamise käigus hakata nende taimede rikkalikku kogumit eraldi üles lugema ja vaatlema, seda enam et küllap mitte kusagil mujal kui just üldsusele peetud ettekandes ei pääse vaistlikku ettekujutust silmanähtavamalt segama vältimatult barbaarsed taimeni-

med. Mis puutub neisse nimedesse — mille pelgal tundmisel pole üldse mingit tähtsust, kuigi paljud näevad neid ikka veel kogu taimeriigi mõistmise tõelise võtme ja talismanina —, siis piisab meie eesmärki silmas pidades sellest, kui piirdume niisuguste taimerühmade üldise nimetamisega, mis meie põhjamaise maastiku ilme valdavalt kujundavad. Sest ükskõik kui soovitatav oleks igale haritud inimesele iseäranis tema isamaal kasvava ja ettetuleva täpsem tundmine, oleks teisalt tõeliselt kahju, kui iga süütu hing, kes loodusest kogu südamest siirast rõõmu tahab tunda, vajaks selleks esmalt teaduslikku ettevalmistust. Ja just selles peitubki metsikul loodusmaastikul kasvava taimestiku võlu, et ta räägib meiega keeles, mida mõistab nii asjatundmatu kui ka teadja, nii kurt kui ka kuulja, nii meister kui ka õpilane.

Põhjamaadele eriti iseloomulike madalamate taimede hulgas on üks, mis on andnud nimetuse tervetele aladele, kus teda eriti massiliselt leidub, ja mille nimel on kardetud kõla, sest selle taime vastu on võidelnud paljud põlluharijad rahvad juba ammustest aegadest peale, ehkki väga vähese eduga. Jutt käib *kanarbikust* ja *kanarbikunõmmedest*. Kuigi pilk õitsvale-punetavale, värskes hommikukastes kümblevale nõmmele tekitab hinges lõputult armsa ja uneleva mulje, väljendub nõmmemaastikus üldiselt siiski nii ilmekalt vaesus ja puudus, et seda võiks lausa sõnasõnalt võtta. Meil Eestimaal pole kanarbikutaimel ka seda täidlust ega jõudu, mis tal on Saksamaal, Rootsis ja Norras, ning peaaegu alati just samadel aladel levivad kängus *kadakad* toovad tema allasurutud kasvu veel selgemini ja tuntavamalt esile. Kui kuumal suvepäeval tuleks ekselda "kuival nõmmel", kus otsekui leinates tõuseb maapinnast siin ja seal mõni kääbuskuusk, jalg astub punakate harjastena turritavatele ja vaevaliselt kasvavatele rohututtidele ning peale vaikselt sumisevate mesilaste pole mingit märki ühestki elusolendist, kes seda kõhedat üksindust peletaks, siis poleks see sugugi poeetiline matk, kui ta just selle *omalaadse eripära* tõttu mõtlevale inimesele huvitavaks ei muutu. Liiati pole meil Eestimaal üldse nii väsitavalt ulatuslikke ja lõputuid nõmmesid

nagu mõnel teisel maal, laias laastus Schelde jõest[5] Uuraliteni; meie nõmmed on alati lähemate või kaugemate okaspuumetsade sügavrohelises raamistuses ja nii ei muutu nende üldmulje õnneks otseselt väljakannatamatuks, kuigi teisalt läheb muidugi ikka veel märkimisväärne osa maaomandist kaduma põllumajandusele ja ka karjakasvatusele, sest nõmm ei kõlba isegi mitte toitvaks rohumaaks. Ja ometi pulbitseb neil veetutel maaribadel, mida vaid raskeimate ohvritega haritavaks saab muuta, sügav külluslik kaev täis võrratut magusust. Siin on maa, kus ei voola küll piima, kuid see-eest rikkalikult mett — lemmikpeatuspaik usinatele mesilastele, kes korjavad nektarit suvi läbi õitsva kanarbiku õrnroosadest kellukjatest õitest, mis moodustavad rikkaliku ja üliarmsa õisiku, ning valmistavad sellest maitsvat ja puhast mett.

Meil Eestimaal esineb nõmmealade pinnamoes tihti üsna raskesti eristatavaid üleminekuid, mida ilmestab nõmmest rohkem või vähem erinev taimestik. Nimelt seal, kus põllumaa pinnavett kinni hoiab või mõni maapinna iseärasus selle kogunemist soodustab, muutub niigi äärmisele kuivusele või suurele niiskusele aldis nõmmepinnas kergesti ebaterveks ja hapukaks turbapinnaseks ning rabakoosluseks. Sellistes oludes jätab maastik veelgi peletavama ja kõhedama mulje. Seal, kus üksikud suuremad raba- ja nõmmetaimed rusutult hingitsevad, tekivad väikesed künkad, mis kattuvad peagi rohekasvalge turbasamblaga või punase- ja rohelisetipulise peeker-porosamblikuga ning muude väga kenade ja haruldaste seemnetaimedega, samal ajal kui küngaste vahele jäävates arvukates madalamates kohtades puudub igasugune taimestik või on need vaid ülinapid heidiktaimed, mida see pinnas esile toob ja toidab. Alatine niiskus ja auklikkus lubab sellistel aladel liikuda vaid kõikuvatele-kiikuvatele mätastele astudes, mis muudab sealse kõndimisnaudingu väsitavaks ja ebaesteetiliseks. Selliseid alasid on Eestimaal hoopis arvukamalt kui tegelikku, kuiva ja vaest nõmmepinnast, mida paraku pole samuti sugugi vähe. Kui ma nüüd pean teadlikult hoiduma kõigi siin kasvavate taimede üksikasjalikust ülestlugemisest, siis kohtame nende hulgas ometi

[5]355 km pikkune jõgi Prantsusmaa põhjaosas, Lääne-Belgias ja Hollandi edelaosas. *Toim.*

üht botaanilist huviväärsust, mida ma ei saa juba ainuüksi seetõttu nimetamata jätta, et selle levik piirdub just selliste kasvualadega, millest äsja rääkisime. Ma pean loomulikult silmas põõsasmaranat, botaanikute keeles *Potentilla fructiosa* L., mis laiub umbes 10 ruutversta ulatuses Kadakalt üle Harku ja Vääna kuni Keila-Joani, samal ajal kui Saksamaal pole teda üldse, Inglismaal, Rootsis ja Sitsiilias vaid väga vähe ning uuesti kohtab teda Püreneedes ja — Okeni järgi — siin-seal Põhja-Ameerikas. Veel esineb põõsasmaranat Kaukaasia provintsides, Armeenias ja kogu Siberis, edasi Kamtšatkal ja arktilises Ameerikas. Kuigi ei saa juttugi olla sellest, et kõnealuse taime massiline levik — meil Eestis esineb teda vaid laiguti — looks ilusa maastikupildi, sest oma ammendamatutest kollastest õitest hoolimata jätab ta tröötitu mulje, nagu näiteks teel Keila-Joalt Vääna, kus ta kohati peaaegu üksipäini moodustab kogu rabase-mättase pinnase taimkatte, on see pilt ometi sedavõrd harv, ehk isegi *ainus omalaadne*, ja teadusele nii huvipakkuv, et meie floora säärase eripära tõttu võib koguni selle väherõõmustava üldmulje unustada.

Eestimaa raba- ja soopinnase taimkattes, mis võtab enda alla kolmandiku kogu meie Balti alast[6] ning juba ainuüksi seetõttu peab üldisele maastikupildile suurt ja otsustavat mõju avaldama, kohtame aga veel üht taimerühma, mis on esindatud väga arvukate, igal juhul pigem botaanikutele kui põllumeestele huvi pakkuvate liikidega, mis on kõikjal sellistele piirkondadele eriti iseloomulikud; need on *tarnad* ja *villpead*, mis moodustavad suurema osa meie niinimetatud hapu pinnasega aasade taimestikust, jättes need ilma tõeliselt heade söödakarjamaade värvikirevast ja mitmekesisest aasataimestikust ning nende värskest elavast rohelusest. Selliste alade dreenimise ja üldse kuivendamisega on meie uus ratsionaalne põllumajandus teinud juba märkimisväärseid ja rõõmustavaid edusamme maa harimiskõlblikuks muutmisel (eriti tuleb siinjuures esile tõsta härra krahv von Keyserlingi[7] vas-

[6] Autor peab silmas toonaseid Balti provintse — Eesti-, Liivi- ja Kuramaad. *Toim.*

[7] Jutt käib baltisaksa loodusteadlasest ja poliitikust Alexander von Keyserlingist (1815–1891). *Toim.*

tavaid töid kui julgustavaid algatusi) ja nõnda on jätkuva tubli töö tulemuseks niihästi nende oluliste maa-alade parem saagikus kui ka märkimisväärne mõju kliimale ning sõbralikum maastikupilt. Nagu teada, sisaldab rabapinnas üldiselt suurt kogust lagunemata huumusrikast pinnamaterjali, mida saab kuivendamisega muuta ligipääsetavaks atmosfääri lagundavale mõjule ja mis suudab seejärel pakkuda märksa enam taimedele vajalikke elemente kui meie nõmmed ning kuivad, kivised ja huumusvaesed pinnased, millest viimastel on veelgi armetum taimkate kui oma vaesuse poolest üldtuntud nõmmedel endil. Mis puudutab aga kliima mõjutamist, siis on ütlematagi selge, et need sügava põhjaga veerikkad rabad võtavad atmosfäärist palju aeglasemalt soojust vastu kui muud pinnasetüübid, ja on koguni näiteid, et isegi suve keskpaigas võib teatud paikades leida jäätunud rabaalasid. Nii ei saa rabad mõjutada õhutemperatuuri muul viisil kui vaid seda langetades, ja just rabadest on suurelt jaolt tingitud meie hilised öökülmad enne jaani ja varased pärast jaani. On üsna huvitav meenutada mõnd härra *von Löwise*[8] vaatlust, mille ta tegi juba tükk aega tagasi ja mida uuemal ajal on võrrelnud ning täiendanud härrased *Wiedemann*[9] ja *Weber*.[10] Härra von Löwis täheldas 31. mail (seega 12. juunil uue kalendri järgi) viimast öökülma *enne* ja 10. (22.) augustil esimest öökülma *pärast* jaani. 1. (13.) juunil 1809 nagu ka 16. (28.) juunil 1810 oli maapind soodes veel külmunud. Pärast karme talvi, nagu näiteks 1838. aastal, oli maapind soodes külmunud veel juuliski ning on näiteid, kus see kohati ei sulanudki üles. 1829. aasta juuli lõpus leidus Eestis soiseid paiku, mis olid kuni 16 tolli sügavuseni veel külmunud.

Vastukaaluks meie nõmmede ja rabade ühetaolisele ning vaesele taimestikule, mida oleksime meelsasti lühemalt käsitlenud, kui seda meie maastikus nii tihti ette ei tuleks, kohtame teisalt selle sõbraliku vastandina enamasti põõsastike ja kenas loo-

[8]Andreas von Löwis of Menar (1777–1839) oli šoti päritolu baltisaksa põllumees ja kunstnik. *Toim.*

[9]Ferdinand Johann Wiedemann (1805–1887) oli baltisaksa keeleteadlane. *Toim.*

[10]Eduard Franz Weber (1807–?) oli baltisaksa botaanik. *Toim.*

duslikus korratuses kasvavate lehtpuudega ning värviliste lillede ja rohttaimedega ehitud aasavaipu, mida ümbritsevad kord voogavad viljapõllud ja teised vahetu inimtegevuse värskendavad jäljed, kord hõbedased vulisevad ojad, kord maad läbivad kõrgustikud, mis loovad üksikuid tõeliselt romantilisi avaraid vaateid üle maa ja mere, äratades kõik need imed, millele just kevadel koos loodusega nõnda-öelda taastärkav inimsüda nii vastuvõtlik on. Rahu ja pühalik vaikus, mis on põhjamaise looduse vaimustav eripära, tekitab meeles tõsiduse ja mõtlikkuse tunde, ning kuna meie okaspuumetsade olemuses väljendub samasugune sünge nukruse ja melanhoolse unistamise motiiv, siis aitab see seletada nii mõndagi selle maa laste iseloomus, keeles ja luules. Siin ei avalda oma mõju mitte ainult rasked ja unised okaspuumetsade *massiivid*, kaskede leinaline kooldumine, nõmmede ja rabade üheülbalised ilmed, vaid ka just värvitoonid ja valgus, mis üle kogu põhjamaise maastiku valatuna annavad neile alles elu ning sügavama tähenduse. Maastikuvormide kõrval, mis siin nagu kõikjal mujalgi harva korrapealt muutuvad, vaid enamasti ühest teiseks üle lähevad viisil, mis tingibki maastike maalilisuse, on eelkõige just värving see, mis laseb kogu terviku ja selle osade piirjoontel nii ilusana paista ning mille toonid peegelduvad vastu inimese tunde- ja hingeelus. Värvide ilmnemise seaduspärasused, mida saab uurida eelkõige *aastaaegade vaheldumises*, annavad nii parasvöötme kui ka meie[11] maastikele võlu, mis on rikastes troopikamaades täiesti tundmatu. Meie taimevormide vaesuse ja ühekülgsuse kiuste luuakse siin üllatavalt kauneid ja maalilisi vaateid, nii elavaid kontraste ja mitmekülgset vaheldusrikkust, maastikupilte, mis nii oluliselt erinevad mõõdukama kliimaga vöötmete omadest, et kõiki neid värvimõjusid võib veel kord pidada meie põhjamaise looduse iseloomulikuks omaduseks.

Nii nagu mere lähedus tingib Läänemere provintsides küll pehme, kuid siiski muutlikuma kliima, kui see põllu- ja aiakultuuride arenemiseks ning saagikuseks õigupoolest soovitav on, nõnda on ka *meie taeva värvus* suurel osal aastast selline, mida

[11]Nagu eespool selgus, kuulub Eestimaa autori käsituse järgi (vähemalt taimegeograafiliselt) lähisarktilisse vöötmesse. *Toim.*

ei saa üldse võrrelda Itaalia sügavsinise taevaga ega isegi mitte Saksamaa kena taevasinaga. Igatahes on tõsi — ja see ei jäta mõjutamata ka meie maastikupilti üldiselt —, et meie põhjamaine taevas laotub suurel osal aastast üle maa otsekui tinane tekk, pühkides taimede roheluselt ja värvidelt nende kauni läike. Seetõttu tekitabki meie põhjamaine maastik peaaegu igal aastaajal, isegi pärast pikka rasket talve tärganud kevadel, põhjala inimeses iselaadse raskemeelsuse tunde, vaikse, seletamatu igatsuse, mida ei kohta sugugi ainult kohalike põliselanike juures ja mida meenutab ka Humboldt oma *Kosmose* teises osas (lk 31), kus ta ütleb: "Korduvalt on avaldatud arvamust, et põhjala rahvaste rõõm loodusest, põline igatsus Itaalia ja Kreeka veetlevate maastike, troopilise taimestiku imelise lopsakuse järele tuleneb peaasjalikult sellest, et pikk talv jätab inimesed ilma igasugustest loodusnaudingutest".[12] Igatahes saab säärane ütlus kehtida vaid nende elanikkonna rühmade kohta, kelle puhul kas õppimise või reisimise teel saavutatud teatud haridustase lubab oletada nende õnnelikumate maade looduse tundmist. Kuid tõendatavalt on see raskemeelne loodustunnetus ja igatsus millegi ebamäärase järele juurdunud ka nendes rahvakihtides, kelle puhul ülalnimetatud eeldus pole täidetud. Suurel osal rahvast puudub juba hällist saati see ülekeev rõõmsameelsus ja kerge meel, mis on igiomane kõikidele kirka ja õnneliku taevalaotuse all elavatele rahvastele. Nukker nagu taevas tema pea kohal, tõsine nagu tema loodus on ka põhjamaise inimese loomus, tema lauluvara ja muusika. Kõik eestlaste looduspildid, nii vähe, kui neid teada on, ja nii võõras, kui on neile tundlikum süvenemine loodusesse, on kurvatoonilised ja raskemeelsed. Nende meloodiad meenutavad pigem hädahüüdu ja valukarjet kui laulu. Nii harva kui rahvaluule vaba loodusega tegelebki, ei puudu neil vähestel tuntud lauludel ometi loodustunnetuse poeetiline sügavus. Mulle meenub siinkohal üks iseloomulikult nukrameelne kevadlaul rikkalikust eesti laulude kogumikust (teine köide, lk 196), mille on kokku pannud meie teenekas *Neus*:

---

[12]Alexander von Humboldt. *Kosmos — Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*. Zweiter Band. Stuttgart — Augsburg: J. G. Cotta'scher Verlag, 1847. *Toim.*

Jubba lehhib leina kaske,
Aljendab murretis-aaw
Sure soo keskeella,
Laia laandede wahhele.
Neitsikesed norokesed,
Lähme okse murdemaie...[13]

Kuivõrd teisiti kõlab üks saksa kevadlaul oma värske kevadise juubeldamisega hinges!

Siia hulka loen ma ka inimelu kohta käivad looduspildid, mida paistab eesti rahvaluules tihti esinevat, nagu näiteks järgmine katkend ühest orvulaulust:

Ah, suri uhke kuusk,
Kadus kaunis kask,
Langes tiputa pedajas;
Oksad jäid, et leinata,
Jäi lehestik, et kannatada...

Peaaegu kõik rahvalaulud, eriti just uuemad, on eleegilist laadi, nii nagu meie põhjamaise looduse toon ja värvuski on üldiselt pigem eleegiline; tahan osutada eelkõige sellele, et just kask ja *vana* okaspuumets, mis loovad valdavalt mulje selle maa taimestikust, on põhjarahvaste luulele niisuguse suuna andmises tahtmatult tähtsat osa etendanud. Lähtudes maastikumaali ja sellest arenenud maastikukujunduse esteetika tarvis loodud põhimõtetest, mis rajanevad kinnitust leidnud vaatlustulemustel taimede mõju kohta looduses, kuuluvad *noored* okaspuud, *noor* kask, pärn, lepp ja paju, samuti vaher ja pihlakas pigem idülli juurde, samal ajal kui *kõrgem* kask ja *vanad* okaspuud ning jalakas tähistavad alati *eleegilist vormi*.

Inimesed, kel on olnud õnne näha teiste maade looduse ilu, esmajoones õnnistatud Saksamaad kevadel, on heitnud meie Eestile tihtipeale teenimatult ette, et sel puudub aasta kõige kaunim võlu — kevad — ja et aastaaegade jaotus piirdub siin vaid lühikese

[13] Alexander Heinrich Neus. *Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung*. Abth. 2. Reval: Kluge & Ströhm, 1851. *Toim.*

suve ja pika talvega. See on pahatahtlik ja tänamatu ütlus! Kui maa geograafiline asend seabki looduse kevadise arengu perioodile oma loomulikud piirid, siis ei röövi see meilt sugugi meeldivaid külgi ses aastaajas, mis tänu kogu looduse taastärkamisele pikast talveunest on võinud saada paljude rahvaste oodatuimaks ja pühitsetuimaks ajaks. Meie maikuunimetus "rõõmukuu" ei ole küll tihti midagi muud kui mõru iroonia, kuid see-eest hüvitab loodus meile pika ja karmi talve üpris väsitava ühetoonilisuse enamasti kogu looduse üllatavalt kiire puhkemisega, mida võimaldavad väiksematel laiuskraadidel täiesti tundmatud päevavalged ööd. Neis põhjamaise suve imeilusates öödes peitub üks põhjavööndi võrratumaid võlusid; eriti meie metsamaastike, selle õhu ja roheluse kohal lasub sellistel öödel lummus, mis võib lepitada meid ilmajäämisega nii mõnestki loodusnaudingust, ja vaid ükskõiksus, see harjumuse inetu tütar, võib sest tuimalt mööda kiirustada.

Kui me ajal, mil taimestiku areng on värskeim ja hoogsaim, enne kui mitte just harva esinev põud või liigne niiskus maastikupildi rikub, ehk siis juunikuu esimesel poolel Eestimaa loodusesse astume ja laseme pilgul rännata üle lilleliste aasade, mille kohal kask unistavalt oma koolduvaid oksi hõljutab, või üle mahlakate põldude, mille kohalt lõoke päikesesooja õhku tõuseb, edasi värskete tumeroheliste metsade poole, mis piiravad vaadet kord ulatuslike viirgudena, kord maaliliste tukkadena, moodustades justkui raami sellele armsale maalingule — ja kui järgime rada, mis on palistatud lepa- ja pajuvõsaga ning juhib meid mööda vahelduvaist vaadetest, kord nõmmest ja rabast, siis jälle aasadest ja põldudest, mööda Eesti maarahva osmikutest ning enamasti maaliliselt paiknevatest ja maitsekalt ehitatud aadlimõisatest, mis kerkivad esile kõrgete pärnade, kastanite ja tammede varjust otsekui Saksa kultuuri ja kombestiku kasvulavad ja kolded, siis peame rõõmsa ja tänuliku südamega tunnistama, et ka meil siin on loodus rikas ja ilus ning väärib igati, et me teda armastaksime, hoiaksime ja nii hästi kui võimalik tundma õpiksime. Ta ilmutab end siingi suure kunstnikuna, sest suudab nii piiratud vahenditega luua nii vaheldusrikkaid pilte. Ja kui heidame lõpuks tähelepaneliku pilgu olendite maailmale, mis "roomab ja

lendab", ning lilledele ja rohttaimedele, mis punguvad kodumaisest maapõuest — kui õpetlik ja tänuväärne võib see olla teadmishimulisele, kui suurt rahuldust pakkuv uurijale! Kaugete maade imed omandavad valguse, värvuse ja tähenduse alles siis, kui õpitakse piisavalt tundma, eristama ja väärtustama loodusande, mida valab ammendamatu küllusesarv välja meie kodustes paikades. Küllap paneb see nii mõnegi punastama, eriti meie noorte seast, et neist loodusimedest nii ükskõikselt ja hoolimatult mööda minnakse, nagu see paraku tihtipeale juhtub; meie kodumaa loodus pole seda ära teeninud!

Kui oleme nüüd järginud oma rada oletatud viisil ja seisame metsapalee väravate ees, mis on pärani lahti, et võtta meid vastu oma vaikse pühamu saladuslikku varjualusesse, ja kui heidame pilgu veel kord tagasi — kui erinev paistab meile siis pilt sellest piirkonnast, millest oleme äsja rahuldust pakkuvat naudingut tundes läbi tulnud. Võib-olla särab meile kaugusest vastu isegi mere hõbedane viirg, kus kaugeneb mõni valge puri nagu hiigellinnu tiib, või sätendab hele- ja tumerohelise puudepärja vahel mõne külakiriku lihtne torn, karjamaal rohtu söövad loomad täiendamas seda ilusat rahu õhkavat maali. See, kes näeb meres vaid vett ja metsas vaid puid, võib reisida mööda maid ja maailmaosi, suutmata kusagil leida või näha looduses midagi muud peale kivide.

Väreldes, nagu kardaks ta rikkuda metsaüksinduse pühalikku rahu, langeb valguskiir läbi puuladva- ja oksavarjulise öö metsa, kuhu astume. Õrnalt kiikuva haava lehed sosistavad vaikselt maheda, vürtsika õhuga metsa saladustest, tõsiselt ja unistavalt seisavad vanad kuusepuud, tüved vöötatud-ehitud auväärse samblakattega. Käänulistel radadel, kuhu juhus meid juhatab, süüvime suursugusesse loodusesse, mis pakub igal sammul uut ilu, rullib meie ees lahti uusi üllatavaid looduspilte vahelduvas valguses. Kõik okaspuude vanuseastmed ühinevad looduslikeks rühmadeks, millest pea igaüks võiks olla ülesandeks kunstnikule. Möödunud hiiglaslikest rändrahnudest, meie põhjamaise tasandiku arvukatest küsimärkidest, millele nõjatuvad vaikselt noogutavad sõnajalad, ületame tillukese, üle kiviklibu hüpleva metsaoja, mida ääristav lopsakam, värvilistest õitsvatest rohtudest koosnev taimestik moodustab kena kontrasti metsa tõsitumeda värvitooni-

ga, ning kõnnime edasi, juues pikkade sügavate sõõmudega aromaatset metsaõhku, teejuhiks vaid päikese ringkäik.

Keset metsa võtab meid värskes roheluses vastu vaba, ümberringi suletud ruum ja pärast metsahämarust, mis meid seni on ümbritsenud, valab äkitselt päikesekiir meid otsekui unelusest äratades oma pimestava valguse kaunile vaibale nagu kirka meenutuse lärmakalt rõõmsast maailmast, mille oleme kaugele seljataha jätnud.

Ja üle metsalillede ning vohava sambla eksleme taas aina tihedamasse ja metsikumasse oksarägastikku. Hiiglaslikud tormist murtud tüved tõkestavad tihti me kitsa sissetallamata raja; tihedalt kasvavad noored kuused moodustavad peaaegu läbimatuid müüre, luues kindla varjupaiga arale hundile; neitsilikus tihnikus, kus vaid harva inimese jalg astunud ning kus kõige haruldasemat liiki taimed inimsilma nägemata ja märkamata tärkavad ja hääbuvad, pole kuulda ühtki heli. Tihniku niiskes varjus kasvab rohkelt üllatavalt kummitusliku kujuga kahvatuis ja ebamaistes värvides seeni. Mahakukkunud puude mädanevatest tüvedest tungivad punaste ja kollaste puuseente ning tinahallide samblike kõrval esile õrnad samblavormid, kõige selle vahel oma vaikseid askeldusi toimetamas liigirikas tilluke loomamaailm. Oh, astuksid kordki meie metsadesse kõik need, kes igatsevad võõraste maade uhkete vaatamisväärsuste järele, vabandades oma ükskõiksust meie looduse vastu üldlevinud arvamusega selle vaesusest!

Kuid mitte alati ei paista päike ja mitte alati ei kiiguta mahe tuuleõhk lehestikku ega mängi kase koolduvate okstega. Kui loodus mäsleb ja sügistorm möllab, kui kollased ja punased lehed langevad ning rebenenud pilveloori vahelt paistab vastu hall nukker taevas, siis mõjuvad meie suuremad suletud metsamassiivid hirmutav-ilusalt ja haaravalt! Siis võiksin öelda Mefistofelese sõnadega:

Kuula, kuis metsad nüüd praksuvad all!
Öökullid kohkunult hõiguvad.
Sambad murduvad, kõiguvad
igihaljais paleedes.
Otsekui nuttes ja needes

pragin ja tüvede tümin,
juurte oie ja ümin.[14]

Ja selliselgi ajal tuleb loodust kuulatada, kui tahetakse teda mõistma õppida. Selleks ei piisa huvitava reisikirjelduse lehitsemisest soojas toas, ümbritsetuna kõikidest mugavustest, sisseelamisest troopilises tihnikus ootavatesse seiklustesse ja ohtudesse või polaarekspeditsiooni katsumustesse ning alatisse silmitsi seismisse surmaga, otsustades selle põhjal nende maade looduse üle või arvates koguni, et nii ollaksegi neid juba kogenud. Loodus on kõikjal suur ja ilus, ta on kui jumaliku ilmutuse avatud raamat ja seda raamatut peame lugema õppima kõikjal, kus vaid saame.

Enam kui ühel põhjusel jätsin kõrvale mõtte vaadelda lähemalt vaid üht kindlat Eestimaa maastikupilti, kuigi poleks raske olnud esile tõsta suurepäraseid maastikke, mis võiksid kindlasti võistelda paljude kuulsate, vahel õigusega, vahel eelarvamusest üles kiidetud välismaiste paikadega. On ju meil kõigil õnn elada linnas, mis tänu oma maalilisele asendile ja romantilisele ümbrusele on justkui Balti maastike pärl, millest isegi võõrastel saavad jääda vaid meeldivad mälestused. Selline vahetu süvenemine esileküündivatesse üksikasjadesse pole aga praegu meie ülesanne, sest esmajoones soovisime vaadelda selle maa *üldist* iseloomu.

On ütlematagi selge, et *sügis*, millest eespool põgusalt juttu oli, muudab nagu parasvöötmeski silmatorkavalt meie aasade ja metsade ning koos nendega kogu maastiku ilmet, puistates oma kirevaid värve üle kogu maa. Sügistuul vihiseb üle kõrrepõldude, puhudes minema kevadised lehed, ja inimeste tegevusring tõmbub koomale. Valged ööd asenduvad lühikeste nukrate päevadega, rändlindude parved, täis värsket rännukihku, suunduvad soojemale maale ja nii nagu välisilm muutub ka inimese hing vaiksemaks ja nukramaks. Seda, et ka eesti rahvas näeb tõsiduse ja leinaga puid lehti langetamas ning oskab sellega seostada kurvameelset mõtlikkust, võib näha nii mõnestki vihjest nende lauludes, millest

[14]Johann Wolfgang von Goethe. *Faust*. I osa. "Volbriöö". Tõlkinud August Sang. Tallinn: Eesti Raamat, 1967, lk 229. *Toim.*

ma siinkohal tooksin näiteks ühe sellise härra Neusi kogust (teine köide, lk 167):

Leppasta lehhed lähhewad,
Kassesta lehhed kauwad,
Allanewad hawedesta,
Taggenewad tammedesta,
Wärrisewad wahterasta;
Käbbi kukkus kuuskedesta!
Ei minno piddo parrane...[15]

Olgu sellise vaikse kurtmise põhjus milline tahes, igal juhul tõestavad seda laadi näited, et loodus oma muutlikkuses pole jätnud puudutamata meie rahva tundeelu ja meeleolu ning avaldab siingi oma vältimatut mõju.

Kes tahab aga lõpuks põhjalat kogu tema ülevuses tundma õppida, tema õilsat suursugusust oma mälestustes tõsimeeli endaga kaasa viia, see tulgu kordki kesk südatalve välja linnast ja tema ahistavast õhustikust ning astugu julgelt Eesti talvemaastikusse.

Valge lumevaip katab tasast maad, kerge saan lendab linnutiivul üle särava välja ja kellukese ergas helin väreleb läbi värske õhu kauguste taha. Kui üksluisena, kui hoopis teistlaadsena avaneb meie ees nüüd varasuvine muutlik maastik! Väsitavas ühetoonilisuses laiub põldudel, aasadel ja nõmmedel valge lumi; truu kask seisab raagus, vaibunud on saare sosin ning ununenud kohad, kus õitsesid ja lõhnasid lilled. See-eest vaatavad aga unelevale maale meie okaspuumetsad oma närbumatus ilus, oma tumerohelises rüüs, mis on ühtaegu leina ja lootuse märk; nad seisavad seal tõsises väärikuses niisamuti nagu suveõhu mahedas kohinas, nüüd aga võimsa lumekoorma surve all, mis võib küll painutada nende oksi, kuid ei suuda kustutada sügavas sisimas kulgevat elu, mille mitmekülgsete avaldusvormide kaudu seob taimeriik ühte maakera põhja- ja lõunavöötmed, tõmmates maagilisi ringe ka ümber iga inimsüdame. Ja nii nagu lõunamaa kõrvetavas kuumuses, kus põõsad ja õied vaikselt päid langetavad ning lõpuks kuivuse käes surevad, kus kuninglik *palm* tõstab oma lopsaka krooni

[15] Alexander Heinrich Neus. *Op. cit. Toim.*

vabalt ja uhkelt pilvitu taeva poole, nii valvab siin külmal põhjamaal meie *kuusk*, murdmatu jõu ja pühaliku tõsiduse võrdkuju, truult üle oma magavate õdede-vendade, kes ootavad unerüpes uue kevadega saabuvat ärkamishommikut.

Õnnelikuks pean ma aga seda inimest — sest tema on näinud üht jumala imelisimat loomingut põhjamaades —, kes on südatalvel leidnud võimaluse jalutada kuuvalgel ööl üksildases põhjamaises okaspuumetsas ning näha selle valguse ja varju, selle magusa hämaruse ja tumeda öö kõiki võlusid, mis haaravad enda võimusse, tekitades nii vaimustust kui ka õudu. Äkitselt ilmuvad pehmesse mahedasse valgusvihku kummituslikult vanad tüved oma talvises uhkuses ja kõrguses, jättes endast maha pikad hiiglaslikud varjud, mis matavad terve suure ala öö sügavasse vaikusse. Üle maastiku, mis seisab raskes hõbekarva ehtes nagu võluaed mõnes hommikumaa muinasjutus, on laotatud õnnis rahu, mida ei lõhesta ükski heli ega ükski hingetõmme. Metsasihil kohtab silm aina uusi fantastilisi kujundeid. Kerged pilved voogavad mööda kuusirbist, nende varjud põgenevad tontliku hingusena maastiku labürintidesse ja sügavustesse. Peagi kaob üksiolekutunne, tahtmatult ilmuvad sellesse vaiksesse maailma meie fantaasia loodud kehatud olevused. Taas ärkavad lapsepõlve aimused ja unistused, rinnus rõkkavad noorusunelmad. Meelest kaovad kõik pettumused, kõik elu mõrud hetked, mis valmistasid meile valu lärmakas sagivas maailmas, ning hinge poeb meeldivalt soojendav ja rahulik õnnetunne. Nii võib loodus külmal ööl, külmal maal enda võimusse haarata inimmeele, seda soojendada ja tööstida. Ta teeb seda tumma metsa abil, mille üle ta valab kahvatu kuupaiste; see pole enam tavaline mets, vaid tundub meile jumala, meie issanda templina, ning kui mitte huulil, siis vähemalt südames kõlab laulusalm:

Kes on sind, sa ilus mets,
üles ehitanud seia?
Seda meistrit tahan kiita,
kunni laulu hääl mu sees.[16]

[16]Joseph von Eichendorff. *Ilmalikud meestekoorid. Seminaride, kihelkonnakoolide ja lauluseltside tarwis wäljaantud; saksakeelest üm-*

SAATEKS

Sissejuhatus

Asudes Saksa kultuuriruumis, muutusid Vene keisririigi Eesti- ja Liivimaa kubermang meelispaigaks Saksamaalt, Rootsist, Taanist ja vahel mujaltki pärit tööd otsivatele aiandus- ja metsandusalase hariduse ja huviga inimestele. Neist paljudele kujunes just siin veedetud aeg ühtlasi saavutuste- ja teguderohkeimaks eluperioodiks. Nad tõid siinsesse looduskultuuri uusi arusaamu ning aitasid kaasa tarbe- ja ilutaimede levikule, ilumeele kujundamisele ning paljudel juhtudel maastike muutmisele selliseks, nagu nad on nüüdseks olnud üle 200 aasta. Päriselt ei kao need jäljed enam kunagi, sest paljud taimed on hakanud elama oma elu ja siin hästi kohanenud. Eestisse aednikuna tööle asunutest on siinsele aiandusele laiemas tähenduses kõige suuremat mõju avaldanud kaks meest: Heinrich August Dietrich (1820–1897) ja Friedrich Winkler (1854–1925).[17]

Heinrich August Dietrichi päritoluniidid on Saksamaal seotud ühe kuulsaima aednike suguvõsaga. Nii avaldas näiteks tema onu Friedrich Gottlieb Dietrich (1768–1850) 11 aiandus- ja botaanikaalast raamatut, millest neli on isegi meie rahvusraamatukogus olemas. Pole ka välistatud, et need jõudsidki sinna tema vennapoja kaudu.

Heinrich August Dietrichi tulek Eestisse sattus aega, mil Tallinn hakkas intellektuaalses mõttes Tartu kõrvale tõusma: haritlaste arv linnas kasvas, loodi uusi seltse, samuti elavnes aianduslik läbikäimine mõisate ja neis ametis olnud metsateenistujate ja aednike ning linnakodanike vahel. Iluaianduslikult uuele tasemele tõusid linnakodanike eraaiad, Tallinna ümbruse suvemõisad ja ka linnast kaugemal asuvad eramõisad (nt Keila-Joa), algas bastionide haljastamine. 1842. aastal loodi Eestimaa Kirjanduse Ühing (E(h)stländische Literärische Gesellschaft) ja selle juurde asutati 1864. aastal Eestimaa Provintsiaalmuuseum. Järgnes Eestimaa Aiandusseltsi (Ehstländischer Gartenbauverein zu Reval) ja Eestimaa Metsaseltsi loomine ning kavatseti rajada ka bo-

---

berpandud. Koostanud J. Nebokat. Tartu: H. Laakmann, 1870, lk 62. *Toim.*

[17]Heidelbergist pärit Friedrich Winkler töötas aastatel 1878–1895 Rudolf von Ungern-Sternbergi mõisates valitseja ja aednikuna (põhiliselt Leetse mõisas), 1896–1899 Eestimaa Rüütelkonna aiandusinspektorina ning 1899–1911 Eestimaa Aiandusseltsi aiakonsulendi ja Hirvepargi aiandi juhina. *Toim.*

taanikaaed. Samuti hakkas välja kujunema amatöörteadus, millele andis hoo sisse just Eestimaa Kirjanduse Ühing.

Neis oludes alustas suure entusiasmiga oma mitmekesist tegevust Heinrich August Dietrich. Saavutuste nimekiri, mida tema nimega seostatakse, on pikk: Haimre mõisa Inglise stiilis pargi ja Märjamaa lehisepuiestee rajamine, taimestiku-uuringud üle Eesti, võõramaiste puude ja põõsaste esmased ülevaated, tõus maailma seeneuurijate esirinda, suure puukooli rajamine Tallinna, osalemine seltside töös.

Päritolu, saabumine Eestisse ja aednikuamet

Paraku ei tea me Heinrich August Dietrichi varasemast elu- ega hariduskäigust suurt midagi. Ta sündis 4. novembril 1820 Saksimaal, Leipzigist umbes 15 km lõunas paiknevas, 974. aastast tuntud Zwenkau linnakeses (Kask 1960: 360; Parmasto 2009: 47). Segadused algavad juba tema nimega. Nii ta ise kui ka teised on seda kirjutanud mitut moodi: Adam Heinrich August Dietrich, Adam August Heinrich Dietrich, lihtsalt August Dietrich ja Heinrich August Dietrich. Ta ise kasutas küll rohkem nimekuju August Heinrich Dietrich, kuid tema kui taimeliikide esmakirjeldaja nime lühend on jällegi H.A.Dietr. Nüüdseks on selgunud, et tema isa Wilhelm August Dietrich oli advokaat.[18] Ema suri, kui meie loo peategelane oli veel väike laps, ja tema poisieas, 1830. aastal suri ka isa. Mis edasi sai — kes ta üles kasvatas, teda eluteel toetas ja hariduse omandamist võimaldas —, on teadmata. Igatahes ei maini tema 1811. aastal sündinud ja Saksamaal tuntud vend Wilhelm August Salomo Dietrich kuskil oma nooremat venda. Päriselt pole välistatud ka võimalus, et tegu oli hoopis poolvendadega.

Pole teada, mis aastal Dietrich Eestisse tuli. Taimehaiguste spetsialist ja mükoloog Kaljo Kask (1960: 360–361) on kirjutanud: "Ta tuli Eestisse noorukina ja töötas aednikuna Haimre mõisas." Mükoloog Erast Parmasto teatab: "28-aastasena sai Dietrichist praegusel Raplamaal von Uexküllidele kuulunud Haimre mõisa inglise stiilis parki kujundav kunstkärner või iluaednik" (Parmasto 2009: 47). Nagu öeldud, sündis Dietrich novembris 1820. Seega võis ta Eestisse saabuda 1848. aasta lõpus või 1849. aastal enne oma järgmist sünnipäeva. Ise on Dietrich kirjutanud 1856. aastal ilmunud seeneülevaate sissejuhatuses jaanuaris 1855: "Kaheksa aastat ridamisi, ümbritsetuna suurepärastest metsadest koos kõige sinna juurde kuuluvaga selle maa värskes looduses, püüdsin ma selle salapärases varjus lõpmata arvukaid vorme tõlgendada ja neid endale arusaadavaks teha, mida ma kõikjal enda ümber

[18] TLA 236.1.20a, l 60; 236.2.7, l 192.

nägin tärkavat ja hääbuvat. Nende ponnistuste tulemusi, nii tagasihoidlikud kui nad kogu rikkaliku vormiküllusega võrreldes ka on, tahan ma järgnevatel lehekülgedel edasi anda avalikkusele, kellelt ma pean paluma sama palju heatahtlikkust, kui ma ise siinkohal tahaksin loota, et minu head tahet tunnustatakse" (Dietrich 1856: 262). Seega pidi ta oma uurimistööd alustama 1847. aastal. Kui oletada, et ta ei asunud siinset loodust uurima kohe pärast võõrale maale saabumist, siis tundub, et ta tuli Haimresse üsna noores eas. Siin tasub veel tähele panna, et Dietrich tuli Zwenkaust või Leipzigist või kusagilt sealt kandist ja teda on ikka näidatud Saksimaa kuningriigi alamana. See tagas talle ilmselt mõningase käitumisvabaduse, sest ei teda ega tema naist pole mainitud Märjamaa kiriku armulaualiste raamatutes. Samas võisid nad käia ka hoopis Tallinnas Oleviste kirikus, mis hiljem oli nende n-ö kodukirik. Kuid Dietrichite abielupaari pole kirjas ka 1850. aasta Haimre ega Lossi-Vigala mõisa hingeloendis. Küll nähtub, et Haimres oli sajandi keskpaigas tegev 36-aastane iluaednik (*Kunstgärtner*) Willem Willemi poeg Laube.[19]

1855. aastal oli Dietrichi ametinimetus "aedade inspektor ja iluaednik".[20] Võimalik, et ta tuligi siia sellisele ametikohale, sai von Uexküllidelt tegutsemisvabaduse ja pälvis suguvõsa soosingu ning oligi ainult aednik-juhendaja staatuses. Igatahes pole midagi teada Dietrichi aednikutööst, sest Haimre ja (hiljem taastatud) Vana-Vigala mõisa üsna uhked peahooned põletati 1905. aastal maha ning hävisid ka sealsed arhiivid. Küll on Dietrichit peetud Haimre Inglise stiilis pargi ja Märjamaalt Haimresse viiva tee algusse istutatud lehisepuiestee kavandajaks (Parmasto 2009: 47; Eilart, Jõgisalu 1986: 122). Märjamaal leidus veel 2018. aastalgi kahel pool tänavat 26 lehist (peamiselt või ka ainult euroopa lehised — *Larix decidua*). Tundub siiski, et Dietrich oli selle puiestee rajamise aegu juba Haimrest lahkunud, sest 2018. aastal loeti mahafreesitud saarepuu kännul kokku 160 aastaringi, mis teeb puiestee rajamise algusajaks 1860. aastad. Samas võis ta sellegipoolest olla puiestee kavandaja. Dietrichit on peetud ka Kunda mõisa puuviljaaia rajajaks, kuhu ta saatis istutusmaterjali (Kask 1960: 361).

Dietrich seeneteadlasena

Teaduslikust küljest on kõige olulisemaks peetud Dietrichi mükoloogiaalast tegevust. Samas on tänini selgusetu, kust ta sai seente tundmise algõpetust. Võimalik, et suurelt jaolt oli ta iseõppija, vähemalt

[19]RA, EAA.1864.2.IX-136, l 235p.
[20]TLA 236.1.52. l 106.

viitab sellele Dietrichi enda kirjapandu. 1854. aastal valminud teose sissejuhatuse 11 leheküljel ja hiljem, 17. veebruaril 1860 valminud teadustöö 20 leheküljel kirjeldab Dietrich, kuidas ta viis end suure põhjalikkusega kurssi seente, samblike ja vetikate maailmaga, nende olemuse ja süstemaatikaga (Dietrich 1856: 261–272; Dietrich 1861.) Aluseks olid tal kolme seeneteadlase tööd (Dietrich 1856: 264): Peterburis 1836. aastal ilmunud Johann Anton Weinmanni ülevaade Venemaa seentest (vt Sander jt 2014: 1103–1120), Rootsi seeneteadlase Elias Magnus Friesi 1816–1838 ilmunud monograafilised ülevaated (vt Hofberg jt 1906: 361) ning Saksamaa botaaniku ja seeneteadlase Gottlob Ludwig Rabenhorsti (1844–1848) neljaosaline kirjutis seentest, samblikest, vetikatest, maksa- ja lehtsammaldest ning sõnajalgadest. Üllataval kombel pole ta maininud oma sugulase David Dietrichi (1799–1888) 1843. a ilmunud teost, mis käsitleb seeni ja nendega seotud organisme ning on ka praegu Tallinna ülikooli raamatukogus olemas.

Igal juhul alustas Dietrich seente uurimist Haimre ümbruses, kuid kogus nende kõrval ka vetikaid, samblikke ja kõrgemaid, s.t rohttaimi. Suurema osa kogutud nn alamatest taimedest ja seentest andis Dietrich välja aastail 1852–1857 üheksast andest koosneva eksikaatkogu-na.[21] Praegu on need hoiul Eesti Maaülikoolis (EMÜ). 1365 kuivatatud eksemplari on saja kaupa kokku pandud (neid nimetatakse tsentuuriateks), seened on liimitud paberiribadega ja juures on käsitsi kirjutatud info. Tihti on seeneleheküljel märkus, kas see takson on Dietrichi meelest "regioonis tavaline". Mida "regioon" tema silmis tähendas, kas Eestimaad või Liivimaad või mõlemat koos, pole selge. Eksemplarid on võrdlemisi hästi säilinud, ehkki lehikseened muidugi kahjustustega (Pärtel 2016, 2018). Eksikaatkogud on olulised seetõttu, et teevad Dietrichi kirjapandu usaldusväärseks ja võimaldavad teistel loodusteadlastel liigimääranguid kontrollida.[22] 1854. aastal valminud ja aasta hiljem trükki läinud töös kirjutab Dietrich (1856: 263), et tsentuuriad VII ja VIII on antud Tallinna raamatukauplusse Von Kluge und Ström ja need maksavad viis kopikat tükk.

Erast Parmasto kirjutab, et Dietrichi eksikaatide leviku ulatust ei teata. Eestis oli (ja osalt on) neid tõenäoliselt neli komplekti, üks läks Riiga ja üks Peterburi saadetu on Venemaa Teaduste Akadeemia V. L. Komarovi nimelise botaanikainstituudi herbaariumi paljudesse

[21]Eksikaat on määramis- ja leiuandmetega varustatud kuivatatud taim, seen või muu herbaareksemplar. *Toim.*

[22]Dietrichi teost käsitleski hiljem põhjalikult meie hilisem tuntud seeneteadlane Elmar Lepik (vt Lepik 1938, 1939).

osadesse laiali jaotatud (Parmasto 2009: 48). Igatahes on Dietrichi kogu Peterburis alles (Orlova 2018). Eestis olevate eksikaadikomplektide arv pole teada ja järelepärimised mitmesugustest asutustest pole samuti selgust toonud. Teadmata on ka Riiga, ilmselt sealsele Loodusuurijate Seltsile saadetud komplekti saatus.

EMÜs on Dietrichi kogutud seeni vähemalt 100 eksemplari, millest varaseimad on korjatud aastail 1848–1850. Taksonoomiliselt on tegu väga kireva läbilõikega seeneriigist. Osa pehmemaid seeni on küll kehvasti, osa aga hästi säilinud ja ka üsna täpsete leiuandmetega: paljudele on juurde märgitud nii kuupäev kui ka leiukoht (Pärtel 2018). Siitki nähtub, et Dietrich alustas oma uurimistöid 1848. aastal, seega 27-aastaselt.

Väiksematest Dietrichi seenekogudest on vanimaks peetud 1851. aastal Haimres koostatut. See kannab nimetust *Cryptogamarum in Esthonia sponte nascenticum. Centuria I et II exsiccatae, auct. Dietrich* ja sisaldab 135 liiki seeni. Teine, nähtavasti loodusteadlasele Friedrich Schmidtile määratud kogu oli *30 species Cryptogamen (meist Pilze) für Herrn Candidat Schmidt gefälligst abzugeben* (Kask 1960: 361). Veel on teada viiest mapist koosnev seenekogu, mille ta kinkis Riia Loodusuurijate Seltsile (Kask 1960: 361).

Oma avaldatud seeneülevaadetes käsitleb Dietrich (1856, 1859) 1092 seeneliiki ja 273 alamliiki või teisendit (kokku 1365) 173 perekonnast. Veel on nimetatud 86 samblikuliiki ja 32 alamliiki (kokku 118) 31 perekonnast ning 23 liiki vetikaid (Kask 1960: 361; Eilart 1976: 186; Eilart, Jõgisalu 1986: 122). Dietrich kirjeldas 62 teadusele uut liiki ja 75 uut teisendit. See on uudse teabe hulk, mis teeks au igale kutselisele mükoloogile, ja nõuab tavaliselt aastakümnetepikkust pühendumist teadustööle (Parmasto 2009: 47–48). Tema avaldatud uurimusi peetaksegi Eesti seeneteaduse alguseks, samuti võib Dietrichit pidada Eesti lihhenoloogia (samblikuteaduse) ja algoloogia (vetikateaduse) otseseks rajajaks (Kask 1960: 361–362; Eilart, Jõgisalu 1986: 123; Parmasto 2009: 47–49).

Dietrich oli esimene, kes määras Eestis (Märjamaal) puitkonstruktsioonidel pruunmädanikku tekitava, kandseente hõimkonda kuuluva ja praegugi olulise seeneliigi majavammi (*Serpula lacrymans*) — seega siis võrdlemisi hiljuti saabunud ohtliku seeneliigi (Parmasto 2009: 48). Kuid küllap oli see juba varem sisse tulnud, oli lihtsalt vaja, et keegi ta ära tunneks. Ajalukku on Dietrich läinud ka sellega, et nimetas esimesena maailmas valge männi (*Pinus strobus*) koorepõletiku tekitajana roosteseent *Cronartium ribicola* binaarse nimega (Dietrich 1856: 287).

Pärast Haimrest lahkumist (tõenäoliselt 1857. aastal) veetis Dietrich pool aastat Peterburis, uurides sealse Teaduste Akadeemia herbaa-

riume (Parmasto 2009: 48–49). Selleks ajaks oli temast saanud tollasele maailmatasemele vastav autoriteetne mükoloog. Eestisse naastes katkes aga tema tegevus seeneteaduses nagu noaga lõigatult (Parmasto 2009: 49). Võib-olla oli põhjus selles, et ta lihtsalt ammendas end sel alal ja tal kadus motivatsioon. Oma osa võis etendada ka tõsiasi, et tal polnud tasuvat töökohta, mis oleks taganud uurimistöö jätkumise ja pere ülalpidamise. Igal juhul koondus tema põhitähelepanu pärast Tallinnasse elama asumist puukooli arendamisele ja seltsilisele tegevusele.

Dietrich botaanikuna

Oma seeneteadusliku uurimistöö kõrval registreeris Heinrich August Dietrich ka kõrgemaid taimi (rohttaimi) ja koostas nendest herbaariume. Peamiselt korjas ta taimi Lääne- ja Harjumaalt. Suurem herbaarium, viis pakki umbes 900 herbaarlehega, oli 1950. aastate lõpus hästi säilinuna Eesti Loodusmuuseumi kogus Tallinnas. Taimed olid korralikult alusele kinnitatud ja õigesti määratud. Nende etikettidel oli peale ladinakeelse nimetuse ka saksa- ja vene- ning üksikutel juhtudel eestikeelne nimetus. Üks 1862. aastal koostatud herbaarium oli ilmselt mõeldud müügiks, sest herbaarlehtede tagaküljelt leiame hinnakuulutuse *Preis einer Lieferung von 100 Stück 3 Rbl.* Kõrgemate taimede herbaariumis puuduvad enamasti täpsed leiukohad, mistõttu Eesti taimestiku uurimisel on neil eelkõige olnud ajalooline tähtsus (Kask 1960: 361).

Tartu ülikooli teadlaste loodud elurikkuse kirjeldamise keskkonnas PlutoF on Dietrichi herbaarlehti praegu 550 ringis. Siiski ei moodusta nad omaette Dietrichi kogu, vaid on koos teiste baltisakslaste kogudega liidetud *Herbarium Balticum*'iks. Herbaarlehtedele on templiga löödud tekst "A. Dietrich, Flora Revalensis, 1862". Samuti pole nad enam füüsiliselt koos, vaid jagatud taimesüstemaatika järgi mappidesse. Enamik neist on Eesti Loodusmuuseumis Tallinnas, 30 lehte TÜs ja mõned Eesti Maaülikoolis omaaegse Zooloogia ja Botaanika Instituudi taimekogus (Habicht 2018; Pärtel 2018).

Dietrich lõi rohkesti sidemeid ja teda teadsid või tundsid paljud tollased loodusteadlased ja taimehuvilised, kes kasutasid oma töös ka tema kogutud taimeteateid ja herbaariume. Nende hulka kuulusid Tallinna Kubermangugümnaasiumi õpetaja ja hilisem kuulus keeleteadlane Ferdinand Johann Wiedemann ning Tallinna Toomkooli õpetaja, botaanikahuviline Eduard Franz Weber, kes koos avaldasid botaanilise suurteose. Selles on esimesena nimetatud Dietrichi registreeritud taimi (Wiedemann, Weber 1852). Veel on teda maininud geoloog ja botaanik Friedrich Schmidt (1855) ning botaanik Edmund Russow. Viimane nimetab Dietrichit oma hinnatud sõbraks ja tänab teda selle eest, et Dietrich on

avanud talle vaate seente ja eostaimede maailma, andes esimest õpetust nende kasvude uurimises (Russow 1862: 4–5). Ja muidugi on Dietrichi taimeteateid kasutanud hilisemad botaanikud ja taimehuvilised. Tundub, et hea suhe oli tal Weberiga, kes oli ka 1855. aastal sündinud lapse vaderiks (Parmasto 2009: 48).

Wiedemann ja Weber (1852: 57 jj) on oma teoses nimetanud 60 Dietrichi poolt peamiselt Haimres registreeritud taksonit (liiki ja madalamat üksust). Geoloog-botaanik Friedrich Schmidt (1855: 3, 11, 15) tänab iluaednik Dietrichit Haimrest, kes on saatnud teateid Harju- ja Läänemaalt 81 taksoni kohta (Schmidti 1855: 44 jj), mitmed neist esmaleiud ja herbaariumi kinnitusega. Neis kahes teoses nimetatud registreerimiskohtade järgi on näha, kus Dietrich oma leiud tegi. Nii on Märjamaa kihelkonna mõisatest ja asulatest Haimre kõrval märkimist leidnud Sõtke (Söttküll), Valgu (Walck) ja Vana- või Uue-Kasti mõis (Casty, Kasty) ning Vigala kihelkonnast Jädivere (Jeddefer), Nurme (Nurms), Vana-Vigala (Fickel) ja Velise (Felks). Mujalt Läänemaalt on leiukohtadena esindatud ilmselt Karuse kirikumõis (Karusen), Keblaste (Keblas), Lihula (Leal), Matsalu (Matzal), Mõtsu (Metzeboe), Puhtu (Pucht), Kasari jõe äärest Tolli (Pargenthal), Veltsa (Weltz) ja Virtsu (Werder). Harjumaal olid leiukohtadeks Keila-Joa (Fall) koos klindiga, Kirna, Kolga (Kolk), Kuimetsa (Kuimetz), Munalaskme (Munnalas), Ruila (Ruil), Tallinn (Reval) koos klindi ülemise osa ehk pangaga — siit on 1852. aastast pärit EMÜ seenekogu üks vanimaid eksemplare (Pärtel 2016) —, Viimsi (Wiems), Vikimõisa (Fick) ja Vääna (Fähna). Ilmselt ulatusid tema retked ka Virumaale, sest registreerimiskohana on antud Salla mõis (*mittelhöhe bei Sall*).

Dietrich on registreerinud ka võõramaiseid ilutaimi. Nii on ta kirju liilia (*Lilium martagon*) kohta kirjutanud, et seda leidus Puhtus (Pucht) huumusrikkal pinnasel sügavas varjus, samuti Haimre pargis (ilmselt mõlemas paigas metsistununa). Ta lisab: "Kuna taim kasvab Puhtus päris samades tingimustes mis Kokenhuseni juures (Koknese Lätis), siis ei kahtle ma tema kodumaises pärinemises sealtsamast" (Schmidt 1855: 99). Paistab, et retked olid viinud Dietrichi ka sinna ja ta võis näha metsistunud isendeid ning siit ka tema eksihinnang. Seda liiki leidub tänapäeval metsistununa põhiliselt siluri aluspõhjaga aladel (Eesti... 2018).

Dietrich tegutses ka dendroloogina, avaldades sel teemal nii teaduslikke (nt Dietrich 1854) kui ka esseelaadseid kirjutisi (nt Dietrich 1860). Tartu ülikooli botaanik Johannes Klinge (1851–1902) nimetab looduslikke ja kultuuris leiduvaid võõrpuid käsitledes Dietrichit 367 korral, s.t ta on saanud Dietrichilt andmeid 367 võõrpuittaime taksoni kohta. Seejuures peetakse kõnealust Klinge raamatut *Eesti-, Liivi- ja Kuramaa*

puittaimed (Klinge 1883) esimeseks põhjalikuks dendroloogiaraamatuks ka Eesti kohta.

Dietrich aiandusseltsi sekretärina

1862. aastal, kui Dietrich oli juba Tallinnasse kolinud, loodi seal tema eestvõttel Eestimaa Aiandusselts Tallinnas — baltisaksa organisatsioon, mis tegeles aianduse edendamise ja aiandusalaste teadmiste levitamisega. Seltsi põhikiri kinnitati 15. juulil, aseesimeheks sai Kukruse mõisa omanik Robert von Toll, sekretäriks aednik Heinrich August Dietrich. Esialgu tegutseti Eestimaa Põllumajanduse Seltsi filiaalina, 1877. aastast aga juba iseseisvalt. Aastatel 1862–1864 oli liikmeid (ka väljastpoolt Eestit) kokku 202, nende hulgas 158 liht- ja 36 auliiget ning kaheksa eestseisuses. Seltsi liikmeiks olid peamiselt aednikud ja mõisnikud (Dietrich 1865). Tegu oli ühe esimese Tallinna seltsiga, mille liikmeks võeti ka naisi. Selts korraldas aiandusnäitusi — esimene toimus 30. augustil 1862 Suurgildi Börsisaalis —, edendas viljapuude ja -põõsaste, köögi- ja juurviljade sordiaretust, organiseeris õppereise, pidas ettekandekoosolekuid (ettekandjate seas oli ka Dietrich ise; vt nt Dietrich 1864), jagas aiandusalaseid teadmisi jne. Seltsil oli oma raamatukogu, herbaarium ja karpoloogiline, s.t viljade kollektsioon. Tihedat sidet peeti kaheksa organisatsiooniga Eestist, Venemaalt ja mujalt. Esialgu Ingeri bastionile ehk Harjumäele kavandatud aiandusseltsi dendroloogiline aed rajati lõpuks Rootsi kantsi ehk Lindamäe alla vallikraavi koos puukooliga (praegu tuntud kui Hirvepark). 1918. aastast seltsi tegevus soikus, kuid ametlikult püsis see siiski 1940. aastani (Kivimäe, Sander 2004). Seltsi sekretäri ametit pidades asutas Dietrich ka oma isikliku aiaäri praegusel Kevade tänaval.

Tänu- ja tunnustusavaldused

1853. aastal valis värskelt asutatud Eesti Looduseuurijate Selts Dietrichi oma korrespondentliikmeks (Kask 1960: 361). 21. detsembril 1854 sai Dietrichist Peterburis tegutsenud Keiserliku Vaba Ökonoomilise Seltsi korrespondentliige,[23] kusjuures seltsi väljaandes oli ta samal aastal avaldanud artikli võõrpuude ja -põõsaste aklimatisatsioonist koos nende nimestikku hõlmava osaga (Dietrich 1854). 7. juunil 1856 avaldas Keiserliku Vaba Ökonoomilise Seltsi nõukogu Dietrichile tänu Baltikumi taimede herbaariumi annetamise eest seltsi muuseumile. 31. oktoobril 1857 andis sama ühing Dietrichile suure hõbemedali seente ja eostaimede (krüptogaamide) kollektsiooni eest, mis leiti olevat igas mõttes

[23] RA, EAA.29.3.5543.

suurepärane. Teise suure hõbemedali sai ta sellelt seltsilt 31. oktoobril 1860 näitusele esitatud loomade kuivsööda näidiste eest.[24]

3. detsembril 1856 valiti Dietrich Riia Looduseuurijate Seltsi liikmeks. 17. detsembri protokollis on öeldud: "Kodumaa alamate taimede uurimisel osutatud teenete tunnustuseks valib selts härra Dietrichi oma korrespondeerivaks liikmeks" (tsit Kask 1960: 361).

1863. aastal sai Heinrich August Dietrich isikliku aukodaniku tiitli (*persönliche Ehrenbürger*).[25] Selle andmist on põhjendatud järgmiselt: "Tema Majesteet, valitseja ja keiser [Aleksander II] on kooskõlas Eestimaa tsiviilkuberneri ettepanekul ministrite nõukogu poolt vastu võetud otsustega isiklikult hoolitsenud selle eest, et tõsta oma Saksimaa alam, iluaednik August Dietrich isikliku aukodaniku seisusesse, tunnustades nõnda tema tööd õpetajana ja viljakat tegevust kodumaa põllumajanduse hüvanguks" (Inländische... 1863: 1). 1864. aastal sai ta veel rahalise autasu 15 rubla, diplomi ja vastava tunnistuse.[26]

Isikliku aukodaniku tiitleid anti välja 1832. aasta seaduse alusel oma erialal selle välja teeninud inimestele. Tegu oli peamiselt haridustegelastele mõeldud tunnustusega, näiteks kaupmehed said juba päritava aukodaniku tiitli (*erbliche Ehrenbürger*), samuti raeliikmed, riigiteenistujad jt. 1851. aasta rahvaloenduse järgi oli isikliku aukodaniku tiitli saanuid 1487, päritava tiitli omanikke aga 3849 (Schmidt 1994: 77–80, 137). Kuid ka Dietrich sai mingil ajal päritava aukodaniku tiitli, sest just nii nimetati teda 1897. aastal, kui ta suri.[27]

Dietrichi järeltulijatest

Heinrich August Dietrich laulatati Tallinnast pärit Eleonore Mathilde Elisabeth Neudorfiga 11. oktoobril 1849 Oleviste kirikus. Enne seda oli tulevane noorpaar maha kuulutatud 25. septembril ning 2. ja 9. oktoobril.[28] Laulatas diakon August Ferdinand Huhn, kellele Märjamaa pastor oli saatnud tõendi: mees Haimre mõisast Märjamaalt, mõisa kunstkärner Adam August Heinrich Dietrich, 29-aastane, vallaline, sündinud 16. novembril [vkj] 1820 Zwenkaus Leipzigi lähedal, isa advokaat Wilhelm August Dietrich Zwenkaust; pruut on Tallinnast, Eleonore Mathilde Elisabeth Neudorf, 22 3/4-aastane, vallaline, sündinud Tallinnas

[24]RA, EAA.29.3.5543.
[25]RA, EAA.29.3.5543.
[26]RA, EAA.29.3.5543.
[27]RA, EAA.4918.1.342, kaader 66, l 7.
[28]TLA 236.1.20a, l 60; TLA 236.2.7, l 192.

13. jaanuaril 1827, isa tolliametnik Michael Neudorf. Eks abielluminegi viitab kaudselt sellele, et Dietrich pidi ikkagi olema kauem Eestis elanud, sest abielusuhte loomine ei saanud toimuda teab kui kiiresti — iseasi, kui nad juba varem tuttavad olnuksid.

Seni on väidetud, et Dietrichitel oli kaks tütart, 1855. aastal sündinud Mathilde Auguste Julie Maria ja kaks aastat noorem Valeria Marie Alexandra (Parmasto 2009: 48). Lapsi oli Dietrichitel siiski vähemalt kuus ja kõik nad said täiskasvanuks.

Esimene tütar noorel abielupaaril, Aglaja Elisabeth Sophie Clara, sündis Haimres 1850. aasta 30. augustil.[29] Vaderiteks olid ekstsellents ja proua E. von Uexküll (krahvinna Elisabeth von Sievers), proua Bernhard von Uexküll (ilmselt Berend (Boris) von Uexkülli abikaasa Clara von Uexküll), proua von Ungern-Sternberg Läänemaalt Võnnu mõisast, kaupmees Albin Dietrich Berliinist ja aednik C. W. Schoch Riiast. Viimane oli üsna kindlasti tuntud Riia aednik ja aiandusfirma omanik Christian (Kristian) Wilhelm Schoch (1800–1860), kelle tööd jätkas aednikuna Riias ka poeg Ernst Leopold Schoch (1829–1889; Pūka jt 2010: 43–46). Ilmselt oli Dietrichi tutvus Schochiga seotud seemnete ja taimede soetamise või vahetamisega.

Hea hariduse saanud Aglaja Elisabeth Sophie Clara Dietrich abiellus 5. mail 1874 Balti raudtee inseneri Otto Mauritius Albertiga (St. Olai... 1874).[30] Mingil ajal see abielu siiski purunes. Hiljem sai Tallinnas elanud Aglaja ühe Vene keisririigi andeka aferisti, Saaremaal ka venestajana tuntud Joseph Kossatzky (ka Kossochky) erasekretäriks.[31]

1852. aasta 13. juunil sündis Dietrichite perre Haimres poeg Eugen Carl (Karl) Benedict Michael.[32] Vaderiteks olid paruness Julie von Uexküll (krahvinna Julie von Sievers), preili Mathilde von Koskull,

---

[29]RA, EAA.1247.1.210, l 283–284.

[30]Vt ka TLA 236.1.20a, l 103.

[31]Kossatzky oli sündinud 1850. aastal Grodnos kreisikohtu kirjutaja pojana ja oskas pettusega karjääri teha. Temast sai Saaremaa talurahvakomissar ja hiljem kreisiülem. 1901. aastal mõistis Peterburi kohtukoda ta mitmesuguste sulitempude eest kõigi autasude ja seisuste äravõtmisega üheks aastaks ja kuueks kuuks vangiroodu. Kossatzki elukäiku, tegevust Saaremaal ja kohtuprotsessi kajastati laialt ja pikalt Venemaa, Läti ja meie ajakirjanduses (vt nt Kohtukojast... 1901; Riiast... 1901). Mehe elukäiku ja tegevust kajastati ka hiljem (nt Ederberg 1937) ning Saaremaal pole teda tänini unustatud (vt nt SH 2013).

[32]RA, EAA.1247.1.211, l 42–43.

kindraliproua von Ceumern Peterburist, parun Carl von Uexküll Valgu mõisast, apellatsioonikohtu advokaat dr Schneider Jenast, Tartu ülikooli meditsiiniüliõpilane Carl Wigand, revident (*Revisor*) Paulsen Tallinnast ja iluaednik Julius Baer Riiast.[33] Siit on näha, et Dietrichil oli kõrgeid sidemeid Peterburis. Kirikuraamatu sissekandele on märkusena lisatud, et iluaednik "Adami" lisamine August Heinrichi nimele on toimunud konsistooriumi 1889. aasta 9. oktoobri käskkirja nr 806 põhjal.

Eugen Carl (Karl) Benedict Michael Dietrichist sai aednik ja ta abiellus Oleviste kirikus 30. augustil 1875 Elisabeth Caroline Philippine Elerziga (snd 1855), kelle vanemad olid Alexander Rudolph ja Philippine Elerz (sündinud Heintze). Abielupaar suundus elama Peterburi, sellele viitab teade Peterburi luterlikust Peeter-Pauli kirikust.[34] Kõik katsed tema perekonnast midagi teada saada on seni luhtunud.

21. jaanuaril 1855 sündis Dietrichite perre tütart Mathilde Auguste Julie Maria, kes ristiti 17. veebruaril Märjamaa kirikus.[35] Lapsel oli 11 vaderit, nende seas rohkesti von Uexküllide suguvõsa liikmeid, ka Haimre mõisaomanik, salanõunikuproua paruness Uexküll (krahvinna Elisabeth von Sievers), Matsalu paruness Uexküll ja Virtsu paruness Uexküll, Friedrich Wiegand[36] ja Tallinna ülemõpetaja, tuntud loodusuurija Eduard Weber (Parmasto 2009: 48). Leeris käis Mathilde Dietrich 1871. aastal Oleviste kirikus. Ta elas aastail 1938–1939 Tallinnas, ei abiellunud ning elas ilmselt pärast oma õe Valeria Marie Alexandra surma diakonisside haiglas.[37]

26. juunil 1857 sündis Dietrichite perre ilmselt Tallinnas Valeria Marie Alexandra. Lapse ristis Oleviste kiriku diakon August Ferdinand Huhn 9. juulil. Viie vaderi seas olid Magdalena Eistrech, sündinud

---

[33]Carl Theodor Wiegand (snd 1831) õppis 1851–1856 Tartu ülikoolis meditsiini ja töötas hiljem sõjaväearstina (*Album*... 1889: 413). Iluaednik Julius Baer oli Riias Christian Schochi firma aednik, kes oli Saksimaalt Riiga tulnud 1844. aastal (Pūka jt 2010: 31–32). Mõneti spekuleerides võis nimetatud kindral olla Venemaa Läänemere-provintside Ajaloo ja Muinasaja Uurimise Seltsi korraline liige 1834. aastast, kolleegiuminõunik (VI teenistusaste Vene keisririigis) ja rüütel Maximilian von Ceumern (Zur Geschichte... 1840: 24).

[34]TLA 236.1.58, kaader 226.

[35]RA, EAA.1247.1.211, l 114.

[36]Friedrich Johann Wiegand (snd 1827 Vaikülas) oli eespool nimetatud Carl Wiegandi vanim vend. 1859. aastal asutas ta Rakveres vasksepa töökoja ja tõi selle 1861. a Tallinna (RA, EAA.3057.1.35, l 36).

[37]TLA 236.1.52, l 106.

Holm, Franziska Bolt, Friedrich Gehleng, Alexander Anton Schefner ja tollal tuntuim Tallinna iluaednik Carl Brandt.[38] Valeria Marie Alexandra Dietrich suri Tallinnas 7. oktoobril 1938[39] ilmselt vallalisena.

Dietrichite tütar Lucie Auguste Natalie sündis Tallinnas 20. märtsil 1860 ja ristiti Oleviste kirikus. 5. jaanuaril 1885 abiellus ta Saratovi kubermangus sündinud Richard Emanuel (Immanuel) Bonwetschiga (1859–1919), kes oli aastatel 1871–1879 õppinud Tallinna Kubermangugümnaasiumis ja 1879–1883 Tartu Ülikoolis põhiliselt meditsiini ja majandust (*Schüler*... 1931: 205; *Album*... 1889: 410; Špak 2005–2018).[40] Lucie ja Richard Bonwetschi peres oli viis last (*Album*... 1902: 28–29), teada on neist neli: Hedwig Mathilde Eugenie sündis Ostrogožskis 22. veebruaril 1886 (ristiti 19. aprillil), Eleonore Stella Julie Kurskis 27. (29.) novembril 1887 (ristiti 21. veebruaril 1888), Irene Auguste Valerie samuti Kurskis 4. novembril 1889 (ristiti 28. detsembril) ja Lucie Margarethe Aglaja Catherina taas kord Kurskis 22. aprillil 1891 (ristiti 5. juunil).[41]

Dietrichite peres oli veel viies tütar, Stella Pauline Constanze, kes sündis 29. juunil 1864 ja suri 12. jaanuaril 1934 Tallinnas.[42] Ta ristiti 25. augustil 1864 Oleviste kirikus ja vadereid oli kuus, teiste seas Therese Wiegand (sündinud Grünberg)[43] ja Marie von Maydell.[44] Ta abiellus 1897. aastal tööstur Carl Franz Alexander Krulliga (1868–1917). Neil oli neli last: Ingeborg Elisabeth Mathielde (snd 1898), Stella Vale-

---

[38]TLA 236.2.3, kaader 43; TLA 236, 1 14b.

[39]TLA 236.1.52, l 106.

[40]Aastatel 1884–1887 oli Richard Bonwetsch Voroneži kubermangus Ostrogožski gümnaasiumi saksa keele õpetaja, 1887–1893 õpetaja Kurski linnas ja aastail 1894–1898 haige ega töötanud. 1899. aastast oli ta kooliõpetaja Vologdas ja 1902. aastast Miitavis. I maailmasõja puhkedes saadeti ta Novgorodi kubermangu, kus ta 1919. aastal suri (*Schüler*... 1931: 205; *Album*... 1889: 410; Špak 2005–2018). Richardi isa oli 1832. aastal sündinud ja Tartu ülikoolis 1850–1855 teoloogiat õppinud Samuel Theophil Bonwetsch (*Album*... 1889: 766), ema aga Marie Eugenie (snd Hegele).

[41]TLA 236.2.25, l 189–190; TLA 236.1.58, nr 116, kaader 293, nr 43, kaader 294; TLA 236.1.20a, l 129–130.

[42]TLA 236.1.52, l 450.

[43]Therese Wiegand oli Friedrich Johann Wiegandi abikaasa (TLA 236.2.28, l 1232).

[44]TLA 236.2.3, kaader 108.

rie Hedvig (snd 1900), Franz Joachim Heinrich (snd 1901) ja Wilhelm Edgar August (1904–1918).[45]

Seega läheb Saksamaalt alguse saanud ja vahepeal Eestisse põiganud Dietrichite suguvõsaliin Krullide nime all edasi — vähemalt Saksamaal, kuid küllap mujalgi.

Heinrich August Dietrichi hilisemast elust on jälle väga vähe teada. Ta suri 21. detsembril 1897 Tallinnas. Tema abikaasa Mathilde Dietrich suri 17. või 20. aprillil 1906.[46] Teda leinasid lapsed, lapselapsed ja lapselapselapsed, seega kolm põlvkonda.

Saatesõna valmis tänu paljudele toetajatele. Tänan teadusloolast Wolfgang Ilgi Regensburgist, semiootik Riin Magnust Tartu ülikoolist, aednik-genealoogi Mati Laanet, genealoog Fred Pussi, ajaloohuvilist Veikko Varikut, Eesti loodusmuuseumi herbaariumi kuraatoreid Jana-Maria Habichtit ja Marja-Liisa Kämärät, Eesti Maaülikooli seenekogu kuraatorit Kadri Pärtelit ning Venemaa Teaduste Akadeemia V. L. Komarovi nimelise Botaanika Instituudi herbaariumi kuraatorit Larissa Orlovat.

Kirjandus

A l b u m Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. 1889. Dorpat: C. Mattiesen

A l b u m des theologischen Abends und der Arminia 1850–1900. 1902. Jurjew: C. Mattiesen

D i e t r i c h, David 1843. *Deutschlands kryptogamische Gewächse, oder Deutschlands Flora. 6ter Band. Kryptogamie*. Jena: A. Schmid

D i e t r i c h, Heinrich August 1852–1857. *Plantarum florae balticae cryptogamarum*. Cent. I–IX. Reval

D i e t r i c h, Heinrich August 1854. Verzeichnis der bis jetzt mit Erfolg in den Gärten der Ostseeprovinzen eingeführten Baum- und Sträucher, holzigen Schlingpflanzen u. nebst Vorschlägen zu weitern Versuchen. — *Mittheilungen der Kaiserlichen freien ökonomischen Gesellschaft zu St. Peterburg*, Bd. 1, S. 58–64, 182–201

[45]TLA 236.1.52, l 450; TLA 236.2.29, l 186; TLA 236.2.26, l 325-326.

[46]RA, EAA.4918.1.342, kaader 39.

D i e t r i c h, Heinrich August 1856. Blicke in die Cryptogamenwelt der Ostseeprovinzen. — *Archiv für die Naturkunde Liv-, Ehst- und Kurlands*, zweiter Serie, Bd. 1, S. 261–414

D i e t r i c h, Heinrich August 1859. Blicke in die Cryptogamenwelt der Ostseeprovinzen. Zweite Abtheilung. — *Archiv für die Naturkunde Liv-, Ehst- und Kurlands*, zweiter Serie, Bd. 1, S. 487–538

D i e t r i c h, Heinrich August 1860. Die Birke, ein Mikrokosmos. — *Illustrirter Revalscher Almanach für das Jahr nach Christi Geburt 1860*. Reval: J. Kelchen, S. 53–83

D i e t r i c h, Heinrich August 1861. Vergleichende Bilder aus der niedern Pflanzenwelt. — *Mittheilungen der Ehstländischen Literarischen Gesellschaft*, Heft II, S. 26–45

D i e t r i c h, Heinrich August 1864. Ueber vernachlässigste und unbenutzte Gemüse- und Küchengewächse: Vortrag, gehalten in der Sitzung des esthländischen Gartenbauvereins zu Reval am 10. Februar 1864. Reval

D i e t r i c h, Heinrich August 1865. Verzeichnis sämtlicher Mitglieder des Ehstländischen Gartenbauvereins von seiner Gründung bis zum Ende des Jahres 1864. — *Mittheilungen über die Wirksamkeit des Ehstländischen Gartenbau-Vereins zu Reval*, Heft II, S. 1–7

E d e r b e r g, F. 1937. Kassatski. Saaremaa Tšitšikov ja türann. — *Päevaleht*, nr 98, 11. aprill, lk 2

E e s t i taimede uue levikuatlase tööversioon. 2018. Https://ottluuk.github.io/atlas/taxon/Lilium_martagon.html

E i l a r t, Jaan 1976. Andmeid loodusteaduste ajaloost Rapla rajooni kultuuriloos. — Jaan Eilart (koost., toim.). *Rapla rajoonis. Koduurijate seminar-kokkutulek 18.–21. augustini 1976*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kodu-uurimise komisjon, Eesti NSV Looduskaitse selts, lk 178–192

E i l a r t, Jaan, Harri J õ g i s a l u 1986. Märjamaa looduskaitse õpperada. — Jaan Eilart (koost.). *Looduse õpperajad*. Tallinn: Valgus, lk 119–135

H a b i c h t, Jana-Maria 2018. E-kiri autorile 26. oktoobril

H o f b e r g, Herman, Frithiof H e u r l i n, Viktor M i l l q v i s t, Olof R u b e n s o n 1906. *Svenskt biografiskt handlexikon*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag. Http://runeberg.org/sbh/a0361.html

I n l ä n d i s c h e Nachrichten. 1863. — *Revalsche Zeitung*, Nr. 27, 3. December

K a s k, Kaljo 1960. A. H. Dietrich — esimene mükoloog Eestis. — *Eesti Loodus*, nr 6, lk 360–362

K i v i m ä e, Sirje, Heldur S a n d e r 2004. Aiandusselts. — Jaan Tamm (toim.). *Tallinna entsüklopeedia*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus

K l i n g e, Johannes 1883. *Die Holzgewächse von Est-, Liv- und Curland: Aufzählung und Culturen der bisher im Freiland cultivirten und wildwachsenden Bäume, Sträucher und Halbsträucher und ihrer Abarten und Formen, unter Berücksichtigung der bei St. Petersburg ausdauernden Holzgewächse*. Dorpat: C. Mattiesen

K o h t u k o j a s t. Kossatzky protsess. 1901. — *Uus Aeg*, nr 92, 16. oktoober, lk 3; nr 93, 18. oktoober, lk 3; nr 94, 20. oktoober, lk 3

L e p i k, Elmar 1938. *Beiträge zur Nomenklatur der Ostbaltischen Pilzflora III: Revision der Plantarum florae balticae cryptogamarum von H. A. Dietrich*. Tartu: K. Mattiesen

L e p i k, Elmar 1939. *Beiträge zur Nomenklatur der ostbaltischen Pilzflora. IV—VI*. Tartu: K. Mattiesen

O r l o v a, Larissa 2018. E-kirjad autorile 9. ja 12. novembril

P a r m a s t o, Erast 2009. Eesti seeneteaduse pikk ja habras tekketee. Kolme sellesse juhuslikult sattunud mehe elutee käänakutest. — Indrek Rohtmets, Toomas Kukk (koost., toim.). *Vaim ja aeg*. (Lehed ja tähed: looduse ja teaduse aastaraamat, 5.) Tallinn: Loodusajakiri, lk 42–51

P ū k a, Tarass, Ruta Z u n d e, Ilmārs Z u n d e 2010. *Latvijas dārznieki no sendienām līdz 20. gadsimta nogalei*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds

P ä r t e l, Kadri 2016. Loodusteaduslike kogude varasalvest: Elmar Leppiku raamatukogu. — *Eesti Loodus*, nr 5, lk 24–25

P ä r t e l, Kadri 2018. E-kirjad autorile 26. ja 27. oktoobril

R a b e n h o r s t, Gottlob Ludwig 1844–1848. *Deutschlands Kryptogamen-Flora oder Handbuch zur Bestimmung der kryptogamischen Gewächse Deutschlands, der Schweiz, des Lombardisch-Venetianischen Königreich und Istriens*. Leipzig: E. Kummer

R i i a s t. Kohtukojast. Kossatzky protsess. 1901. — *Eesti Postimees*, nr 42, 18. oktoober, lk 2–3; nr 43, 25. oktoober, lk 2–3; nr 44, 1. november, lk 2–3

R u s s o w, Edmund 1862. *Flora der Umgebung Reval's*. Dorpat: Heinrich Laakmann

S a n d e r, Heldur, Toivo M e i k a r, Wolfgang I l g 2014. Aednikust botaaniku Johann Anton Weinmanni elu ja tegevus. — *Akadeemia*, nr 6, lk 1103–1120

S c h m i d t, Christoph 1994. *Ständerecht und Standeswechsel in Russland 1851–1897*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag

S c h m i d t, Friedrich 1855. *Flora des silurischen Bodens von Ehstland, Nord-Livland und Oesel*. Dorpat: Heinrich Laakmann

S c h ü l e r-Verzeichnis des Revalschen Gouvernements-Gymnasiums: 1805–1890. 1931. Reval: Kluge & Ströhm

S H 2013. Joseph Kossatzky ja tema mitmeti vastuoluline kuulsus. — *Saarte Hääl*, 4. veebruar

S t. O l a i Kirche. Kirchlicher Anzeiger. 1874. — *Revalsche Zeitung*, Nr. 110, 14. [26.] Mai, S. 3

Š p a k 2005–2018 = Шпак, Александр. Бонвеч Рихард Иммануэль. — Geschichte der Wolgadeutschen. Http://lexikon.wolgadeutsche.net/article/1074

Z u r G e s c h i c h t e der Geschellschaft. 1840. — *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Riga—Leipzig: Eduard Franzen's Buchhandlung, erster Band, S. 1–58

W e i n m a n n, Johann Anton 1836. *Hymeno- et Gastero-Mycetes hucusque in imperio Rossico observatos*. Petropoli: Inpensis Academiae Imperialis Scientiarum

W i e d e m a n n, Ferdinand Johann, Eduard Franz W e b e r 1852. *Beschreibung der phanerogamischen Gewäschse Esth-, Liv- und Curlands mit möglichst genauer Angabe der Fundorte und der geographischen Verbreitung nebst Andeutung über den Gebrauch in medicinischer, technischer und öconomischer Beziehung*. Reval: Franz Kluge

Heldur Sander

KAIA OTSTAK. Koos I (2014)

LUULET

Frederi Mistral

Tõlkinud Merike Riives

MAGALI

“Oh Magali, mu armsaim piiga,
sa ilmu hetkeks aknale!
Nüüd kuula, kuis su ilu kiidab
mu lauluhääl ja pillikeel.

Näe, taevas tähti sädeleb
ja tuul on vaibund. . .
Kuid tähe hiilgus kahvatub
su palge ees!”

“Su laul on justkui kahin kõrkjais,
su meelitustest ma ei pea!
End muudan kalaks meres mõrkjas
ja angerjana ujun seal.”

“Oh Magali, kui vette veab
sind süda tõrkjas,
eks kalurina sind ma saa
ju püüda ka!”

Magali. — Grevanço. — Espouscado. — Lou Duran-Dai. Vt Frederi Mistrali tõlkeid koos tõlkija Merike Riivese pikema järelsõnaga ka 2014. aasta *Akadeemias* (nr 3, lk 475–485).

“Noh olgu, kaluriks kui hakkad
ja oma võrgud merre sead,
ma lendu läen, ja laane takka
kui lindu otsima mind pead.”

“Oh neiu, kütina ma tean,
kuis olla vakka,
ja varitsedes kõrgelt puult
ma taban su!”

“Kas jahid tuikesi või kulle,
su püünispaelu kartma pean.
Ma lilleks saan, nii parem mulle,
ning õitsen rõõmsalt aasa peal.”

“Oh Magali, sa ole hea
ja muutu lilleks,
mul jälle vesi olla ind,
et kasta sind!”

“Kui selge vesi olla tahad,
siis olen hoopis tormipilv.
Ameerikasse paen, ja maha
mu’st jäägu kõik see siinne ilm!”

“Oh Magali, siis minu silm
sind ikka saadab,
ja üle mere nagu tuul
ma kannan su!”

“Kui sina moondud põhjatuuleks,
siis mida muud mul üle jääb?
Ma päiksekullaks saan, kas kuuled,
ja sulatan kõik lume, jää.”

“Oh neid, mu elus jälle käänd:
ma janus huuled
kui sisalik su ette toon,
su kiiri joon!”

“Ei sisaliku radu tunne!
End muudan hoopis valgeks kuuks,
siis öösel, kui kõik vajund unne,
ma annan nõidadele suud.”

“Oh neid, ma soovin jälle muud:
sa kuuna hiilga,
kuid mina uduloorina
su varjutan.”

“Kui sinu süül ma uttu upun,
jääd ikka pika ninaga;
ma neitsilikuks roosinupuks
saan okaspõõsal torkival!”

“Oh Magali, kui õilmena
sa põõsal tukud,
siis tulen ma kui liblikas
sind suudlema!”

“Kõtt, noormees, ära tüki juurde,
sa iial kätte mind ei saa!
Ma jooksen hoopis metsa suurde,
end rüütan tamme koorega.”

“Oh Magali, siis kareda
su koore uurdes
end luuderohuks muutes saan
sind emmata!”

“Ah, kui mind tahad kaissu võtta,
vaid vana puu sull’ pihku jääb. . .
Su eest ma kloostri kongi tõttan
ja nunnatõotust andma läen!”

“Oh Magali, sind ikka näen:
kui preestriks hakkan,
siis pihitoolis kõigest sa
mull’ jutustad.”

“Kui kloostri uksest sisse astud,
näed nunnakesi itkemas
mu ümber, kaebeid kajab vastu,
sest surilinas laman ma!”

“Oh Magali, kui koolnud sa
ja hauda lastud,
eks hellitada sind ma saa
siis mullana!”

“Nüüd on mu süda üsna kindel,
et halba nalja sa ei tee:
hea noormees, mälestuseks kingin
sull’ oma klaasist sõrmuse.”

“Oh neid, kuis sinust armas see,
kuid vaata ringi,
su ilu hiilgab, Magali,
ju taevani!”

(Poeemi *Mirèio* III laulust (1859).)

KAHETSUS

I

Oh! Koduõue rohtund rajal
mind laske mõtteis ekselda,
sel murul pehmel, hellitaval,
kus paterdasin väiksena!
    Seal sibas sitik
    ja hüppas ritsik —
neid võtsin õrnalt pihku ma,
    ka lepatriinu
    lehesiilul
nii paljust mulle jutustas,
    ning maarjalille
    puhkemine —
    kevadine valge ime
mull' ütles: tule homme taas!

II

Oh! Seal, kus laiad nisuväljad,
mind laske mõtteis ekselda
moonidest kirjus kõrges viljas,
kus eksisin kord lapsena!
    Mind keegi otsib
    kuldkõrrepuhmaist
"Angeluse" palvet lugedes,
    kuid mina laulvaid
    lõokesi seiran
taevavõlvi kirkas valguses. . .
    Oo armas ema,
    hell, mures süda,
    ei sind nüüd kuule
mu nime hüüdmas enam iialgi!

III

Oh! Ojaäärses tammesalus
mind laske mõtteis ekselda,
kesk sõnajalgu, nõmme, palu,
kus noorukieas uitsin ma!
    Üks veetlev neidis
    valges kleidis
end sageli seal ilmutas:
    eales ei unu
    ta nõtke kuju,
loorberipuuna sihvakas;
    veel mäletan,
    kuis tema naerust
    rõõm pääses paelust —
ning terve ilm lõi särama!

IV

Oh! Orgudes ja künkaharjul
mind laske mõtteis ekselda —
üks vana torn kus heidab varju,
jalg armunul kord vääratas.
    Kui sulneid lõhnu
    õhus heljub,
näib vahel: keegi suudleb mind. . .
    Ent üksindust
    ja tormituuli
ju naudib rohkem minu rind:
    nüüd mälestustest,
    lootust jättes,
veel toitu saavad vaim ja hing.

(16. III 1885)

VIHAVAHK
(katkendid)

Nähes, et paisul tühjad põied
ja helded nisad närbuvad,
külm hukkab viigipuude õied
ja rumal-uhked lärmavad;
nähes, et me provansi keelelt
taas tiibu kärbib nürimeelselt
arulagedate agar kamp
ja õigluski näib üpris pime, —
nii mõnel päeval pole ime,
et säde kivist äkki ise sähvatab!

Kas arvate, et hinge see ei riiva,
kuulda ikka, nüüd ja alati:
siinne rahvas metsa poole kiiva,
seal aga kõik on puha prohvetid!
Kuulda kõikjalt, igast koolist,
iga võimumehe kõrgest toolist —
palk, teadagi, neil pärit meie peost —
halvakspanu kõnepruugi pärast
ja soovitusi unustada ära
keel, mis meid isade ja meie maaga seob.

Kas arvate, et see ei ole rusuv,
kui vabalt, uhkelt nagu Artaban[1]
oma kohust täidate heas usus,
kuid enam öelda te ei või "*de pan*"[2]?

---

[1]Artaban — uhke armastaja tegelaskuju 17. sajandi prantsuse kirjaniku La Calprenède'i romaanist *Cléopâtre*.

[2]*De pan* — 'leiba' provansi k (prantsuse k *du pain*).

Ei söanda emakeeli küsida, ei kosta
ega nurgapoest *tapeno*'t[3] osta
ühe *sou* eest lõunasöögi eel
sõnastikku kiikamata,
alailma lappamata
Bescherelle'i või Littréd![4]
[---]
Ei lähe nii! Aubagno rajalt
Velai, Medòni[5] — igal pool,
maksku mis maksab, maal las kajab
me kangekaelne *lengo d'o*[6]!
Kõnelgem seda, hoides karju,
pressides õli-, viinamarju,
põimates vilja naabritega koos,
ta kostku armunute laules,
ning olles ikka peetud au sees,
me keele-aare säilib ajaloos!
[---]

2. XI 1888

[3]*Tapeno* — 'kapparid' provansi k (prantsuse k *câpres*).

[4]19. sajandi prantsuse leksikograafide ja grammatikute koostatud sõnaraamatud.

[5]Prantsuse k Aubagne, Velay, Médoc — linnad, mis osutavad siin *oc*-keele ala äärepunktidele.

[6]*Lengo d'o* (prantsuse k *langue d'oc*) — üldnimetus Lõuna-Prantsusmaal kõneldavate keelevariantide kohta.

DURANDAL

Vast kuulnud olete sest mõõgast, mil nimeks Durandal,
mis välkus Rolandil käes karmis tapluskäras,
ja räägiti, et seitsme miili pealt ta vahe teras
lõi vaenlast; ta ripub veel Rocamadouri kalju all.

Kui tundis viimaks Roland, et surm tal lähedal,
ta meeleheites haaras kahe käega mõõgapärast
ja vastu kivi lõi, et purustada relv nii särav,
et saagiks see ei langeks saratseeni kuningal'.

Mõõk terveks jäi, ent löögist süttis säde hele
kui välk, mis tegi hirmu raisakullidele,
nad pannes üles sööstma, pilvisse keerlema.

See vaimustus, mis minu elu hõõgvel hoidnud,
ehk suudab ta ka siis, kui minu keel kord roidub,
röövlinde ehmatada veel kaua oma tulega!

27. VIII 1905

FREDERI MISTRALI LUULEST

Provansi luulegeenius Frederi (Frédéric) Mistral (8. IX 1830 – 25. III 1914) jääb maailmakirjanduse ajalukku oma meisterliku loomingu kõrval ka kummastava faktiga: ta on Nobeli kirjanduspreemia laureaatidest[7] ainuke, kes on saanud auhinna asukohariigis ametliku tunnustuseta keeles kirjutatud teoste eest. Tunnustuseta ja paraku hääbuv on provansi keel ka tänapäeval.

Noorusest peale pühendus Frederi Mistral prantsuse keele poolt tõrjutud Lõuna-Prantsusmaa keelevariantide, esmajoones aga provansi keele ning provanslaste rahvustunde taaselustamisele, rajades selleks koos mõttekaaslastega kultuuriliikumise "Felibrige". Tema laiahaardeline tegevus on üllaks tähiseks ka nüüdisaja provansi keele kaitsjatele.

[7]Mistral sai 1904. a Nobeli preemia kahasse hispaania näitekirjaniku José Echegaray y Eyzaguirrega (1832–1916).

Mistrali peateosed on eepose mahtu ja kaalu poeemid *Mirèio* (1859), *Calendau* (1867), *Nerto* (1884) ja *Poeem Rhône*'ist (Lou Pouèmo dóu Rose, 1897), mis pole siiski mitte kunsteeposed, nagu neid 19. sajandil mitmel pool loodi, vaid pigem võib neid kokkuvõtvalt nimetada Provence'i looduse ja sealse maarahva elu, tööde ning pärimuse vahetuks, värvikaks entsüklopeediaks.

Kõige lüürilisem Mistrali poeemidest on *Mirèio*,[8] millest pärineb rahvalaulu viisile kohaldatud *aubado* ('äratuslaul') "Magali". Selle populaarseks saanud laulu loomisest jutustab autor oma "Noorusmälestustes".[9] Tõlkija Ain Kaalep on selle mugandanud meisterlikult võro keelde pealkirjaga "Margalii" (ilmus esimest korda ajakirjas *Noorus* (1974, nr 5) koos noodiga, viimati kogumikus "Provence'i bukett") ning see püsis aastaid ansambel "Hellero" repertuaaris.

Mitme aastakümne vältel loodud lühemad luuletused koondas Mistral kogumikku *Kuldsed saared* (Lis Isclo d'Or, 1876, täiendatult 1889), milles leidub sisult ja vormilt väga mitmekesiseid palu. Isiklikke tundeid väljendav lüürika, nagu "Kahetsus" (*Grevanço*), on selles õieti vähemuses, esikohal aga patriootlikke üleskutseid ja "Felibrige" ideoloogiat sisaldav võitlusluule. Viimaste hulgast tõuseb esile "Vihavahk" (*Espouscado*), millest siin on toodud katkendid. Teame aga, et kohati ägedast sõnastusest hoolimata ei läinud Mistral tegevpoliitikas kunagi kaugemale rahumeelsest nõudest säilitada provansi keel ja kultuuriline omapära.

Sonett "Durandal" (*Lou Duran-Dai*) on võetud Mistrali viimasest kogust *Oliivikoristus* (Lis Óulivado, 1912), milles on ülekaalus mõtlikud, nukra tonaalsusega luuletused.

M. R.

---

[8]Vt *Mirèio* viit algussalmi Lauri Pilteri tõlkes antoloogias "Provence'i bukett", EKSA, 2013.

[9]*Moun espelido: Memòri e raconte / Mes origines: Mémoires et récits*, Plon, 1906; eesti k Merike Riivese tõlkes EKSA 2018.

KAIA OTSTAK. Loves (2018)

USUNDID PARTIA RIIGIS

Uwe Ellerbrock

Tõlkinud Jaan Lahe

Nii nagu partia kultuuri[1] teistes valdkondades, napib kõnekaid esmaallikaid ka Partias kehtinud usundite ja religioossete tavade kohta (Colledge 1986: 4). Nende väheste andmete tähendust, mis on meie käsutuses hilisemast Sassaniidide ajajärgust,[2] tuleb hinnata ettevaatlikult. Sama kehtib ka Kreeka, Rooma ja teistes allikates leiduvate teadete kohta. Arvestades praegust uurimisseisu on meie teadmised partia usundist lünklikud ja selle kohta olemas olevad allikad annavad osalt alust erinevateks arvamusteks.[3] Seepärast on vaevalt võimalik öelda midagi kindlat selle kohta, milliseid usulisi veendumusi jagasid Partia kuningad ja nende ala-

---

Religionen im Parthischen Reich. — Uwe Ellerbrock, Sylvia Winkelmann. *Die Parther. Die vergessene Großmacht*. 2. Auflage. Darmstadt: Philipp von Zabern, 2015, S. 279–315.

Avaldame kirjastuse wbg (Wissenschaftliche Buchgesellschaft) nõusolekul.

[1]Partlased olid iraani hõimude hulka kuuluv rahvas, kes kujunes välja sküütide hulka kuulunud parnide hõimust. Viimane ilmus mingil dateerimatul ajal praeguse Iraani põhjaossa ning Turkestani lõunaossa, andes sellele piirkonnale nimeks Partia. 3. sajandil eKr rajasid partlased oma riigi. "Partia kultuuri" all ei mõelda siinkohal mitte ainult partlaste loodud kultuuri, vaid kõigi Partia suurriigis elanud rahvaste kultuure, sõltumata nende etnilisest päritolust. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused, kui pole märgitud teisiti.*

[2]Periood Iraani ajaloos, mil valitses Sassaniidide dünastia (227–642 pKr). Periood algas partlaste võimu kukutamisega ning lõppes araablaste sissetungiga Iraani.

[3]Vt selle kohta De Jong 2012, märkus 10.

mad või kuidas võis välja näha jagunemine eri usundite järgijateks Partia riigis.[4]

Partia riigis eksisteeris kõrvuti palju eri usundeid. Teaduslikus arutelus valitseb oluline konsensus selles, et partlased järgisid oma valitsusalal, mis hõlmas paljusid piirkondi ja erinevate kultuuride inimesi, usulist sallivust (Wiesehöfer 2010: 33). Usundeid, mida nad kohtasid oma uutel vallutatud aladel, aktsepteeriti. On kindel, et eri usundid mõjutasid üksteist vastastikku. Võib eristada kolme olulist rahvastikurühma, kes elasid Partia riigis — iraani, kreeka ja semiidi rahvaid, kusjuures võib lähtuda sellest, et igaüks neist rühmadest järgis eeskätt oma religiooni (Colledge 1986: 4). Partlaste algsest usust enne riigi tekkimist ei tea me midagi. Oletatakse vaid, et nad olid polüteistid.

Sellal kui läänes tekkis partlaste praktiseeritud usundil konkurents babüloonia jumalatega, judaismiga ning hiljem kristlusega, nägi idas pilt välja teisiti. Siin valitsev zoroastrism oli alates Aleksander Suure vallutustest[5] sattunud kontakti kreeka usundiga; toimus vastastikune mõjutamine. Järgmine mõju partia usundile

[4]Suurriik ajaloolisel Iraani alal u 250 eKr – 227 pKr, mida valitses Aršakiidide dünastia nime all tuntud Partia kuningadünastia.

[5]Aleksander Suure sissetung Ahhemeniidide Pärsiasse algas tema sissetungiga Väike-Aasiasse (334 eKr). Pärsia riigi tuumikala Iraanis alistas Aleksander 330 eKr. Oma vallutuste tulemusena hävitas Aleksander Suur Ahhemeniidide riigi. Aleksander Suure vallutatud aladele tekkisid pärast tema surma (323 eKr) erinevad hellenistlikud riigid.

võis olla lähtunud budismist, mis oli Kušaani riigis[6] levinud hiljemalt 2. sajandi keskpaigast pKr.[7,8]

Ilma kahtlusteta võib lähtuda sellest, et Ahhemeniidide[9] ja Seleukiidide riigi[10] usundid avaldasid mõju religioossele arengule Partia riigis. Praeguses religiooniteaduses on palju ja tuliselt vaieldud selle üle, milliseid usulisi veendumusi jagasid Ahhemeniidide kuningad, millist usundipoliitikat nad ajasid, kas nad olid zoroastristid ja millises vormis nad oma religiooni viljelesid (Wiesehöfer 2005: 139). On kindel, et Ahhemeniidide kuningas Dareios eelistas iraani jumalat Ahura Mazdat[11] ning lootis temalt olulist toetust oma võimuambitsioonidele.

---

[6]2. saj. eKr – 3. saj. pKr praeguse Afganistani, Usbekistani, Tadžikistani, Pakistani ja Põhja-India territooriumil eksisteerinud suurriik, mille rajasid Loode-Hiinast tulnud iraani hõimude hulka kuulunud rändhõimud. Kušaani riik oli lääne (Rooma) ja ida (Hiina) tsivilisatsioonide vahendajaks. *Akadeemias* on Kušaani riigi kohta ilmunud kaks artiklit: Krishna Chandra Sagar, "Kušaanide kultuuriline panus" (2016, nr 9, lk 1644–1683; nr 10, lk 1841–1853; tlk J. Lahe) ja János Harmatta jt, "Usundid Kušaani impeeriumis" (2017, nr 2, lk 302–333; tlk J. Lahe).

[7]Budismi kohta Kušaani riigis vt Sagar, "Kušaanide kultuuriline panus", *op. cit.*, lk 1676–1682.

[8]Afganistani/Gandhāra alalt on leitud kuldne ehtekast (Bimarani reliikvia), mis dateeriti sellest leitud Azes II [sküüdi kuningas Gandhāras] müntide põhjal u aastasse 50 pKr. Laekal leiduvad vanimad Buddha kujutised ning hinduistlike jumalate Brahma ja Sakra kujutised. Selle aardekastikese puhul on silmatorkav Kreeka-Rooma stiil. Leid tõendab, et hellenistlikku stiili kasutati segunenuna varaste budistlike kujutistega. Vt kujutist: www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/asia/b/bimaran_reliquary.aspx. *Aut.*

[9]Vanim Pärsia kuningadünastia; valitses 6. sajandist 4. sajandini eKr.

[10]4. sajandist 1. sajandini eKr eksisteerinud hellenistlik riik, mida valitses Seleukiidide kuningadünastia. Riigi tuumikalaks olid Süüria ja Mesopotaamia, kuid algul kuulus riigi koosseisu ka Pärsia riigi tuumikala koos valdustega Kesk-Aasias ja Loode-Indias.

[11]Muinaspärsia usundi peajumal, keda peetakse maailma ja inimese loojaks.

Partlaste usku otsides tuleb uurida ka religioonide muutusi Partia vasallriikides või riikides, mis olid Partia mõju all. Seejuures on palju abi uurimustest, mis käsitlevad jumalateusku Kommagenes,[12] kus on alates 65/64 eKr tõestatav kreeka ja zoroastristlike jumalate samastamine. Nagu näitab Partia müntide analüüs, oli selline akulturatsioon enne seda aega Partia riigis juba toimunud. Seal ilmub alates 70 eKr Phraates[13] III müntidel "partia Tyche", keda võib pidada zoroastristlikuks jumalannaks, nagu seda hiljem lähemalt selgitatakse. Kui järgime seda ideed edasi, siis võib Partia riiki pidada oluliseks ida ja lääne vahelise vahendusprotsessi katalüsaatoriks ka usuküsimustes.

Järeldusi Partia riigi usust saab teha ka allikate põhjal, mis pärinevad partlastele järgnenud ajast. Zoroastrismi kehtestamine Sassaniidide riigi riigisundina ei oleks olnud mõeldav, kui seda usundit ei oleks mingis vormis viljeletud ja edasi antud juba Partia riigis (Curtis 2007: 427 jj).

Mündid on ühed olulisemad esmaallikad teadmiste saamiseks Partia riigi kohta. Tõsiasi, et esimeste valitsejate müntidel puuduvad religioossed mõisted ja neil ei kujutata jumalaid, ent järgmiste kuningate müntidele jumalapilte vermiti, heidab juba esmast valgust muutustele või tähendustele, mida partlased religioonile omistasid. Ka jumaluste kujutiste või religioossete joontega (nagu ΘΕΟΥ (jumal) või ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ (jumalikku päritolu)) pealiskirjade analüüs Partia kuningate müntidel võib aidata edasi. Järgnevalt vaadeldakse seepärast eriti Partia müntide ja neil kujutatud jumalate ikonograafiat.

Müntidel kujutatud jumalused näivad esmapilgul olevat kujutatud hellenistlikus stiilis ja kujutavat kreeka jumalaid. Kas kujutistega võib olla mõeldud partia jumalusi? Otse seda tõendada ei ole võimalik, kuna müntidele pole kirjutatud jumalate nimesid. Küll teame aga, et Heraklest ja Verethragnat samastati nimeliselt. Millist partia jumalannat on mõeldud Tychega, jääb väljapoole

[12]Maakond Süüria kirdeosas. Kommagene kuulus 162. aastani eKr Seleukiidide riiki, ent sai siis kohaliku valitseja juhtimisel iseseisvaks hellenistlikuks kuningriigiks; hiljem liideti Rooma riigiga.

[13]Partiapäraselt P'rahāta (Frahāta).

meie teadmiste piire. Ka partia nimede analüüs, mis sisaldavad jumalikku koostisosa (nn teofoorsed nimed), aitab edasi vaid vähe (Weber 2010: 154).[14]

PARTIA MÜNTIDE IKONOGRAAFIA. VIITED ZOROASTRISMILE

Müntide analüüsist järeldub, et on olemas neli sisuliselt üksteisest eristuvat perioodi, mille jooksul saavad nähtavaks muutused müntidel leiduvate jumaluste kujutamises või neil leiduvates religioossetes mõistetes. Oluline on äratundmine, et need muutused on otseselt seotud samal ajal toimunud konkreetsete ajalooliste ja kultuuriliste muudatustega Partia riigis. Need paralleelsed arengud võivad meid aidata lähemale vastusele partlaste usu kohta, kuid nad ei ole tõendid ranges mõttes. Minu uurimuste põhjal võiks väita, et Tyche, kes on üks tähtsamaid müntidel kujutatud jumalannasid, pärineb "hellenistlikust Tychest", aga muutus siis "partia Tycheks" (Ellerbrock 2013: 253 jj). Järgnevalt selgitatakse nende uurimuste tulemusi koos arheoloogiliste ja muude allikatega usundi kohta lähemalt.

1. periood: Arsakes I-st kuni Phraates I-ni (u 247–171 eKr)

Esimesel perioodil Arsakes I-st[15] kuni Phraates I-ni ei ole Partia müntidel jumalaid kujutatud. Samuti ei leidu neil religioossete joontega pealiskirju.[16] On küll oletatud, et partlastel ei olnud religioosset või kunstilist traditsiooni jumalate ega muude religioossete objektide kujutamisel, ent sama vähe saab siiski välistada,

[14]Weber viitab sellele, et teofoorsete nimede kasutamisest saab teha ainult väga ettevaatlikult järeldusi partlaste uskumuste kohta. *Aut.*

[15]Partiapäraselt Aršaka; esimene Partia kuningas, kes pani aluse ligi 500 aastat valitsenud Aršakiidide dünastiale.

[16]Arsakes II [Partia kuningas, valitses 211–185 eKr] vaskmüntidel kujutatakse kotkast ühe medaljoni kohal. Seda võib tõlgendada iraani motiivina, mida kohtab 2. aastatuhande keskpaigast kuni lõpuni eKr, ent ei viita siiski möödapääsmatult seosele zoroastrismiga. Vt selle kohta: Ellerbrock 2013: 255 jj. *Aut.*

et eksisteerisid antropomorfsed kujutised jumalatest, mille kohta meil küll seni puuduvad materiaalsed tõendid. Sküütide kohta teame, et nad kujutasid jumalaid antropomorfselt ja on võimalik, et seda tegid ka partlased (Yartsenko 2012: 63 jj).

Arsakes I (u 247–211 eKr) ja tema järeltulijate jaoks oli asi äsja tekkinud Partia riigi stabiliseerimises, mis pidi alguses võitlema tunnustamise pärast ning asus ka pärast edasisi vallutusi ikka veel ebastabiilsuse faasis. Ühest küljest pärinesid partlased stepist ning nende juured asusid seal; teisest küljest olid nad nüüd aga vallutanud alasid, kus varem olid valitsenud Seleukiidid ja enne seda Ahhemeniidid. Nad valitsesid nüüd alade üle, kus oli suur kreekakeelse rahvastiku osakaal. Partia kuningad mõistsid väga hästi, et nad peavad kindlustama endale kreekakeelse elanikkonna toetuse. Nad joondusid seejuures paikse maailma ühiskondlike struktuuride järgi ning muutsid nomaadliku hõimustruktuuri keskvalitsusega suurriigiks koos sõltuvate kuningriikide ja vasallriikidega. Vahekordade klaarimine Kreeka religioonimaailmaga, mis on äratuntav teisel perioodil, ei olnud sel ajal veel esiplaanil.

2. periood: Mithridates I-st kuni Phraates III-ni (u 171–70 eKr)

Teisel perioodil, mil toimus Mesopotaamia vallutamine Mithridates I[17] poolt 141 eKr, on umbes kahekümne aasta jooksul niihästi religioosses kui ka kultuurilis-poliitilises sfääris äratuntav selge joondumine kreeka kultuuri eeskujude järgi. Tetradrahmidel[18] kujutatatakse erinevaid meessoost kreeka jumalaid, nagu Zeus, Apollon ja Herakles. Lisaks Nike[19] kujutisele imponeerib partia tertradrahmidel ühe istuva jumalanna[20] kujutis, mis sarnaneb

[17]Partiapäraselt Mit'radāta ("Mithra and"); Partia kuningas, valitses aastatel 165–132 eKr (kuningate valitsemisaastad on antud joone all vaid juhul, kuid neid ei ole antud tekstis).

[18]Münt, mille väärtus võrdub nelja drahmiga.

[19]Kr k 'võit'. Kreeklaste võidujumalanna, keda kujutatakse tiivulise naisena.

[20]Bagasise (Mithridates II venna), Artabanos I (u 127–124 eKr) ja Mithridates II (u 123–88 eKr) müntidel. *Aut.*

naisefiguuriga Seleukiidide kuninga Demetrios I Soteri[21] (162–150 eKr) müntidel. On olemas mitmeid tõlgendusi selle kohta, keda kujutatakse — mõnikord nimetatakse teda Tycheks, mõnikord lihtsalt jumalannaks ja mõnikord ka Demeteriks. Uuemate uurimuste järgi kujutab ta Tychet, kelle paremaks eristamiseks peaks teda nimetama "hellenistlikuks Tycheks" (vt arutelu: Ellerbrock 2013: 262 jj). Lähemalt selle kohta punktis ""Hellenistliku Tyche" muutumine "partia Tycheks"".

Lisaks kreeka jumaluste kujutistele leidub sel perioodil müntidel ka religioosseid mõisteid, nagu ΘΕΟΥ (jumal) või ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ (jumalikku päritolu). Mida tähendab partlastel mõiste ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ — 'jumalikku päritolu/kelle isa on jumal'? Kas sellega on mõeldud, et kuningas nägi ennast jumalana ja laskis end jumalana austada? Või tuleb selle all mõista 'kuningavõimu jumala armust', mille puhul kuningas sai oma legitiimsuse mõne jumala kaudu? Kas kuningapoeg on samuti jumalik? Miks ei lasknud siis aga ajal pärast Artabanos II-t[22] kõik kuningapojad tituleerida end ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ'eks?

Mõiste ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, mis ilmub esmakordselt müntidele Artabanos I ajal (u 127–124 eKr) ning mida seejärel kasutasid Partia kuningad järjepidevalt kuni riigi lõpuni, võib selles küsimuses edasi aidata. ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ võib tõlkida "jumala ilming" (Wick 2008: 14) või "ilmunu" ja see oli juba Seleukiidide kuninga Antiochos IV Epiphanese (u 175–164 eKr) valitsejanime koostisosaks. Uurimustes on viidatud, et Antiochos IV ei nimetanud end ise jumalaks, vaid tahtis osutada sellele, et ta võlgneb oma positsiooni eest tänu jumalalähedusele ja et tema valimist kuningaks on kinnitanud üks jumalus (Mittag 2006: 137 jj).[23] Partia ajajärgul (alates Phraates III-st, u 70–57 eKr) on kuninga ame-

[21] Kr k 'päästja, lunastaja'. Seda tiitlit kandsid paljud hellenistlikud kuningad.

[22] Partiapäraselt Artabān. Partia kuningas, valitses aastatel 12–38 pKr.

[23] Siiski tuleb panna tähele, et Kommagene kuningas Antiochos I nimetas ennast "ΘΕΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥ", rajas valitsejakultuse, ja nagu näitavad Kommagene reljeefid, andis jumalatele kätt. *Aut.*

tisseseadmise kinnitamist ühe jumalanna poolt esmakordselt ka pildil kujutatud.

Ainulaadne on sel perioodil ühe jumalanna kujutis ühel Phraates II (u 138–127 eKr) tetradrahmil. Tema inimkuju puhul on palju pead murtud selle üle, kas tegemist on jumala või jumalannaga. Pilt on segadust tekitav, sest jumalus kannab ühemõtteliselt habet, teisest küljest on tal ühemõtteliselt naiselikud atribuudid, nagu rindade kuju või tüüpiline naise riietus identifitseerida lubavad. Kujutis viitab niihästi Zeusile kui Tychele (Curtis 2007: 420).[24] Veenvat seletust, millest on tingitud selline kahemõtteline kujutis, ei ole.

Kreeka jumaluste kujutamine Partia tetradrahmidel on siiski vaid tõendatav ühel umbes kahekümne aasta pikkusel perioodil (u 141–120 eKr), seejärel ei kujutata neil järgmise 50 aasta jooksul enam kreeka jumalusi. Muidugi leidub Partia drahmidel veel üksikuid jumalate kujutisi. See muudab ebatõenäoliseks oletuse, nagu oleksid partlased pöördunud kreeka usundisse või nagu nad oleksid selle üldse omaks võtnud. Selle kasuks kõneleb ka tõsiasi, et sellel teisel perioodil oli Partia kuningate nimedel otsene seos Mithraga (Mithridates I, II ja III[25]).

Mis juhtus sel teisel perioodil ajalooliselt ja kultuuriliselt Partia riigis? Mithridates I näol saavutas üks kuningas võimu, mis tegi Partia riigist suurvõimu. Tema vallutustega langesid nüüd läänes (Mesopotaamias) suured kreeka rahvastikuga asustatud alad Partia valitsuse alla. Algas aeg, mil partlastel tuli selgitada intensiivselt oma vahekordi kreeklaste kultuuri ja usundiga, kuna vastasel korral ei oleks nende valitsemisambitsioonid jäänud püsima. Kirjeldatud hoiakut näitavad müntidel selgelt kuninga kreeka mõjudega rõivastus ja pealiskirjad, nagu ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ (Suurkuningas Arsakese, kreeklaste sõbra (münt)).

---

[24]Sinsisi 2008: 235 viitab tekstidele, milles jumalanna Nanaiat kirjeldatakse habemega. *Aut.*

[25]Partia kuningas, valitses aastatel 87–80 eKr.

3. periood: Phraates III-st kuni Vonones II-ni (u 70 eKr – 51 pKr)

Kolmandal perioodil leiab aset jätkuv ärapöördumine kreeka jumalustest. Hõbemüntidelt on kadunud Apolloni, Zeusi, Heraklese, Athena ja Hermese kujutised. Ainult Nike ilmub veel hõbemüntidel kuni Artabanos II ajani (kuni 38 pKr), seejärel aga veel vaid madalama väärtusega pronksmüntidel.

Oluline on nüüd, et Partia müntidel alates 70 eKr näidatakse jumalannat, kes on väga sarnane "partia Tychega", aga keda võib temast siiski selgelt eristada. Tyche pilt on niivõrd muutunud, kuna nüüdsest peale kujutatakse teda müürikrooni[26] ja skeptriga. Mündikujutised näitavad nüüd kuninga ja jumalanna uut seost: kuningas on omastanud trooniistme, mis varem oli kuulunud jumal Zeusile või "hellenistlikule Tychele". Seega on Partia kuningas kreeka jumalused sümboolselt troonilt tõuganud. Jumalanna Tyche seisab nüüd kuninga taga ja ulatab talle jumaliku väe üleandmise märgina diadeemi.

"Jumaliku ausära" ja "kuningliku õnne" üleandmine legitiimsele valitsejale on zoroastrismis jumalate ja kuninga suhtes keskne element ning seda tähistab mõiste *khvarrah* (Curtis 2007: 413 jj). Selle õnne üleandmise juures on jumalikud olendid *yazata*'d. Selle uue pildivormiga saab selgelt nähtavaks partlaste pöördumine zoroastrismi. Oma uue funktsiooni ja kujutamisviisi tõttu peaks jumalannat nüüd nimetama "partia Tycheks", mis viitab seosele zoroastristliku usuga. Müürikrooni kandmine lubab teda identifitseerida ka linnajumalannana (Meyer 2006: 354 jj; arutelu vt: Ellerbrock 2013: 262 jj).

Uus religioossete joontega pildiprogramm ilmub nähtavale Orodes II (u 57–38 eKr) tetradrahmidel. Esmakordselt näidatakse tetradrahmide esiküljel valitseja pea kõrval tiivulist Niket, kes kroonib kuningat pärjaga. Selliseid investituuristseene näeme seejärel Phraates IV ja tema poja Phraatakese[27] ning viimast korda Vonones II drahmidel. Investituure, mida viib läbi Nike, ku-

[26]Kroon, mille sakmed imiteerivad müürisakmeid.

[27]Phraates V, Partia kuningas, valitses aastatel 2 eKr – 4 pKr.

jutatakse seega vaid sada aastat kestnud ajavahemikus, u 57 eKr kuni 51 pKr.

Orodes II ja tema järglase tertradrahmidel muutub piltkujutis mündi tagaküljel taas. Tyche seisab nüüdsest peale istuva kuninga ees — kujutis, mis alates sellest ajast kuni Partia riigi lõpuni jääb valitsevaks. Phraates IV (u 38–2 eKr) müntidel kujutatakse "partia Tychet" mündi ühel küljel *polos*'ega (kõrge, silindrikujuline peakate) ja *cornucopia*'ga, küllusesarvega, teisel küljel aga müürikrooni ja skeptriga (De Callataÿ 1994: 47 jj). Nende kahe pildi taga peituvad jumalanna kaks sisuliselt erinevat vastutusvaldkonda. *Polos*'e ja *cornucopia*'ga kujutatud jumalanna on vastutav üksiku inimese isikliku õnne eest, sellal kui müürikrooni ja skeptriga jumalanna on vastutav terve linna hea käekäigu eest.[28] Hilisemate kuningate müntidel kujutatakse "partia Tychet" veel ainult müürikrooniga; erinevaid funktsioone kirjeldavad kujutised jäävad ära.

Üksnes Phraates IV müntidel viib kuninga investituuri sümboolselt läbi kotkas. Zoroastrismis samastatakse kotkast jumal Verethragnaga. Üks teist laadi investituuristseeni kujutis leidub müntidel, mis pärinevad Orodes[29] II valitsusajast kuni Vologases I valitsusajani, seega ajavahemikust, mis hõlmab umbes sadat aastat. Siin on kujutatud kuninga pea ees või taga päikest, tähti ja/või kuusirpi. Astraalne jumalik seos on siin kergesti äratuntav.

Sellel kolmandal ajajärgul, eriti Orodes II valitsusajal, algasid sõjalised kokkupõrked Rooma maailmariigiga,[30] mis oli kuni selle ajani pidanud Partia riiki tähtsusetuks ja mitte endaga samaväärseks. Carrhae lahing,[31] mis tähendas roomlastele suurt

[28]Vrd Sinisi 2008: 241 jj, kes nimetab Orodes II ees põlvitavat kuju siiski vaid Seleukeia linna personifikatsiooniks. Vt ka arutelu: Ellerbrock 2013: 281 jj. *Aut.*

[29]Partiapäraselt Urūd.

[30]Roomlaste kokkupõrked Partia riigiga algasid 69. a eKr ja kestsid kuni Partia riigi lõpuni, mil algasid võitlused selle asemele asunud Sassaniidide riigiga. Mõlema riigiga sõdis Rooma oma idapiiri ning piirialadele jäävate piirkondade valdamise pärast.

[31]Roomlaste ja partlaste vahel toimunud lahing 53. a eKr, mille roomlased kaotasid.

kaotust, ei kahjustanud mitte ainult pärast seda roomlaste enesemõistmist maailma valitsejatena, vaid viis ka partlased uue eneseteadvuseni.

Selle perioodi müntide ikonograafiast peegeldub vastu see uus võimu- ja eneseteadvus, mille läbi nüüd ehitati üles uus valitsejapilt: kuningad ilmuvad partia rüüs ning kannavad pistodasid ja mõõku, mis on oma päritolult stepirahvaste relvad. Need muudatused tõendavad ühe maailmavõimu poliitilist eneseteadvust, mis ei pea enam võtma eeskuju kreeklastelt, vaid seob end oma nomaadlike ja omaenese kultuuriliste juurtega. Kirjeldatud ärapöördumine hellenismist langeb ajaliselt kokku pöördumisega zoroastrismi poole.

4. periood: Vologases I-st kuni Artabanos IV-ni (u 51 pKr kuni riigi lõpuni 224 pKr)

Neljandat perioodi iseloomustab lõplik ärapöördumine kreeka kultuurist ja omaenda zoroastristlike ususeoste kujutamine. Sellel Partia valitsuse perioodil domineerib hõbemüntidel "partia Tyche" kujutis, kes ulatab istuvale kuningale jumaliku investituuri tähenduses pärja või diadeemi. Tychest sai sellega viimaseks kahesajaks aastaks Partia riigis kõige sagedamini kujutatud jumalanna. Ka Partia müntide pealiskirjad näitavad jätkuvat võõrdumist kreeka kultuurist. Kreeka kiri muutub aina enam loetamatuks või on veel ainult näiliselt kiri.

"HELLENISTLIKU TYCHE" MUUTUMINE "PARTIA TYCHEKS"

Näib olevat mõttekas käsitleda kirjeldatud hellenistlike joontega Tyche muutumist "partia Tycheks" lähemalt.

Zeusi tütar Tyche oli kreeka mütoloogia varasel perioodil jumalanna, kes tõi inimesele häid sõnumeid, millele tal endal ei olnud mingit mõju ("õnne olema"). Alles aja jooksul muutus Tyche olemus: ta muutus ambivalentseks ja hakkas hõlmama ka negatiivset saatust. Jumalannale hakati omistama nüüdsest peale et-

tearvamatust ja tujukust. Tyche tüüpiline ikonograafiline atribuut on küllusesarv (*cornucopia*), mida ta hoiab oma vasemas käes. Ülejäänud atribuudid võivad olla aer, ratas või tiivad. Jumalanna Tyche viitab ka kreeka jumalannade Artemise (jahijumalanna, naise ja laste kaitsja) ja Demeteri joontele, kes hoiavad samuti oma vasakus käes *cornucopia*'t kui tüüpilist maaviljakuse sümbolit. Tyche Rooma vaste on Fortuna ja tal on leitud paralleele ka egiptuse jumalanna Isisega.

Hellenismiajastul, kui Aleksander Suur vapustas maailma ja sellele järgnesid aastad, mis olid seotud võitlustega, surmaga, kaotusega ja ebakindlustundega, tekkis inimestel kellegi võimuses oleku tunne ja arusaam, et mingi kõrgem jõud juhib saatusi. Olümpose jumalad kaotasid oma mõjukuse ja Tyche täitis seeläbi tekkinud võimuvaakumi.

Alates 3. sajandi keskpaigast eKr pilt Tychest Lähis-Idas muutus. Kui Tyche oli olnud enne seda vaid jumalik jõud, siis nüüdsest sai ta uue tähenduse seeläbi, et ta omandas isikulise jumalanna jooned. Temast sai jumalanna, kes määrab üksikinimeste saatust (Meyer 2006: 342 jj). See on leidnud oma väljenduse näiteks Seleukiidide valitseja Demetrios I Soteri (162–150 eKr) müntidel, mille tagaküljel on kujutatud uut pilti istuvast jumalanna Tychest. See viitab kuninga isiklikule õnnele pärast seda, kui too oli ühes purjepaadis põgenenud Roomast, kus ta oli olnud pantvangis. Viitena sellele merereisile nähakse jumalannat istumas toolil, mille jalatoe juures on näha ühte tiibadega naisolendit, kes on alakeha osas Tritoni[32] kujuline. Varasemal ajal identifitseeriti seda jumalannat Demeterina. Nimi "Demetrios" vihjab küll tollele jumalannale, kes hoiab samuti käes *cornucopia*'t, kuid teda peaks kirjeldatud muutunud funktsiooni põhjal nimetama pigem "hellenistlikuks Tycheks" (samas: 359 jj).[33]

Alates 3. sajandi lõpust eKr leiab aset veel üks tolle jumalanna tähenduse muutumine. Personaalne, üksikule inimesele orienteeritud Tyche teeb läbi arengu linna Tycheks, mis laiendab te-

[32]Kreeka merejumalus, keda kujutati puusadest alates kala kehaga. Kunstis kujutati tavaliselt mitut Tritonit koos.

[33]"Hellenistliku Tyche" kohta vt: Ellerbrock 2013: 263 jj. *Aut.*

ma omadusi; viimased hõlmavad nüüdsest alates vastutust terve linna ja selle elanike eest. Linna Tychet määratletakse kui "linnaelanike kollektiivi ja linna personaalset Tychet" (Meyer 2006: 8). See figuur identifitseerib inimeste lahkumismeeleolu ja uue linna ehitamise kavatsust, nagu seda saab tõendada Antiookia ja Aleksandria puhul.[34] Seal leidus Tyche raidkuju, mis oli pärjatud müürikrooniga. Linna personifikatsiooniga loodi nõnda uus pilt, mis levis Väike-Aasias kiiresti. Müürikroon ei ole siiski kreeka kunsti esmane tunnus, vaid seda võib tõlgendada laenuna oriendist.[35]

Viidatud areng jätkus partlaste seas seeläbi, et nad võtsid pärast Mesopotaamia vallutamist oma mündikujutiste hulka "hellenistliku Tyche", ent see püsis vaid eelnimetatud ajavahemikus, mis hõlmas umbes kahtekümmet aastat. Seejärel kaob too jumalanna teatud ajaks (umbes viiekümneks aastaks) tetradrahmidelt. Kolmandal perioodil, Phraates III valitsusajal (u 70 eKr) ilmub ta taas välja uues funktsioonis kui "partia Tyche" (hellenistlikus rõivastuses!) ja jääb alates sellest kuni riigi lõpuni domineerivaks jumalannaks müntidel.

Me näeme siin perioodi Partia riigis, mil partlased võtsid oma usumaailma üle ühe kreeka jumalanna piltkujutise, ent uute funktsioonidega. Miks kasutasid partlased üht hellenistlikku antropomorfset jumalakujutist oma "partia Tyche" kujutamiseks, ei ole päris selge. On mõeldav, et parnialased, kellest partlased põlvnevad, võtsid antropomorfsed jumalakujutised üle sküütidelt. Sküüdid olid omakorda, nagu me teame, kreeka jumalate kujutised juba 4. sajandil eKr oma usurepertuaari üle võtnud (Yartsenko 2012: 70). Seni puuduvad siiski selle oletuse kohta materiaalsed tõendid.

Zoroastrismis kirjeldatud "jumaliku ausära" ja "kuningliku õnne" üleandmist partlaste legitiimsele valitsejale kujutatakse nüüdsest peale piltlikult pigem pärja, sõrmuse või diadeemi üle-

[34]Tyche oli mõlema hellenistliku suurlinna kaitsejumalanna.

[35]Muistses Ees-Aasias esineb see teatud jumalannade atribuudina juba enne hellenismiajastut.

andmisena ning see jääb pildivormelina püsima kuni Partia riigi lõpuni; Sassaniidid arendasid seda edasi.

Kuna "partia Tyche" oli kogu riigi ainus jumalanna, keda kujutati järjepidevalt riigi viimase kahesaja aasta jooksul, sugeneb oletus, et ta ei olnud vastutav üksnes Seleukeia linna[36] eest, vaid loogilise järeldusena ka terve riigi eest. Et see mõte ei ole ekslik, näitab pilk Kommagenele. Seal oli Tyche juba üle võtnud "kõike toitva Kommagene maajumalanna" funktsiooni. Antiochos I ütleb ühes raidkirjas ühel reljeefsteelil Samosatas[37] Tyche kohta sellele mõttele vastavalt, et ta olevat võtnud uue Tyche vastu vanade jumalate hulka, kuna too olevat korduvalt seisnud võitlustes tema poolel (Waldmann 1973: 20 jj).

Selle ütluse põhjal on äratuntav, et "kõike toitev Kommagene jumalanna" seisab jätkuvalt heatahtlikult kuninga poolel. Seepärast on mõeldav, et ka "partia Tychel" oli partlaste jaoks kahekordne funktsioon: ta hoolitses ühest küljest *khvarrah*'i üleandmise eest legitiimsele Partia kuningate kuningale[38] ja toetas teda tema võitlustes, teisest küljest oli ta aga vastutav kogu Partia riigi hea käekäigu eest.

Enne kui läheme küsimuse juurde, milline algne partia jumalanna võiks peituda "partia Tyche" taga, tuleks natuke lähemalt käsitleda zoroastrismi.

(*Järgneb*)

---

[36]Linn Mesopotaamias Tigrise paremal kaldal. Oli Seleukiidide riigi esimene pealinn.

[37]Linn Eufrati paremal kaldal. Oli Kommagene kuningriigi pealinn.

[38]Tiitlit "kuningate kuningas" kandsid Pärsia kuningate eeskujul ka Partia valitsejad.

SISSEVAADE EESTI ORGANISEERITUD KURITEGEVUSSE KOLME KURITEGELIKU ÜHENDUSE NÄITEL

Risto Pullat

Kuritegelikke ühendusi eristavad kuritegelik turg, kus kuritegelikke teenuseid osutatakse, samuti tegevusvaldkond, millega ollakse seotud. Enamasti peegeldavad kuritegelikud ühendused enda kasvulavaks olevaid ühiskondi, kultuure ja väärtussüsteeme. Rahvusvahelistuvas ja lõimuvas Euroopas muutub ka organiseeritud kuritegevus rahvusvaheliselt aktiivsemaks ning võrgustunumaks kui kunagi varem (EU Serious… 2017: 13).

21. detsembril 1998 võttis Euroopa Nõukogu vastu ühismeetme Euroopa Liidu lepingu artikli K.3 alusel liidu liikmesriikides kuritegelikku ühendusse kuulumise tunnistamise kohta kriminaalkuriteoks.[1] 1. septembril 2002 jõustus Eesti karistusseadustiku redaktsioon,[2] mis kriminaliseeris kuritegelikesse ühen-

Risto Pullat. An inside view of organized crime in Estonia on the example of three criminal organizations. — *Administratīvā un Kriminālā Justīcija* 2017, Vol. 4, No. 81, pp. 3–10.

[1]Euroopa Liidu Nõukogu ühismeede 21. detsembrist 1998, mille nõukogu on vastu võtnud Euroopa Liidu lepingu artikli K.3 alusel Euroopa Liidu liikmesriikides kuritegelikku ühendusse kuulumise tunnistamise kohta kriminaalkuriteoks. — ELT L 351/1, 2912.1998.

[2]Karistusseadustik. — RT I 2002, 86, 504.

dustesse kuulumise ja nende organiseerimise. Nimetatud sätted lisati karistusseadustikku põhjusel, et Eesti ratifitseeris 4. detsembril 2002 rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni (nn Palermo konventsioon), mille eesmärgiks on edendada koostööd rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse tõhusamaks ärahoidmiseks.[3] Ühtlasi on Eesti liitunud ka Euroopa Nõukogu raamotsusega 2008/841/JSK organiseeritud kuritegevuse vastase võitluse kohta, mis on seega kolmas rahvusvaheline meede, mis sätestab organiseeritud kuritegevuse määratluse.[4] Siiski ei kirjelda see definitsioon piisava täpsusega tänapäeva organiseeritud kuritegevuse võrgustikke, mis on väga keeruka ja paindliku iseloomuga. Pakkumist ja nõudlust kuritegeliku äri keskkonnas tegutsevate kuritegelike ühenduste ebaseaduslike toodete ja teenuste järele soodustab sotsiaalne tolerantsus teatud kuritegevusliikide osas, nt piraatkaupadega kauplemise ja anonüümsena näiva avaliku sektori või suurettevõtete suhtes toime pandud kelmuste suhtes. Need tegurid kujundavad ka edaspidi organiseeritud kuritegevuse nägu. Üksikkurjategijad ja kuritegelikud grupid kohanevad kiiresti uute ohvrite väärkasutamise, vastumeetmete vältimise või uute kuritegelike võimaluste leidmisega (EU Serious... 2017: 13).

Euroopa Liidu kuritegelikel turgudel domineerivad nn projektipõhise organiseeritud kuritegevuse ja nn lõtvade omavaheliste ühendustega kuritegelike struktuuride (ingl *loose network structures*) kõrval hierarhilise ülesehitusega kuritegelikud ühendused. Lõviosa (60%) organiseeritud ja raskete kuritegudega seotud kahtlusalustest Euroopa Liidus moodustavad liikmesriikide kodanikud. Rohkem kui kolmandik Euroopa Liidus tegutsevatest kuritegelikest ühendustest tegeleb uimastitootmise, -kaubanduse või uimastite levitamisega. Samuti on Euroopa Liidus kuritege-

[3]Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsioon. — RT II 2003, 1, 1.

[4]Euroopa Nõukogu raamotsus 2008/841/JSK 24. oktoobrist 2008 organiseeritud kuritegevuse vastase võitluse kohta. — ELT L 300/42, 11.11.2008.

like ühenduste fookuses organiseeritud varavastane kuritegevus, illegaalne migratsioon, inimkaubandus ja maksupettused (samas: 14–15). Viimastel aastatel on erinevatel kuritegelikel turgudel esile kerkinud teatud ekspertteadmistega kuritegelikud ettevõtjad (ingl *Crime-as-a-Service — CaaS*), kes osutavad kuritegelikele ühendustele ebaseaduslikke teenuseid (samas: 11). Europoli andmetel on Euroopa Liidus käesoleval ajal uurimise all rohkem kui 5000 kuritegelikku ühendust ja peaaegu pooled neist (45%) on seotud vähemalt kahe kuritegevusvaldkonnaga (samas: 14–15).

Pärast 1920.–1930. aastate salapiirituseveoga seotud organiseeritud kuritegevust Eestis ja laiemalt Läänemere regioonis (vt ka Pullat, Pullat 2010), saame organiseeritud kuritegevusest Eestis taas rääkida 1980. aastate lõpust. Nii on osa kuritegelikke ühendusi tegutsenud sellest ajast saati. Keskkriminaalpolitsei andmetel tegutseb Eestis praegu 10–15 klassikalist kuritegelikku ühendust. Enam ei saa kuritegelikke gruppe eristada rahvuste järgi, nende koosseisus võib olla eri rahvuste esindajaid. Keskkriminaalpolitsei pöörab tähelepanu ka motojõukude tegevusele. Viimased ei ole Eestis seni negatiivselt silma paistnud (Kuul 2017). Siinkohal olgu lisatud, et Hell's Angels MC on laienenud ka Eestisse, kus tal on klubid Tallinnas ja Tartus (Hells… *s.a.*). Samuti on Eestis kanda kinnitanud Põrguinglitega Skandinaavia maades (Helm 1996) vaenujalal olnud MC Bandidos (Bandidos… 2017).

2016. aastal registreeriti Eestis 28 986 kuritegu. Aastail 2007–2016 on registreeritud kuritegude arv vähenenud 42% (Ahven jt 2017). Eestis ei avalda kuritegelikesse ühendustesse kuulumise ja nende juhtimisega seotud kuriteod olulist mõju üleüldisele kuriteostatistikale. 2016. aastal jõudis Eestis kohtusse 20 kuritegelike ühendustega seotud kriminaalmenetlust ning nendest 16 puhul langetati ka juba otsus. 2015. aastal olid need arvud vastavalt 14 ja 10 ning 2014. aastal 11 ja 8.

Laiemat kõlapinda leidsid Assar Pauluse grupeeringu, Haron Dikajevi ning Andrey Kuzyakini kuritegelike ühenduste tabamine ja kohtusse saatmine 2016. aastal. Allpool käsitleme Eesti organiseeritud kuritegevust nimetatud kolme kuritegelikku ühendust

puudutavate mahukate kohtuasjade taustal, millest Pauluse ja tema grupeeringu juhtkujude kohta on olemas jõustunud kohtulahend. Harju maakohus mõistis 8. juunil 2017 süüdi ligi pooled kõigist Dikajevi kohtuprotsessi osalistest. Haron Dikajevi enda ja teiste tähtsamate isikute kohta ei ole kohus veel otsust langetanud (Mihelson 2017). Samuti jätkub Kuzyakini kuritegeliku ühenduse puhul kohtuvaidlus, mistõttu viimase ja Dikajevi puhul on siinkohal tuginetud ajakirjanduses avaldatud asjakohasele materjalile. Vaatleme Eesti allilma tuumorganisatsiooni nn ühiskassa ehk *obštšak*'iga seotud ja Vene kriminaalse subkultuuri varaste maailma väärtusi järgivate antud kuritegelike ühenduste võimuhierarhiat ja tegutsemisviisi. Selleks on kasutatud ka erialakirjandust ja õigusakte. Ühtlasi on autor läbi viinud ekspertintervjuu keskkriminaalpolitsei juhtiva politseiametnikuga. Artiklis ei käsitleta 2016. aastal Ida prefektuuri kriminaalpolitsei poolt likvideeritud nn Kolhoosi. Prokuratuur saatis kohtu ette 18 "Kolhoosi" liiget (Vanemad... 2017). 2017. aasta oktoobris mõisteti kuritegeliku ühenduse juht Roman Smirnov ja selle liikmed süüdi.[5] Kuritegeliku organisatsiooni tegevus oli konspireeritud, süsteemne ja pikaajaline (vanimad kuriteod selles kriminaalasjas pandi toime 2005. aastal). Ida-Virumaa narkoäri kontrollinud kuritegelikku ühendusse kuulusid varem vägivallakuritegude eest kriminaalkaristust kandnud üle 35 aasta vanused mehed. Nn Kolhoos oli seotud ka Tallinnas asuvate organiseeritud kuritegevuse juhtkujudega (Berendson 2016b).

HARON DIKAJEVI KURITEGELIK ÜHENDUS

Haron Dikajev on olnud aastakümneid Eesti kriminaalpolitsei huviorbiidis, ta on korduvalt olnud kohtu all, kuid on seni raskete süüdistustest pääsenud. Nii on Dikajevit süüdistatud 1995. aasta allilmasõjas kolme konkurendi tapmise korraldamises. 2002. aasta septembris vahistati Dikajev kahtlustatuna

[5] Viru Maakohus. Narva kohtumaja 13.10.2017. Kohtuasja number 1-17-9125/14. Vt www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/detailid.html?id=216169447 (16.3.2018).

meediaärimehe mõrva korraldamises (samas). Siinkirjutaja teades kandis Dikajev 1990. aastatel, kui ta oli ühe Tallinna nn metalliärimehe ihukaitsja, taskus granaati.

Väidetavalt tegutses Haron Dikajevi juhitud kuritegelik ühendus vähemalt alates 2011. aasta augustist (Põld 2017) ning pani selle aja jooksul toime käibemaksupettusi, kelmusi ja isikuvastaseid kuritegusid. Teadaolevalt valitses jõugus range hierarhia. Kuritegelikku ühendusse kuulus 13 inimest, kellest enamikku on varem korduvalt kriminaalkorras karistatud. Lisaks kasutas ühendus ka nn tankiste. Kogutud tõendite järgi jagas Dikajev ühenduse liikmetele korraldusi, talle tuli vajalikul ajal tagada transport. Iga päev aga kontrollis ühenduse liikmete tegevust ja Dikajevi käskude täitmist "brigadir". Peale juhi ja brigadiri kuulusid grupi nn eliiti veel kolm isikut. Juhtkond resideerus Tallinnas spordiklubiks maskeeritud ruumides, kuhu madalama positsiooniga jõugu liikmed ei pääsenud. Dikajeviga suhtles vaid eliit, hierarhia madalamal astmel asuvad liikmed pidid seda tegema vahendaja kaudu, kelleks oli enamasti brigadiriks kutsutud isik (Mihelson, Prokofjeva 2016).

Dikajevi juhitud kuritegelik ühendus rahastas oma tegevust mitmesuguste majandus- ja varavastaste kuritegude kaudu. Osaleti käibemaksupettustes Lätis ja Leedus, mille tulemusena tekitati kahju sadade tuhandete eurode ulatuses. Lisaks juhiti Eestis kelmusi, kuhu kaasati nn tankistid, kes soostusid tasu eest vormistama oma nimele järelmaksu- ja laenulepinguid. Kuritegelik ühendus hoolitses oma liikmete eest, rahastas neid ja vajaduse korral kindlustas ka elamispinnaga. Samas allumatuse või korralduste täitmata jätmise korral karistati ühenduse liikmeid füüsiliselt, kusjuures karistamist taluti vastupanu osutamata. Siinkohal väärib rõhutamist asjaolu, et keskkriminaalpolitsei alustas menetlust juba 2012. aasta lõpul (Mihelson 2017), mis osutab, et seda laadi hierarhiliste, sügavalt konspireeritud kuritegelike ühenduste kohtu alla andmine on väga aeganõudev ja keeruline.

ASSAR PAULUSE KURITEGELIK ÜHENDUS

15. augustil 1962. aastal sündinud Assar Paulus oli Kaitseliidu liige alates 1996. aastast. Eesti Vabariigis polnud teda kunagi süüdi mõistetud, aga Eesti NSVs küll (Leitmaa 2016). Samas on autorile teada, et möödunud kümnendil aitas Paulus tehniliste probleemide tõttu oma sõidukiga teele jäänud neiut, kes juhtumisi oli toonase kõrge piirivalveametniku tütar.

Assar Paulus juhtis alates 2006. aasta algusest püsiva ülesannete jaotusega kuritegelikku ühendust, mis tegeles varalise kasu saamiseks narkokuritegude, väljapressimiste ning ka majandusalaste ja isikuvastaste kuritegudega. Paulus andis vastavalt väljakujunenud käsuliinile kuritegeliku ühenduse liikmetele mitmesuguseid korraldusi, ülesandeid ja käitumisjuhiseid kuritegude organiseerimise, toimepanemise ja selle tulemusena saadud varalise kasu jaotamise kohta. Kuritegelikus ühenduses kehtis mitmetasandiline juhtimine ja kuritegeliku ühenduse allstruktuurid jagunesid vastavalt territoriaalsele jaotusele ning süüdistuse järgi kasutas Paulus oma tegevuse näiliselt legaalsena hoidmiseks ka ettevõtteid (Kuul 2016). Paulus mõisteti 2016. aastal seitsmeks aastaks vangi kuritegeliku ühenduse juhtimise eest ning karistada said ka kaks temaga seotud ettevõtet ja kümme eraisikut. Samuti mõisteti Paulus süüdi narkoäri rahastamise eest. Ta rahastas narkovedu Hispaaniast, Hollandist, Prantsusmaalt ja Belgiast Eestisse ning Eestist edasi Venemaale ja Soome. Kuritegelik ühendus toimetas aastatel 2009–2013 Hispaaniast ja Hollandist Eestisse ja Venemaale umbes 6,6 tonni hašišit üle 23 miljoni euro väärtuses, samuti smugeldati Prantsusmaalt ja Belgiast Eestisse ning siit edasi Soome tuhandeid Subutexi tablette. Uimastilaadungeid veeti spetsiaalselt salakauba jaoks kohandatud 5. ja 7. seeria BMW-dega (Assar Paulus… 2016).

Mitte kõigil kuritegeliku ühenduse liikmetel ei olnud lubatud Paulusega vahetult suhelda, vaid nad tegid seda tavapäraselt, hierarhias kõrgemal seisva isiku kaudu. Seega kehtis kuritegelikus ühenduses alluvussuhe liidri ja teiste kuritegeliku ühenduse hierarhias kõrgemal asetsevate kuritegeliku ühenduse liikmete vahel. Kuritegeliku ühenduse liikmed tegid rahalisi makseid, mis edasta-

ti vahetult või hierarhias kõrgemalseisvate liikmete poolt Paulusele. Need maksed moodustasid kuritegeliku ühenduse ühise raha, millele liikmete poolt osutati muu hulgas mõistetega "pott", "potiraha", "kassa", "ühiskassa" ning "katel". Maksete suurus oli tavapäraselt 10% üldjuhul ebaseaduslikust tulust, võlgade väljanõudmise puhul 25%. Kuritegeliku ühenduse raha kasutati ühenduse probleemide lahendamiseks ning kinnipidamisasutusse sattunud isikute rahaliseks toetamiseks ja nende õigusabikulude katteks. Vanglasse sattunud isikutele rahalise toetuse maksmise eesmärk oli hoida ühenduse heaolu nimel kuritegusid toime pannud isikuid ühendusele lojaalsena, mis omakorda kindlustas ühenduse püsivuse. Samuti kasutati ühist raha kuritegeliku ühenduse liikmetele laenu andmiseks või kuritegelike projektide elluviimiseks.[6]

ANDREY KUZYAKINI KURITEGELIK ÜHENDUS

Andrei Kuzyakin kuulub Eesti allilma juhtkujude hulka, kes väidetavalt esindas aastaid nn ühiskassas autovaraste rühmituse huve. 1994. aastal mõisteti Kuzyakin süüdi grupilises väljapressimises. 2003. aastal leidis politsei tema korterist koti uimasteid, ebaseadusliku püstoli Makarov ja laskemoona (Politsei... 2003; vt ka Põld 1997).

Andrey Kuzyakin juhtis Tallinnast kuritegelikku ühendust, kuhu kuulusid Lääne-Viru kurjategijad. Kuzyakini grupi Rakvere haru juhtis isik, kes koos kikkpoksijast poja ja teiste isikutega pani toime rea kuritegusid. Üks tõsisemaid süüdistusi puudutab ühe mehe orjastamist. Kuzyakinil oli ka nn parem käsi Tallinnas. Tegeleti väljapressimistega, üks süüks pandav kuritegu puudutab ühe maatüki väljapetmist. Kinnistu müügist anti 10% ühiskassasse. Kuritegelik ühendus tegeles ka vargustega. Kohalikelt ettevõtetelt varastati kütust, traktor, ehitusmaterjale, tööriistu ja ATV. Samuti otsis ühendus inimesi, kes oleksid valmis neile and-

[6]Harju Maakohus. Liivalaia kohtumaja 7.9.2016. Kohtuasja number 1-16-6717/7. Vt www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/detailid.html?id=190802000 (5.6.2017).

ma oma isikuttõendavad dokumendid, et nende abil saada järelmaksuga kaupa ja laene. Pandi toime ka kindlustuspettus (Koorits 2017). Kuritegeliku ühenduse Rakvere haru juhti iseloomustatakse kui väga vägivaldset isikut. Grupil oli oma laekur. Kuzyakini abilist Tallinnas nimetati "vanemaks". Rakvere haru juht maksis 10% teenitud rahast Kuzyakinile. Viimane korraldas ühenduse tööd, andis käske, mida täideti vastuvaidlematult, allumatuid karistati. Kuzyakin nõudis kurjategijatelt iga kuu kümnist, rõhutades, et see on nende kõigi oma, jagades raha nii vanglakaristust kandvatele isikutele kui ka nende lähedastele (samas).

*

Praegu võib kinnitada, et Timo Kyntäjä tegi 2004. aastal ennatliku järelduse, kui sedastas, et püsivad hierarhilised kuritegelikud struktuurid on loovutanud koha nn projektipõhistele võrgustikele (Kyntäjä 2004: 284). GULAGist väljakasvanud nn varaste maailma kriminaalne subkultuur mõjutab tänapäevani Läänemere regiooni, sh Eesti organiseeritud kuritegevust, ja selle taastootjaks on vanglasüsteem ning sidemed Venemaa Föderatsiooni organiseeritud kuritegevuse esindajatega (Galeotti 2015; vt ka Pullat 2009). On mõneti erandlik, et siinses artiklis käsitletud kuritegelikule subkultuurile toetuvad organisatsioonid on saanud sisuliselt segamatult tegutseda üsna pika aja vältel, s.t Pauluse juhitud ühendus vähemalt alates 2006. ja Dikajevi ühendus 2011. aastast. Tõhusaks kilbiks õiguskaitseasutuste sekkumise vastu oli Pauluse side kaitsepolitsei sisekontrolli endise töötajaga. Teadaolevalt vahendas korrumpeerunud ametnik võlgu Paulusega seotud inkassofirmale (Salu 2014b).[7]

Artiklis käsitletud hierarhiliste kuritegelike ühenduste puhul saab eristada järgmisi struktuuri osasid:

- Juhid, kes edastavad ühenduse liikmetele juhiseid ja kellel on üldises protsessis oluline roll.

[7]Samasuguse kuritegeliku võrgustiku, mis tegeles uimastimüügiga, lõi Helsingi narkopolitsei kauaegne juht Jari Aarnio. Vt ka Passi, Reinboth 2017.

- Koordinaatorid, kes kavandavad ja juhivad konkreetseid kriminaalseid tegevusi.
- Madalama astme liikmed, kes täidavad konkreetseid korraldusi.
- Ülejäänud, nt isikud, kes vastutavad teatud logilistiliste ja tehniliste protsesside eest (Koppen jt 2010: 109).

Piiriülene rahvusvaheline organiseeritud kuritegevus kasutab Euroopa Liidu põhivabadusi ebaseaduslikel eesmärkidel, esitades õiguskaitsele järjest suuremaid väljakutseid. Nii seostab politsei Dikajevi juhitud kuritegelikku ühendust käibemaksupettustega Lätis ja Leedus. Pauluse kuritegelik ühendus lõi aastatel 2009–2013 toiminud rahvusvahelise kuritegeliku uimastiäritelje, mis smugeldas nii hašišit Soome ja Venemaale kui ka Subutexi tablette Soome. Seega oli neil kuritegelikel organisatsioonidel märkimisväärne kuritegeliku äri arendamise võimekus.

Primitiivsete kuritegelike meetodite kasutamine iseloomustas eelkõige Kuzyakini juhitud ühendust. Pauluse ja Dikajevi ühendused lõimisid edukalt negatiivsele subkultuurile toetuva allilma ja spetsiifilisi kuritegelikke teenuseid osutavad valgekrae kurjategijad, konspireerides oma tegevuse legaalselt tegutsevate ettevõtete abil. Hämmeldust tekitab asjaolu, et Pauluse kuritegeliku ühenduse üks juhte, Ats Pärnaste, lävis aktiivselt Eesti suusakuulsustega nii Eestis kui ka välisriikides, ning kui Pärnaste 2014. aastal tapmise eest 11 aastaks vangi mõisteti, tegid sportlased teda toetava ühisavalduse (Salu 2014a). Assar Paulus esindas tegelikku negatiivset võimu tänapäeva Eesti ühiskonnas. Kriminaalne subkultuur seab selle järgijatele ranged raamid ja põhimõtetest peetakse kinni. Nii keeldus Assar Paulus kinnipidamisasutuses koristajana töötamast (Assar Paulus… 2017).

KOKKUVÕTE

Artiklis käsitletud kuritegelikud ühendused ei ole siinkirjutaja arvates pikas perspektiivis jätkusuutlikud, sest Eesti õiguskaitseasutuste tõhus vastutegevus sedavõrd väiksel kriminaalsel turul lihtsalt seda ei võimalda.

Eesti iseseisvuse taastamise järel Eesti allilma esindanud Nikolai Tarankov mõrvati 2016. aasta septembris Läänemaal Haapsalu lähedal. Allilmajuhi tappis lähedase sõbra poeg (Allilm... 2017). Tarankovi juhtimisel hoidus organiseeritud kuritegevus viimased kümmekond aastat mõne erandiga tagaplaanile, verised allilmasõjad jäid suuresti ülemöödunud kümnendisse. Näiline rahu ja mõjusfääride jaotamine läbirääkimiste teel on organiseeritud kuritegevusele endale aga eluliselt hädavajalik. Jõustruktuuride liigsest tähelepanust on võimaluse korral püütud hoiduda. Kriminaalses maailmas ellujäämiseks on tähtis teada, kes konkreetselt kelle n-ö katuse all tegutseb, sest see võimaldab kurjategijail aimata, millised on iga võimaliku konflikti piirjooned ja kui kaugele oma huvide kaitsmisega võib minna. Uusi tulijaid pole kriminaalsesse maailma viimase kümmekonna aastaga lisandunud. Muutunud pole ka tööjaotus. Võimaluse korral püütakse oma tegevus legaliseerida. Siinkohal võib tuua aastaid tagasi Eestis autovargustega silma paistnud Stanislav Volkovi näite, kes oli tihedalt seotud nn ühiskassaga. Tänapäeval varastavad Eestis sõidukeid peaasjalikult Läti ja/või Leedu päritolu kuritegelikud ühendused ning Volkov peab Tallinna vanalinnas menukat restorani. Siiski ei ole Volkov asunud õiguskuulekale teele, teda koos kaaslastega süüdistatakse süsteemse tollipettuse organiseerimises, millega seoses ühele nüüdseks endisele tolliametnikule altkäemaksu pakuti (Berendson 2016a).

Eesti organiseeritud kuritegevuse käilakuju selgub lähitulevikus. Mõrvatud Tarankovi võimalikeks mantlipärijateks peetud Pauluse ega 2017. aasta augustis Hispaanias kinni peetud nn Kemerovo grupeeringu juhi ja Tarankovile lähedal seisnud Vjatšeslav Gulevitši (Einmann 2017) kandidatuur arusaadavalt kõne alla ei tule, aga kriminaalsel turul neist tekkinud nišš vaevalt et tühjana püsib. Siinkohal olgu lisatud, et nii Tarankov kui ka Gulevitš on Valgevene päritolu. Eesti allilma uuel võimalikul juhil peab eelkõige olema allilmas mõjuvõimsate isikute toetus ja ta peab kriminaalsete konfliktide lahendamisel järgima subkultuuri norme. Kuritegelik ühendus püsib üksnes juhi autoriteedil. Nii juhtus Pauluse kohtuprotsessil, et mõnigi kohtualune polnud algul nõus kokku leppima prokuratuuriga, kuid juhi mõistuspärane otsus tuli

kas või vastumeelselt täita. Kriminaalne maailm on pragmaatiline ja empaatiata. Näiteks on Eesti allilma juhtide hulgas olnud ja NSV Liidu ajal 8-aastast vanglakaristust kandnud Oleg Lvov praeguseks oma mõju kaotanud (samas; vt ka Berendson 1999).

Eesti keskkriminaalpolitsei on ületanud vahepeal kestnud mõõna ja võitleb tulemuslikult organiseeritud kuritegevusega, pöörates tähelepanu eelkõige allmaailma juhtfiguuridele, kelle negatiivne tegevus ohustab ühiskonda kõige rohkem. Keskkriminaalpolitsei tabas möödunud aastal Eesti fentanüülituru äri juhid ja pani piiri 15 aastat kestnud fentanüüliepideemiale (Kund 2017). Organiseeritud kuritegevuse tegevuspiirkond Eestis on lai. Kuritegelike ühenduste likvideerimine on keeruline, sest nad on püsivad ja konspireerunud, kuid nagu tõestab mitmeid aastaid kestnud Pauluse grupeeringu jt uurimine, on lootust edule. Ebaselge on siiski, kas Läänemere regioonis unikaalne kuritegelik nähtus, nn ühiskassa kui Eesti allilma tuumorganisatsioon, püsima jääb.

Kirjandus

Ahven, Andri, Kätlin-Chris Kruusmaa, Anu Leps, Kaire Tamm, Brit Tammiste, Krister Tüllinen, Stanislav Solodov, Mari-Liis Sööt 2017. *Kuritegevus Eestis 2016*. (Kriminaalpoliitika uuringud 23.) Tallinn: Justiitsministeerium. Vt www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_eestis_est_web_0.pdf (1.6.2017)

Allilm püstitas mõrvatud juhile hauamonumendi. 2017. — *Eesti Ekspress*, 13. IX. Vt m.delfi.ee/ekspress/article.php?id=79477496 (13.9.2017)

Assar Paulus jäi süüdi ka narkoäri rahastamises. 2016. — ERR, 25. XI. Vt www.err.ee/577997/assar-paulus-jai-suudi-ka-narkoari-rahastamises (5.6.2017)

Assar Paulus ei taha töötada koristajana. 2017. — *Eesti Ekspress*, 24. VIII. Vt m.delfi.ee/ekspress/article.php?id=79288522 (24.8.2017)

Bandidos Estonia 6 anniversary party. 2017. — Evensi, 1. V. Vt www.evensi.com/bandidos-estonia-6-anniversary-party-bandidos-mc-estonia/203599782 (5.6.2017)

B e r e n d s o n, Risto 1999. Allilma juhid loobusid sõjast tulusama rahapesu kasuks. — *Eesti Päevaleht*, 24. III. Vt epl.delfi.ee/news/eesti/allilma-juhid-loobusid-sojast-tulusama-rahapesu-kasuks?id=50770084 (5.6.2017)

B e r e n d s o n, Risto 2016a. Allilm otsib uut ristiisa. — *Postimees*, 8. IX. Vt pluss.postimees.ee/3824787/allilm-otsib-uut-ristiisa (6.6.2017)

B e r e n d s o n, Risto 2016b. Jälitusoperatsioon "Kolhoos" ehk Ida-Viru allilma vahelevõtmine. — *Postimees*, 4. XII. Vt pluss.postimees.ee/3934261/jalitusoperatsioon-kolhoos-ehk-ida-viru-allilma-vahelevotmine?_ga=2.236825222.662200009.1498457011-1073071378.1474966981 (26.6.2017)

E i n m a n n, Andres 2017. Eestis ja Hispaanias peeti kinni neli Kemerovo grupeeringu liiget. — *Postimees*, 4. VIII. Vt pluss.postimees.ee/4200875/eestis-ja-hispaanias-peeti-kinni-neli-kemerovo-grupeeringu-liiget (7.8.2017)

E U S e r i o u s and Organised Crime Threat Assessment. Crime in the age of technology. SOCTA 2017. 2017. — Vt www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment-2017 (1.10.2018)

G a l e o t t i, Mark 2015. Organized crime in the Baltic States. — *Baltic Review*, 24. III. Vt baltic-review.com/organized-crime-in-the-baltic-states (22.8.2017)

H e l l s A n g e l s MC World. Vt https://hells-angels.com/area/estonia (5.6.2017)

H e l m, Sarah 1996. Biker wars dredge up something rotten in the state of Denmark. — *Independent*, 12. V. Vt www.independent.co.uk/news/world/biker-wars-dredge-up-something-rotten-in-the-state-of-denmark-1346874.html (10.6.2017)

K o o r i t s, Vahur 2017. FOTOD: Rakvere mehi süüdistatakse peksmistes, väljapressimistes, orjapidamises ja jõuku kuulumises. — Delfi, 9. I. Vt www.delfi.ee/news/paevauudised/krimi/fotod-rakvere-mehi-suudistatakse-peksmistes-valjapressimistes-orjapidamises-ja-jouku-kuulumises?id=76852768 (5.6.2017)

K o p p e n, M. Vere van, Christianne D e P o o t, E. R. K l e e m a n s, Paul N i e u w b e e r t a 2010. Criminal trajectories in organized crime. — *British Journal of Criminology*, Vol. 50, No. 1, pp. 102–123. Vt www.researchgate.net/publication/48345145_Criminal_Trajectories_in_Organized_Crime (14.06.2017)

K u n d, Oliver 2017. Ajalooline hetk: fentanüüliäri pandi seisma. — *Postimees*, 5. XII. Vt leht.postimees.ee/4334699/ajalooline-hetk-fentanuuliari-pandi-seisma (16.3.2018)

K u u l, Marek (toim.) 2016. Kohus saatis Assar Pauluse seitsmeks aastaks vangi. — ERR, 7. IX. Vt http://www.err.ee/573421/kohus-saatis-assar-pauluse-seitsmeks-aastaks-vangi (5.6.2017)

K u u l, Marek (toim.) 2017. Politseimajor Ago Leis: Eestis tegutseb 10–15 kuritegelikku ühendust. — ERR, 2. II. Vt http://www.err.ee/581791/politseimajor-ago-leis-eestis-tegutseb-10-15-kuritegelikku-uhendust (5.6.2017)

K y n t ä j ä, Timo 2004. Rikollisuus ja rikoskontrolli. — Ismo Kantola, Keijo Koskinen, Pekka Räsanen (toim.). *Sosiologisia karttalehtiä*. 3., täysin uudistettu laitos. Tampere: Vastapaino, s. 267–287

L e i t m a a, Dannar 2016. Assar Pauluse esimene kuritöö. — *Eesti Ekspress*, 9. VII. Vt ekspress.delfi.ee/news/paevauudised/assar-pauluse-esimene-kuritoo?id=69319083 (9.6.2017)

M i h e l s o n, Helen 2017. Osa Dikajevi jõugu protsessi osalistest läks prokuratuuriga kokkuleppele ja sai oma karistuse kätte. — *Postimees*, 8. VI. Vt www.postimees.ee/4139989/osa-dikajevi-jougu-protsessi-osalistest-laks-prokuratuuriga-kokkuleppele-ja-sai-oma-karistuse-katte (9.6.2017)

M i h e l s o n, Helen, Anna P r o k o f j e v a 2016. Skeem: kes on kes Haron Dikajevi juhitud kuritegelikus jõugus. — *Postimees*, 7. IX. Vt www.postimees.ee/3827869/skeem-kes-on-kes-haron-dikajevi-juhitud-kuritegelikus-jougus (5.6.2017)

P a s s i, Minna, Susanna R e i n b o t h 2017. *Keisari Aarnio*. Helsinki: Helsingin Sanomat Kirjat.

P o l i t s e i pidas kinni allilma "ühiskassa" liikme. 2003. — *Eesti Päevaleht*, 26. VI. Vt epl.delfi.ee/news/eesti/politsei-pidas-kinni-allilma-uhiskassa-liikme?id=50958001 (12.6.2017)

P u l l a t, Risto 2009. *Organized Crime Related Drug Trafficking in the Baltic Sea Region: Police Point of View*. Tallinn: Estonian Police Board

P u l l a t, Raimo, Risto P u l l a t 2010. *Viinameri: Salapiiritusevedu Läänemerel kahe sõja vahel*. Tallinn: Estopol

P õ l d, Anna (toim.) 2017. DELFI FOTOD: Haron Dikajevi kuritegeliku jõugu kaheksa liiget mõisteti kohtus süüdi. — Delfi, 8. VI. Vt m.delfi.ee/article.php?id=78496653 (9.6.2017)

P õ l d, Tiiu 1997. Kohtukroonika. — *Õhtuleht*, 9. XII. Vt http://www.ohtuleht.ee/13821/kohtukroonika (12.6.2017)

S a l u, Mikk 2014a. Eesti suusaässad kostsid allilmaliidri eest. — *Eesti Ekspress*, 16. VII. Vt ekspress.delfi.ee/kuum/eesti-suusaassad-kostsid-allilmaliidri-eest?id=69360817 (28.6.2017)

S a l u, Mikk 2014b. Kapo komissar vahendas võlgu Assar Pauluse meestele. — *Eesti Ekspress*, 2. VII. Vt ekspress.delfi.ee/kuum/kapo-komissar-vahendas-volgu-assar-pauluse-meestele?id=68986143 (3.7.2017)

V a n e m a d mures: allilma juht ei pruugi kohtuistungini elada. 2017. — *Postimees*, 25. VI. Vt www.postimees.ee/4157127/vanemad-mures-allilma-juht-ei-pruugi-kohtuistungini-elada (26.6.2017)

RISTO PULLAT (1966) on lõpetanud Eesti Riigikaitse Akadeemia politseikolledži 1996, sotsioloogia magister 2002 (Tallinna Pedagoogikaülikool), õigusteaduse doktor 2009 (Läti Politseiakadeemia).

ARVUSTUS

TEADLASE LAHE ELU JA KUIDAS SELLES EDUKAS OLLA

Jüri Allik. *Väldi igavaid inimesi ja olukordi*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017. 550 lk.

Jüri Allik on üks Eesti mõjukamaid teadlasi — Tartu Ülikooli psühholoogia instituudi kauaaegne juhataja, akadeemik nii Eesti kui Soome teaduste akadeemias, alusepanija TÜ praegusele psühholoogia õppekavale ja Eesti Psühholoogide Liidule, ligikaudu 250 teadusartikli autor, millele on teistes teadustöödes viidatud rohkem kui 18 000 korda. Tema kirjutatud kaalukad "mittememuaarid" on mitmeti tähelepanu- ja tänuväärne teos.

Raamatu 550 leheküljele mahtuva sisu võib temaatiliselt jagada kolmeks:

- isiklik ja akadeemiline elu — see, kõige rohkem "päris" memuaare meenutav mõtteline osa annab 220 leheküljel ülevaate autori erinevatest elujoontest, peredest, temale olulistest inimestest ja hiljuti tähelepanu pälvinud raamatutest;
- teaduslikud otsingud ja leidmised — nii võiks pealkirjastada raamatus peaaegu niisama palju ruumi võtva temaatilise osa, mille üheksas peatükis saame ülevaate autori mitmekülgsest teadustegevusest eksperimentaalpsühholoogina, intelligentsuse, isiksuse (ja kultuuri) uurijana, aga ka kõrvalepõigetest humanitaariasse;
- teadlane ja (Eesti) teadus — kahest eelmisest mahult väiksem temaatiline plokk sisaldab vaimukat retseptikogumikku "Hea teadlase kokaraamat", nelja artiklit Eesti teaduse hiilgusest ja viletsusest ning lõpuks kriitilise sissevaate teaduselu köögipoolele.

Kirjutada oskab Allik hästi, ja pole ka ime — enda sõnutsi on ta seda teinud enamiku oma ärkveloleku ajast kogu täiskasvanuelu jooksul, mis peaks kokku tegema umbes 200 000 tundi, kui seda väidet sõnasõnalt võtta, niisiis kakskümmend korda rohkem, kui vaja milleski per-

fektse soorituseni jõudmiseks. Hea, et Allik vahel ka eesti keeles kirjutab — enamik tema teadusartiklitest on ilmunud inglise keeles, mis mõnes üksikus väljendis endast ka muidu suurepärase eestikeelse teksti sees märku annab.

Allik kirjutab arusaadavalt ja vaimukalt, nii et et ka igavatest ja keerulistest asjadest võib lihtsalt ja huvitavalt rääkida. Alliku mälu on väga hea ja mälestused nõukogudeaegsest elust Tartu ja Moskva ülikoolides värvikad. Kolleegide puhul on ta heatahtlikult irooniline, aga põhiliselt leplik. Mõned hinnangud ("[m]a tean inimesi, kes Võgotskist on saanud raske ja eluaegse mürgituse" (lk 46)) jätab ta delikaatselt anonüümseks.

Nauditavad on suurepärased portreed Allikut kõige rohkem mõjutanud inimestest, aga tabavaid ja täpseid lühiiseloomustusi leidub raamatus teistegi oluliste ja tuntud inimeste kohta. Soovitades suhelda endast targematega ("[v]aja on enesekindlust, mis lubab sul suhelda oma ala maailmatippudega" (lk 132)), näitab Allik, kuidas see tal endal õnnestunud on. Tema mõjutajate hulgas on maailmakuulsad psühholoogid — Eesti ja Soome tsiteerituimad teadlased Endel Tulving ja Risto Näätänen — kes muide on tänu Allikule praegugi Tartu Ülikooli professor —, mõjukaima tänapäevase isiksuseteooria autor Robert McCrae, ning Alliku poolt geeniuseks tituleeritud kolleeg Ehtibar Dzhafarov, kelle töö tõttu võib "psühholoogia lõpuks üle saada oma kadedustundest füüsika vastu" (lk 195). Aga nooruseas on Allikule olulist mõju avaldanud arheoloog Tanel Moora ja sõber Andrus Park, kes kahjuks suri enne, kui jõudis saada filosoofina niisama mõjukaks. Suure vaimustuse ja imetlusega kirjeldab Allik ka Madis Kõivu, kellega teda ühendas huvi analüütilise filosoofia vastu, mis ajendas Kõivu asutama analüütilise filosoofia seminari.

Raamatust saab üsna hästi aimu sellest, kuidas teadlane mõtleb, osaliselt sellest, mida ta teeb, ja mõnevõrra sellestki, kuidas Eesti teaduselu viimase nelja-viiekümne aasta jooksul muutunud on. Ülevaate saab kõigist teadusvaldkondadest, millesse autor on tõsisemalt süvenenud — põhjalikult saame lugeda silma liikumise, liikumise ja arvukuse tajumise uuringutest, isiksuse ja kultuuri suhete uuringutest, aga sellestki, mille poolest teaduslik psühholoogia erineb muudest psühholoogiaga näiliselt seotud valdkondadest, näiteks psühhoanalüüsist. "Freudisaaga" oli siinkirjutaja jaoks üks lõbusamaid osi selles raamatus. Levinud eksiarvamus, nagu olnuks Freud üks 20. sajandi tähtsamaid psühholooge, sai argumenteeritud vastulöögi Alliku kommentaariumis Freu-

di olulisemate teoste esmapublikatsioonile[1] eesti keeles. Freudistide ja rünnakud (näiteks *Sirbis*) ei ole Allikut vist päris külmaks jätnud, igatahes kasutab ta nüüd võimalust "viimaseks sõnaks" ja paneb oma kriitikud paika, määratledes "intellektuaale" kui inimesi, kes "oma lõbuks või protestist on ära õppinud teatud hulga asju, kuigi harva akadeemilise süstemaatilisusega" (lk 356). Igatahes tuleb ilmselt nõustuda Alliku enesetunnustusega, et tal õnnestus freudismi kriitikavaba pealetungi Eestis ohjeldada.

Allikut tuntakse maailmas eelkõige isiksuse ja kultuuri uurijana ning tõesti on tema töödele enim viidatud just sel perioodil, mil ta tegeleb isiksuse uuringutega eri kultuurides. Ta on olnud kahe mõjuka ajakirja, *European Journal of Personality* ja *Journal of Cross-Cultural Psychology* asetoimetaja ning märkab eneseirooniliselt nende austavate ühiskondlike rollide positiivset mõju oma akadeemilisele edule: "Inimene on mõistuspärane olend ja kontrollib enne käsikirja esitamist, ega ta juhuslikult pole unustanud viidata ajakirja pea- ja asetoimetaja töödele..." (lk 125). Viidete arv Alliku töödele kasvas siiski ka pärast seda, kui ta enam ajakirjade toimetamises ei osale (viimasel aastal on lisandunud kaks tuhat viidet). Tema viidatumate artiklite tipus on näiteks uurimus, millest selgub, et ühiskonna inimarengu tasemega koos kasvavad ka erinevused meeste ja naiste isiksuseomadustes. See kõlab praeguses maailmas peaaegu ohtliku väitena ja peaks kindlasti sooneutraalsuse apologeetidele huvi pakkuma — muidugi vaid siis, kui neid teaduslikud faktid huvitaksid. Olulisemad avastused Alliku osalusel ja juhtimisel tehtud isiksuse ja kultuuri seoste uuringute hulgas lubavad väita, et vastupidi levinud arvamusele ei ole kultuuril isiksuse kujunemisele olulist mõju — nimelt on isiksuse mõõdetavad omadused eri kultuuride esindajatel sarnased ja nende jaotuvus eri rahvustest valimite hulgas on enam-vähem samasugune. Näiteks on Allik koos kolleegidega püüdnud üles leida kuulsat "vene hinge" ja avastanud, et sellist asja ei ole olemas. Väike kahtlus jääb, et rahvuslikud erisused, nagu "vene hing" ja "itaalia temperament", on siiski olemas, aga vähemalt teame nüüd, et need ei avaldu omadustes, mida psühholoogid mõõta oskavad.

Nooremale või psühholoogiakaugemale lugejale võib tulla üllatusena, et Allik on suurema osa oma elust — peaaegu kolmkümmend aastat — olnud eelkõige eksperimentaalpsühholoog-psühhofüüsik ja on

[1] Jüri Allik. Sigmund Freudi elu ja töö. — Sigmund Freud. *Inimhinge anatoomiast*. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Anne Lill, kommenteerinud, sissejuhatus ja lisad Jüri Allik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk 175–342, samuti Freudi elu ja tegevuse kronoloogia samas.

seda enda sõnutsi tänapäevani. Ta on uurinud silma liigutusi, liikumise taju, hiljem ka arvukuse taju. Selliste, vähestele "inimlikku huvi" pakkuvate uurimisteemadega tegeldes oli toona võimalik töötada võrdlemisi sõltumatult ideoloogilistest suunistest ja — pidades silmas tajuuuringute rakendatavust näiteks optikatööstuses — leida oma uurimistöö jaoks teatud leidlikkuse ja sidemete olemasolul ka korralikku rahastust. Hiljem, uute võimaluste ja rahvusvahelise suhtluse tekkides hakkas Allik tegelema isiksuse ja kultuuri seostega. Ta ütleb end mitte täpselt teadvat, miks see nii läks, aga nimetab siiski vähemalt ühte olulist põhjust: psühhofüüsika huvilisi oli raske leida, isiksuse ja kultuuri teemad aga tunduvad paljudele huvitavamad ning nendega tegeldes oli kergem leida kaastöötajaid ja juhendatavaid. Arusaadavalt oli nii ka hõlpsam kümne tuhande viiteni jõuda.

Alliku esimene teadusartikkel ilmus Tartu (Riikliku) Ülikooli toimetistes 1973. aastal, esimene artikkel välismaal vaid mõni aasta hiljem (koostöös Talis Bachmanniga). Tänapäeval on kurbnaljakas lugeda, mida kõike välismaal avaldamiseks toona tegema pidi: artikkel tuli vene keelde tõlkida ja hankida lugematuid kooskõlastusi, sealhulgas kinnitada parteikomiteele, et "töö ei sisalda riiklikke saladusi ega üldsegi midagi algupärast, mis võiks kellelegi huvi pakkuda" (lk 74). Nii on arusaadav, et nõukogude teadus elas maailmateadusest eraldiseisvat elu ja Alliku esimene rahvusvaheline publikatsioon jäi pikaks ajaks ta ainsaks välismaal avaldatud tööks. "Kurjuse impeeriumis" publitseeriti vene keeles ja peamiselt Tartu Ülikooli kogumikus "Töid psühholoogia alalt", mida eriti keegi ei lugenud. On märkimisväärne, et uute aegade tulles, kui ülikool ja Eesti maailmale avanesid, oli just Jüri Allik see, kelle rektor Peeter Tulviste määras kõikide Tartu Ülikooli toimetiste sellisel kujul avaldamise lõpetamist juhtima. Allik oli siis 40-aastane ja sai peagi Endel Tulvingu kutsel esimest korda välismaale. Peagi omandas ta Soomes doktorikraadi, aga jõudis maagilise kümne tuhande viiteni siiski alles mitukümmend aastat hiljem — 2015. aastal. Selle tulemuseni jõudmiseks tuli teha palju tööd, alguses on juttu kümnetunnistest tööpäevadest, hiljem mainitakse ka neljatunniseid. Võimalik, et tehnoloogia on teadlase elu aastatega kergemaks teinud ja tööpäevad rutiinsest tööst vabanemise tõttu lühemad.

Viited (bibliomeetria) on üks raamatu läbivatest teemadest. Iga teadlase kohta saame teada, kui palju on tema artiklile viidatud, lisaks iseloomustavad teadlase saavutust mitmesugused indeksid. Saame muu hulgas teada, et panuse poolest mõjukasse maailmateadusesse oli Eesti teadus raamatu kirjutamise ajal maailmas märkimisväärsel 24. kohal, edestades mitu korda lähinaabreid — saatusekaaslasi Lätit ja Leedut, kes olid sel ajal vastavalt 60. ja 78. kohal. Teadlaste edetabelist

ilmneb kurioosumina, et Tallinna Tehnikaülikoolis ja Tallinna Ülikoolis "on kummaski pool teadlast, kes on oma valdkonnas jõudnud tippu" (lk 489). Õigluse mõttes tuleb märkida, et vaadeldav indeks ei sisalda humanitaarteadlasi, kes "raamatust väiksemat teksti ei pea õigupoolest mitte millekski" (lk 492) ja artikleid seetõttu nii palju ei kirjutata. Eesti teadusvaldkondadest saavad mõjukaid tsiteeringuid kõige rohkem kliinilise meditsiini teadlaste artiklid ja peaaegu kõige vähem majandusteadlased. Psühholoogia (klassifikatsioonis koos psühhiaatriaga) on üsna keskmisel 9. positsioonil — ja suuresti tänu Alliku enda tööle, millega ta Eesti tippteadlaste hulgas positsioneerub 19. kohale seitsmekümnest, kes Eestist on omas valdkonnas 1% tsiteeritumate hulka jõudnud. Alliku rohkem kui kahesaja viiekümnele teadustööle on praeguseks viidatud 18 718 korda.[2] Võrdluseks on ehk huvitav märkida, et seda on peaaegu kaks korda rohkem kui viiteid tuntud psühholoogi Jordan Petersoni töödele, aga muidugi on Peterson noorem ja jõuab kindlasti Allikule järele, kui tänapäeva kõige mõjukama avaliku intellektuaali roll talle atraktiivsem ei tundu.

Bibliomeetrilisel lähenemisel on palju kriitikuid, esirinnas muidugi need, kelle töödele keegi ei viita või kes oma artikleid rahvusvahelistes eelretsenseeritavates ajakirjades ei avalda. Võib-olla ei ole neil midagi avaldamiskõlblikku või siis ei pea nad publitseerimist mingil põhjusel tähtsaks. Alliku arvates ei ole nad kummalgi juhul päristeadlased, kuigi võivad teaduri või õppejõu tiitlit kanda. Allik on veendunud, et "publitseerimine ongi see, mille nimel teadus lõpptulemusena üldse eksisteerib" (lk 493) ja vastupidist võivad väita vaid "kohalikud harrastusteadlased" (samas). Võimalik, et osa neist on ka nn intellektuaalid, kes Allikut häirivad ja vahel ründavadki — näiteks siis, kui ta nende mängumaale tungib või teadusest üldisemalt kõneleb. Allik märgib, et "väikestes kultuurides [---] kiputakse intellektuaale samastama õpetlaste ja uurijatega" (lk 356), ning näeb ohtu selles, et "harrastuslik intellektualism muutub võitlevaks ja hakkab arvama, et suudab asendada õpetatust ja professionaalset asjatundlikkust, mis väga harva on lahus akadeemilisest haridusest" (lk 357).

Autori bibliomeetriaobsessiooni silmas pidades on mõnevõrra üllatav leida raamatust karmi kriitikat publitseerimismaailma, eriti aga eelretsenseerimise süsteemi kohta, mis on teadusajakirjanduse ja selle-

[2]Google Scholari andmetel 2. detsembril 2018. Seda on peaaegu kahe tuhande viite võrra rohkem kui "mittememuaaride" ilmumise ajal (2017), üldse on üle poole viidetest Alliku töödele tehtud viimase viie aasta jooksul.

le tuginevate tsiteeringuedetabelite alustala. Tõepoolest, raske on mitte nõustuda, et anonüümne retsenseerimine, kus retsensent teeb tasuta tööd, et analüüsida oma konkurendi tööd, ei tundu kuigi hea. Süsteem on kohmakas ja aeglane — artikli avaldamine võib võtta aastaid, retsensentidel võib olla isiklik huvi artikli avaldamist venitada või tagasilükkamisele kaasa aidata. Kuna tippteadlasel on retsenseerimisest parematki teha, tuleb ette ka ebapädevaid retsensente ja kõige krooniks on kaks retsensenti harva hinnangutes ühel nõul. Allik on kriitiline ka kirjastajate hiigelkasumite suhtes, tahtmata mõista, et need kuuluvad normaalse äritegevuse juurde nagu viited teadusesse. Samas on tõepärane Alliku ennustus, et kirjastajad oma kasumist peagi ilma jäävad, kui nad ei suuda uuendada olemasolevat ebatõhusat publitseerimissüsteemi, mis on "[m]õnes mõttes [---] halvim [võimalikest], kuna ei tee praktiliselt mitte midagi, et kaitsta autori väärikust, kõnelemata tõest" (lk 510). Kurioosumid, kus soliidsetes ajakirjades on avaldatud artikleid, mille andmed on lihtsalt fabritseeritud (pidades muu seas silmas seda, mida inimesed tõenäoliselt lugeda tahavad, näiteks et rassistlike vaadete tekkele viivad viletsus ja mustus lapsepõlves), või juhtumid, kui soliidne ajakiri on kõlbmatuna tagasi lükanud sealsamas varem avaldatud artikleid. Lootuskiiri siiski juba paistab — tekkinud on veebiajakirjad, kus avaldamine ei eelda eelretsenseerimist. Võib loota, et see viib peagi "tsentraliseeritud ajakirjade hääbumisele ja nende asendumisele millegi sellisega, mida võib nimetada teaduse sotsiaalvõrgustikuks" (lk 515). Arusaamatuks jääb tegelikult, miks vana ja nii ilmselt ebatõhus süsteem siiski tänapäeval veel nii valdav on. Aga ega üks raamat saagi kõikidele küsimustele vastata.

Üks raamatut läbiv teema on rumaluse jäävus. Koos klassivend Andrus Pargiga sõnastatud "seaduse" kohaselt on rumalate inimeste arv igas alampopulatsioonis jääv, olgu selleks siis ühe ülikooli õppejõud või teaduste akadeemia. Osalusvaatlejana talub Allik seda nähtust üldiselt rahulikult, aga mõned selle järelmid on siiski häirivad. Näiteks see, et kuna targematel teadlastel on targematki teha, satuvad administraatoriks tihti keskpärased tegelased, mis viib mõnikord "upsaka keskpärasuse" võimutsemiseni teadusorganisatsioonides (lk 213), aga äärmuslikel juhtudel ka "šarlatanide ja karjeristide räigete süüdistuste[ni]" teadlaste vastu ja eriti siis, kui ajakirjanikud sellele "muidugi üldisele sõnavabadusele apelleerides" kaasa aitavad (lk 362). Allik pajatab sellest mitu mõtlemapanevat lugu ja loodab, et sellest võiks õppust võtta ka Eesti ajakirjandus, sealhulgas kultuurileht *Sirp*.

Alliku raamat veenab lugejat kindlasti selles, et vähemalt ühe osa (vähemalt edukate?) teadlaste elu on huvitav ja seda saab tõesti elada nii, nagu soovitab raamatu pealkiri — vältides igavaid inimesi.

Enamasti õnnestub vältida ka igavaid olukordi ja tegevusi — tüütut ja rutiinset tööd jääb tänu tehnoloogia arengule järjest vähemaks. Võimalik, et see raamat võiks ärgitada mõnda lugejatki teadlase karjääri silmas pidama. Seda valikut tehes on raamatust kindlasti abi, eriti — aga mitte ainult — siis, kui huviobjektiks on psühholoogia. Alliku raamatust ei ole siiski mõtet otsida ülevaadet psühholoogiateadusest, raamatus on juttu vaid tema enda uurimisvaldkondadest. Peale kõikide Eesti psühholoogide (kellest parimad on Alliku õpilased) võiksid raamatut lugeda ka kõik need, kes tahavad aru saada, kuidas sünnib uus teadmine, mis eristab teaduslikku teadmist lihtsalt arvamusest või huvitavast konstruktsioonist, aga ka need, kes tahavad leida eeskuju ja õppida palju saavutanud inimese kogemustest. Võib olla on alust loota sedagi, et raamat leiab tee teaduselu korraldajate ja teaduse rahastamise üle otsustajate lugemislauale. Üks Alliku läbivaid soovitusi on — vali hoolega, kellel lased end mõjutada. On hea, et selle raamatu kaudu saavad nüüd paljud end temast mõjutada lasta.

TÕNIS ARRO (1960) on lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogia erialal 1984. Ta on olnud konsultatsioonifirma Fontes PMP kaasasutaja 1990 ja juht 1992–2005, konverentsifirma OÜ Balti Juhtimiskonverentsid kaasasutaja ja juhatuse liige 1999–2010, Fontese Kirjastuse kaasasutaja ja juhatuse liige (nüüd Kirjastus Hermes), Teatri NO99 loomenõukogu liige ja nõukogu esimees 2005–2017, Eesti Arengufondi juhatuse esimees 2012–2014, tehnoloogiaettevõtte Teamscope kaasasutaja 2015; praegu partner kahes tema osalusel asutatud ettevõttes: personaliotsingu firmas Executive Lab Search ja tehnoloogiaettevõttes Teamscope.

ABSTRACTS

,

ERNST CASSIRER. **The myth of the state**

JOONAS HELLERMA. **Energy of cultural forms engaged in politics**

In the 19th century a philosophical ideal emerged that was shared by all the pioneers of political, economic and sociological thought. In political theory, this was expressed in the objective to avert mere speculations — the theory had to be based on empirical facts and general principles derived from them. In his article published in 1944, which is also a rudiment of the book with the same title, Cassirer states that, in the 20th century, this 19th-century philosophical ideal seems to have broken to pieces, as mythological thought openly takes precedence over rational thought. Politics becomes a mysterious thing, highly elevated over all our common standards. Its authority is no longer open to any sceptical doubts or critical objections. To understand the strange fusion of political and mythical thought in the early 20th-century theories, the author describes the most important and interesting combats that have taken place between the rational and mythical theories of the state since Greek philosophy.

The author begins with Plato, thereafter, explains briefly the views and theories of St Augustine, Thomas Aquinas, Machiavelli, Thomas Hobbes, and others.

The myth of the state emerges more prominently than earlier in early Romanticism. While for 18th-century thinkers, the myth was still a strange and uncouth mass of confused ideas and gross superstitions, now it was considered the primary source of human culture and, as early as in Schelling's works, it became the very focus of philosophical thought. Next, the so-called historic-right school denounced the "nature-right" theories of the state, as human culture was no longer considered an offspring of conscious human activities; it originated in a "higher necessity", in the national spirit. That was the philosophical centre of all the political

theories developed by romantic writers. The whole school of 19th-century German political historians developed and glorified the idea of the "power state". Only one voice, that of the Swiss, Jacob Burckhardt, said that power was evil in itself. No one listened. The philosophers and historians devoted to the "power state" turned into pamphleteers. They had opened the way for the myth-makers of the 20th century, including the ideology of Hitler's and Mussolini's totalitarian state.

Cassirer finds and antidote to the myth in the Spinozistic theory. Spinoza was perfectly aware that a passion could not be overcome by argument. It had to be destroyed by a stronger and contrary passion. There are two emotions in the active part of human nature — fortitude *and* generosity *— the only affections through which the human can reach philosophical and ethical freedom, liberation from all sorts of prejudices and superstitions. By fortitude, we win the mastery over ourselves, by generosity, we build up a social, truly human order.*

The translator, Joonas Hellerma, explains in his afterword that, in his book The Myth of the State, *Cassirer retains a contradictory position regarding the myth. He emphasises the significance of the association of artistic, ethical and intellectual forces in culture, which should hinder the domination of the myth. Only this way, it is possible to curb the simplifying and ominous enticements of mythical thinking. Still, it should not be concluded that Cassirer wants to exclude the myth from culture, as, in his opinion, the balance of culture generally relies on the multitude of cultural forms and their relative independence. If we foreground some form on account of others, it causes the impoverishment of culture.* The Myth of the State *was primarily meant as criticism of totalitarian regimes. He shows the techniques of myth creation in the contemporary civilisation, thus anticipating the ways how information is created in the current "post-truth era".* (Edit.)

LAURI MÄLKSOO. **Disputes on the UN human rights covenants and disintegration of the Soviet Union**

The main topic of the article is the transformation of the concept of human rights in the USSR from the era of stagnation to perestroika to the dissolution of the USSR. The main starting point is the attitude of the USSR towards the two

UN human rights covenants adopted in 1966, especially the covenant on civil and political rights. Both the Western world and the USSR assured that human rights were very important, but nevertheless, they understood human rights somewhat differently. During the 1970s, Moscow understood the growing ideological importance of human rights and made efforts to work out a socialist concept of human rights. For example, the natural-law origins of human rights were rejected, and the balance between human rights and obligations was emphasized. Konstantin Chernenko presented the Soviet understanding of human rights even in English in the early 1980s. During perestroika, the earlier understanding of human rights began to collapse — for example, the fact that the USSR had abstained at the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948 was seen as a mistake. The views of dissidents such as Andrey Sakharov, who criticized the state of human rights in the USSR, acquired greater and greater prominence. At the same time, the complaint letters of Soviet dissidents to the UN Secretary General were not even responded to.

One of the main conclusions in the article is that, among other things, the dissolution of the USSR can be understood in human rights terms. The new post-Soviet order that emerged in Russia accepted the Western liberal concept of human rights as its new starting point. Russia's 1993 Constitution accepts the natural-law origin of human rights in the sense that rights are not only given by the government. In 1998, Russia ratified the European Convention on Human Rights. However, twenty years after the ratification of the European Convention, human rights are increasingly interpreted in the context of traditional values. It is increasingly assumed (again) that, in the competition between the rights of the individual and the state (or society), it is not the individual who always has to win. Altogether, a look at the evolution of the human rights concept in the late USSR helps us to understand better where post-Soviet societies are today in terms of human rights, and how they got there. (Auth.)

"Now the situation is tight for everyone, more difficult than during all this time": By the 13th anniversary of the Republic of Estonia in 1931

To mark the centenary of the Republic of Estonia, we publish a selection of articles that appeared in Estonian newspapers in February 1931 to celebrate the 13th anniversary of the Republic.

Like on earlier anniversaries, the journalists recall with pride the historical turning points the nation had to surmount to gain independence, but nearly all the articles accentuate the position of Estonia amidst the global economic crisis. The crisis reached Estonia in 1930 when the prices of cattle products, which formed an essential part of Estonian exports, began to drop and bankruptcies started in the banking sector. The crisis exerted a weaker influence on manufacturing, but still the number of workers dropped 19%, pay 30% and export of manufactured products even 64%. Primarily, the recession hit Estonia's main export — agriculture. Although Estonian farmers tried to compensate for the drop in food prices on the world market by increasing exports, this could not offset the decrease in income. Moreover, most countries imposed protective duties on the import of agricultural products. Considering the aggressiveness of the eastern neighbour, the Soviet Union, it is feared that the geographical location of the state makes the economic crisis more threatening than it would be in some other country — struggle for economic independence also means struggle for independent statehood. In such a tense atmosphere, politicians' greed is repeatedly criticised. Corruptive allotment of places on the boards of public enterprises is but one of its manifestations: "Management of the state is more expensive than people can afford, bureaucracy is flourishing, democracy is in a crisis, the government machinery is inefficient, politicians are only quarrelling." The whole nation is called not to regard the state as merely a formation from which to demand benefits and then to complain and condemn. The keyword "boredom from the state" spreads from one article to another; it describes graphically the mentality that was gaining ground. The articles remind that democracy is primarily a governmental power relying on the people.

To make people understand why everyone must contribute to independent statehood, it is reminded that deep in the Tsarist times (in the Russian Empire), courts, police and other public institutions were "in the hands of Russians who were sent here to faithfully serve the Tsar and whom everyone had to fear. Compare this time to the present when everyone can manage affairs in the mother tongue, all officials will receive you, and everything is accessible for each citizen. [---] Everyone who moans and grumbles — think what your life would be like if Estonia were still attached to Russia. Think that you would have neither money nor property, and you should fear for your life every day." (Edit.)

TOOMAS KIHO. **Christmas cards**

HEINRICH AUGUST DIETRICH. **Views of scenery from Estonia**

HELDUR SANDER. **Afterword**

Heinrich August Dietrich (1820–1897), born in Germany, arrived in Estonia in 1848 or 1849. As the Estonian and Livonian governorates of the Russian Empire were situated in the German cultural space, they became a favourite place for people from Germany, Sweden, Denmark, more rarely from elsewhere with an education and interest in gardening and forestry, who were seeking for work. So, Heinrich August Dietrich became a gardener at Haimre manor.

Dietrich, who had primarily become known as a mycologist but was also competent as a botanist and dendrologist, gives a poetic characterisation of Estonian scenery from his hikes mainly in Harjumaa and Läänemaa Counties. He begins with the flora, which, in his opinion, is the initial source of sensual enjoyments and feelings everywhere on the globe. Although Estonia actually is in the transitional region between continental and maritime climate in the temperate zone, Dietrich places it to the colder side of the temperate zone and, concerning plant geography, into the subarctic zone. He notices the abundance of coniferous forests, while deciduous trees seldom form extensive forest communities, although Estonia belongs to the northern part of the mixed forest subzone

of the forest zone in the temperate zone; therefore, depending on soil composition and humidity regime, many different forest types have spread here.

In the area studied by Dietrich, among the lower habitats of plants, moors deserve greatest attention; in his opinion, they are not even suitable for pastures. He sees that bogs and swamps are greatly characteristic of Estonian relief; therefore, he does not consider the region appropriate for agriculture. At present, flat wetlands cover more than 1/5 of Estonia, but as far as agriculture is concerned, due to extensive land improvement since the late 19th century, farmers have gradually acquired more arable land, and in the 1930s the Republic of Estonia became a considerable exporter of dairy products.

For the naturalist with an acute perception, the shades of colours and lighting do not go unnoticed; flowing over the northern landscape, they are also reflected in people's emotions and psyche. "For a great part of the year, the northern sky spreads over the land like a leaden blanket and creates a feeling of distinctive melancholy, of quiet, unfathomable longing, which appears not only among the indigenous people. [---] Therefore, their tunes resemble shouts of distress and cries of pain rather than songs. Although their folklore only seldom deals with free nature, these few well-known songs do not lack a poetic depth of sensibility for nature." Really, the naturalist who had arrived from a warmer climate could not help praising the peace and solemn quietude as the inspiring features of northern nature. (Edit.)

FREDERI MISTRAL. **Poetry**

UWE ELLERBROCK. **Religions in the Parthian state. Part I**

Many religions existed side by side in the Parthian state (247 BC – 224 AD). In the territory under their governance, which included many regions and people of different cultures, Parthians practised religious tolerance. They accepted the religions that they encountered in their new conquered territories. Different religions influenced one another. Three population groups who lived in the Parthian state can be distinguished — Iranian, Greek and Semitic peoples, and each

of these groups primarily observed their own religion. While, however, in the west, competition emerged between the religion practised by Parthians and Babylonian gods, Judaism and later Christianity, the situation in the east was different. Since the conquests of Alexander the Great (invasion of Asia Minor in 334 BC), Zoroastrianism, which was predominant here, had come into contact with the Greek religion; they influenced each other. The next influence on Parthian religion may have come from Buddhism, which had spread in the Kushan state from the middle of the 2nd century AD at latest. When searching for Parthians' religion, changes in religions in Parthian vassal states or states that were under Parthian influence should also be taken into consideration. Studies that deal with religion in Commagene (a province in north-eastern Syria) where equation of Greek and Zoroastrian gods can be proved since 65/64 BC are of great help here.

One of the most essential primary sources about the Parthian state are coins. Their analysis shows that there were four clearly different periods when changes in the depiction of deities on coins or religious concepts contained in them become evident. The author states that Tyche, who is one of the most important goddesses depicted on coins, descends from "Hellenistic Tyche" but became "Parthian Tyche" appearing on the coins of Phraates III from 70 BC. She was the only goddess who was consistently depicted during the last two hundred years of the state.

The Parthian Tyche had a dual function for Parthians. On the one hand, she took care of transferring khvarrah *("godly glory", "royal happiness") to the legitimate King of Kings of Parthia and supported him in his battles; on the other hand, she was responsible for the wellbeing of the whole Parthian state.* (Edit.)

RISTO PULLAT. **A view into Estonian organised crime: The case of three criminal groups**

The article deals with hierarchical criminal organisations in Estonia which followed the values of Russian criminal subculture, the so-called world of thieves, which had grown out of GULAG. Such groups were led by Assar Paulus, Kharon Dikayev and Andrey Kuzyakin who enjoyed authority in the

criminal circles and were related to the so-called cooperative pool of Estonian organised crime. The article is based on specialist literature, judicial decisions, legal acts, an expert interview and media coverage of pertinent court cases. The initial years of Estonian organised crime were in the late 1980s. The author dwells on the modus operandi, *structure and subordination relationships in the criminal organisations. He holds the view that the criminal groups under discussion are not sustainable in the long run, as the efficient countermeasures by the Estonian law enforcement authorities make it impossible on such a small criminal market. The future of the so-called cooperative pool, a unique criminal phenomenon in the Baltic Sea region, is unclear.* (Auth.)

Review

TÕNIS ARRO. **The researcher's cool life, or how to be successful in it**

Jüri Allik. Väldi igavaid inimesi ja olukordi. *[Avoid Dull People and Situations.] Tartu: University of Tartu Press, 2017. 550 pp.*

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part VIII**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

TÕNIS ARRO PhD (1960), partner at Executive Lab Search personnel search company and Teamscope technology company

ERNST CASSIRER (1874–1945), German philosopher

HEINRICH AUGUST DIETRICH (1820–1897), German botanist and mycologist

UWE ELLERBROCK MD, German physician (anaesthesiologist) and numismatist

JOONAS HELLERMA MA (1984), Estonian television journalist

TOOMAS KIHO PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

FREDERI MISTRAL (1830–1914), Provençal poet

LAURI MÄLKSOO JD (1975), professor of international law at the University of Tartu

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

KAIA OTSTAK MA (1987), Estonian representational and performance artist

RISTO PULLAT PhD (1966), Estonian jurist and criminologist

HELDUR SANDER MA (1946), Estonian nature geographer, dendrologist and landscape ecologist

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

VIII

Algus 2018. aasta 6. numbris.

21. dets. [1944] (neljapäev). Külm, selge, kuid vähe udune talvine päev. Kraadiklaas 12 pügalat alla 0. Ülikooli kirikus juhatab orel pühalikult sisse H. Koppeli ärasaatmist viimsele teele. Auvalvena alul nais-, hiljem meesüliõpilased.

Haameri tekstiks 1. kirja Korintuse kogudusele 2, 6–10.[303] Puusärk juba suletud. Komplekteeritud meeskoor üliõpilastest ja õppejõududest Ritsingi[304] juhatusel laulab Fr. Flemmingi[305] "Integer vitae" ja F. Schuberti "Püha". Puusärgi kannavad välja rektor, õppeprorektor H. Haberman,[306] dekaan Vadi, Siirde, Aunap

---

[303]Vrd 1Kr2:6–10: "Tarkusest me kõneleme täiuslike seas; ent mitte praeguse ajastu ega selle kaduvate valitsejate tarkusest, vaid me kõneleme Jumala saladusse peidetud tarkusest, mille Jumal on ette määranud meie kirkuseks enne ajastuid. Ükski praeguse ajastu valitsejaist ei ole seda ära tundnud, sest kui nad seda oleksid tundnud, ei oleks nad kirkuse Issandat risti löönud. Kuid nõnda nagu on kirjutatud: "Mida silm ei ole näinud ega kõrv kuulnud ja mis inimsüdamesse ei ole tõusnud — selle on Jumal valmistanud neile, kes teda armastavad." Aga meile on Jumal selle ilmutanud Vaimu kaudu, kuna Vaim uurib läbi kõik, ka Jumala sügavused."

[304]Richard Ritsing (1903 – 8. VII 1994 Tartu), lõpetas Tartu Kõrgema Muusikakooli 1924, õppis TÜ filosoofiateaduskonnas 1923–1927 ja 1928–1929, majandusteaduskonnas 1927–1928, EÜSi liige. Õpetaja Tartu jm koolides a-st 1923; TÜ ja TRÜ muusikaõpetaja 1934–1958, sh pedagoogikakateedri vanemõpetaja 1948–1958 ja muusikakabineti juhataja 1956–1958, Tartu Muusikakooli õppejõud 1945–1980, Tartu Õhtumuusikakooli õppejõud 1947–1957, Tartu Akadeemilise Meeskoori dirigent 1933–1974, Vanemuise segakoori dirigent 1935–1983, TRÜ naiskoori dirigent 1945–1963.

[305]Friedrich Ferdinand Flemming (1778–1813), Saksa silmaarst, helilooja ja laulja.

[306]Harald Haberman (Habermann; 1904 – 16. XII 1986 Tartu), lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna zooloogina 1932, *mag. zool.* 1933, bioloogiadoktor 1951, ENSV TA korrespondentliige 1946, akadeemik 1954, ÜS Raimla liige. Riigikogu kantselei stenografisti ja korrektori abi 1925–1926, Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimise toimkonna asjaajaja 1927–1932, TÜ zooloogiamuuseumi konservaatori abi 1932–1939, zooloogia instituudi vanemassistent 1939–1940; Johannes Varese nukuvalitsuse siseministri abi ja sisekaitseülem VI–VIII 1940,

ja mina. Enne vaimuliku talituse lõppu tuuakse kiriku veel pärg Tartu Polikliinikult, kus kadunu viimased aastad töötas otorinolarüngoloogina.

Kalmistul on vaikne, päike paistab heledalt, isegi soojendab vähe. Järelehüüded. Rektor Koort, andes kujuka ülevaate Koppeli seltskondlikust, ühiskondlikust ja tegevusest rektorina. Tema rektoriaeg, kui kord kirjutatakse Tartu Ülikooli ajalugu, jääb üheks kandvamaks ajaks, jätkugu tema energiat, sitkust ja visadust meilgi.[307] Dekaan rõhutab lühidalt tema tegevust otolarüngoloogina ja "Tervise"[308] toimetajana. V. Hiie Tartu arstkonna nimel (mina kõrval palmi, mürdi ja kuuse kimbuga) iseloomustas teda arstina ja organisaatorina.

Eesti Rahva Muuseumi ja Õpetatud Eesti Seltsi poolt pani pärja Moora (kõrval pärjaga prl. Üprus[309]). Ülikooli bioloogia katsejaama, Loodusuurijate Seltsi ja selle ornitoloogia sektsiooni poolt J. Piiper. Kehakasvatuse instituudi, ajakirja "Kehakul-

---

ENSV Rahvakomissaride Nõukogu asjadevalitseja 1940–1944, NSVLi tagalas 1941–1944, Leningradis eestikeelsete raadiosaadete toimetuse juhataja 1942–1943; TRÜ õppeprorektor, üldbioloogia ja darvinismi kateedri juhataja, dotsent 1944–1948, professor a-st 1955, ENSV TA bioloogia instituudi (zooloogia ja botaanika instituudi) direktor 1947–1977, ENSV TA bioloogia ja meditsiiniteaduste osakonna akadeemiksekretär 1957–1964.

[307] Vt "Järelehüüe prof. emer. dr. med. Henrik Koppel'ile tema muldasängitamisel Tartu Riikliku Ülikooli rektorilt prof. A. Koort'ilt". — *Nõukogude Eesti Arst* 1945, nr 1/2, lk 61–64.

[308] Ajakiri *Tervis* (1903–1909, 1921/1922–1944) ilmus aastail 1921–1944 Tartus kaks korda kuus (v.a 1941, mil ilmus üks number), kandes sel ajal alapealkirja *Rahvalik arstiteaduslik* (või: *arstiteadusline*) *ajakiri* ja seejärel *Rahvalik tervishoiu ajakiri* (või: *kuukiri*). Selle tegevtoimetajad olid Henrik Koppel 1903–1911, Siegfried Talvik 1922–1924, Rudolf Tamm 1925–1928 ja Voldemar Sumberg 1928–1940.

[309] Helmi Üprus (1911 – 27. VIII 1978 Tallinn), lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna kunstiajaloo ning romaani keelte alal 1936 ja etnograafia alal 1942, *mag. phil.* 1942. Eesti Rahva Muuseumi sekretär 1936–1938, teadur ja kultuuriloolise osakonna juhataja 1938–1947, ENSV TA ajaloo instituudi teadur 1947–1950, artelli Flora tööline 1950–1953, Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse vanemteadur ja peaspetsialist arhitektuuriajaloo alal 1953–1978.

tuur"[310] ja eesti sportlaste poolt Johannes Laidvere,[311] instituudi juhataja abi. Kalm kaeti pärgade ja rohelise ning lilledega ning lahkuti vaikselt. Vaimuliku talituse ajal kuuldus kolme miini plahvatus, nagu kadunu auks.

Kirikus võttis Peetri koguduse nimel sõna Muru,[312] lähtudes apostli sõnadest: Sa oled võidelnud head võitlust.[313] Koppeli ema olevat soovinud (Koppel rääkinud rektorina ühel immatrikulatsioonil), et temast saab pastor, ta valinud küll teise tee, kuid seisnud palju aastaid ustava toena kirikute, eriti Peetri koguduse õpetajate kõrval.[314]

---

[310] Ajakiri *Kehakultuur* ilmus 1940–1990 (sh 1943–1944 Moskvas käsitsi paljundatuna), aastail 1944–1990 kaks korda kuus ja kõnealusel ajal Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee väljaandena.

[311] Johannes Laidvere (Karm; Laurson; 1903 – 4. V 1984 Tartu), lõpetas TÜ kehalise kasvatuse instituudi 1931, ÜS Liivika liige. Algkooliõpetaja Tartus 1924–1931, gümnaasiumiõpetaja 1931–1940 ja 1942–1944; TRÜ kehalise kasvatuse õpetaja 1940, ENSV Spordikomitee õppe-spordiosakonna ülem 1941, TRÜ kehakultuuriteaduskonna kehakultuuri ajaloo ja teooria kateedri õpetaja, vanemõpetaja ja juhataja 1944–1955, kehalise kasvatuse ja sporditeooria kateedri vanemõpetaja 1955–1965, dotsent 1965–1974; ENSV Kehakultuuri- ja Spordimuuseumi rajajaid ja teaduslik sekretär 1963–1967.

[312] Jaan Muru (1900 – 25. VII 1987 Tartu), õppis TÜ põllumajandusteaduskonnas agronoomiat 1922–1923 ja lõpetas usuteaduskonna 1928, *mag. theol.* 1938, korp! Fraternitas Estica liige. Võttis osa Vabadussõjast 1919–1920, Hugo Treffneri Gümnaasiumi usuõpetaja Tartus 1925–1927, Kursi koguduse õpetaja 1929–1941, Tartu Peetri koguduse II pihtkonna õpetaja 1941–1945, Tartu Maarja koguduse õpetaja 1942–1944, Tartu raehärra 1942–1944; varjas end 1945–1951 Tartus, vangistati 4. IV 1951, 1951. a detsembris mõistis tribunal ta 25 aastaks vangilaagrisse, seda vähendati 10 aastani, kandis karistust Sevurallagis, vabanes 1955; Paistu ja Kõpu koguduse õpetaja 1957–1964, Torma koguduse õpetaja 1964–1983.

[313] Vrd 2Tm4:7: "Olen võidelnud head võitlemist, lõpetanud elujooksu, säilitanud usu."

[314] Samal päeval ilmus ka Herbert Normanni järelehüüe: "Prof. emer. dr. med. Henrik Koppel surnud". — *Uus Postimees*, nr 71, 21. XII 1944, lk 3. — Vt ka A. Valdes, "Eluloolist prof. Henrik Koppel'ist kui arstiteadlasest". — *Nõukogude Eesti Arst* 1945, nr 1/2, lk 60–61.

Koduteel arvas Vadi, et kuna polikliinik jääb tööle, tuleb mul patoloogilise füsioloogiaga jääda siiski esialgu patoloogilise füsioloogia instituudi ruumesse. Arvas, et oleks väga huvitav, kui midagi edaspidi ka ajaloo alal pakuksin.

23. dets. (laupäev). Kella 12 paiku päeval käis äkki tugev plahvatus ja kõik korteri aknad varisesid klirinaga kildudeks. Akna juurde astudes tõusis raudtee juures kuusehekist linna poole suur suitsupilv õhku. Oli purustatud miine. Kahjud olid suured. Peaaegu kõigis professorite korterites olid purunenud aknad, aga ka kaugemal: naistekliinikus 11 ruutu (Bernakoffil oli neil päevil kavatsus avada sünnitusosakond), I sisehaiguste kliinikus 80 akent, vaimuhaiguste [kliinikus] 3, ka I haavakliinikus ja mujal rohkesti. See oli tõeline jõulukingitus. Jälle töötakistus.

24. dets. (pühapäev). Jõululaupäev. Pehme sulailm, vahel kerget kohe sulavat lund.

Seisin Maarja kalmistul H. Koppeli kalmu juures ja tuletasin meele kõike, mis ta mulle elus takistusi teinud. Siis asetasin ta kalmule lepituse tunnuseks suure kuuseoksa. Kalmistul oli sügav vaikus, oli lähenemas vaikne, püha öö. Rahu maa peal ja inimestest hea meel.

25. dets. (esmaspäev). Prof. Valdeselt kuulsin kohvilauas Hiie juures, et tema Tallinnas käies Hioni juures oli käinud. "Eesti Arst" võib hakata ilmuma oma endise nime all, lisandiga "Nõukogude" ees.[315]

---

[315]Eesti NSV Tervishoiu Ministeeriumi ajakiri *Nõukogude Eesti Arst: Arstiteaduslik Kuukiri* ilmus RK Teaduslik Kirjandus väljaandel Tartus 1945. a aprillist kuni 1946. a augustini trükiarvuga 2200. Tema eelkäijaiks olid *Eesti Arst* (1922–1940), *Arstiteadus* (1941), *Eesti Arst* (1941. a oktoobrist 1944. a aprillini), järglasteks *Nõukogude Eesti Tervishoid* (1958–1988) ja *Eesti Arst* (a-st 1989). Ajakirja vastutavaks ja tegevtoimetajaks oli 1945. aasta kahel esimesel kaksiknumbril Albert Valdes, numbrist 5/6 aga vastutavaks toimetajaks Arnold Reiman, tema asetäitjaks Alma Tomingas, tegevtoimetajaks Riho Roots ja sellest numbrist lisandunud toimetuse kolleegiumis A. Koppel, Voldemar Üprus, Johel Pats, Pavel Kalju ja Karl Kaur. Ajakirja esimene number oli laduda antud 14. IV 1945 ja trükki antud alles 11. VII. EK(b)P büroo is-

"Arstiteadust"[316] ei tule. "Eesti Arst" olevat täie hinnangu teeninud, kuigi tema sisus olla vahel patustatud. Hiie andmeil tuleb veel juurde 3 professuuri: üldine kirurgia, välikirurgia ja traumatoloogia (Sööt[317]) ja sanitaartehnika (Silbermann).

29. dets. (reede). Arstiteaduskond arvele võtmisel Tartu sõjaväekomissariaadis. Tuli täita ankeetleht ja kirjutada elulugu kahes eksemplaris. Ankeedi täitmisega polnud valvekorra ohvitser (leitn. Abel[318]) rahul. Olin vastanud paljudele küsimustele lakoonilise ei-ga (nagu kas on sõjaväeline haridus, poliitiline haridus), tuli aga vastata "ei ole". Kas on olnud parteis? Ei ole olnud. Kas on parteist välja astunud? Ei ole astunud. Kas teeninud Punaarmees? Ei ole teeninud. Töökäigu kirjelduse algasin assistendi ametiga, töö hulka aga tuli arvata ka kooliskäimine. Arvasin, et töö alguseks tuleb pidada minu assistendiks astumise aega. — Teie arvate kõik teisiti. Kui ülikooli inimene peaks teil ikka nii palju haridust olema, et osata täita ankeetlehte, — sähvas mulle leitn. Abel.

---

tungil 21. ja 26. VIII 1946 oli eraldi punktina käsitletavaks "30) Ajakirjade "Nõukogude Kaubandus", "Pikker", "Eesti Tööline", "Plaanimajandus" ja "Nõukogude Eesti Arst" väljaandmise lõpetamisest". Vt RA, ERAF.1.4.315, l. 66–98.

[316]Eesti NSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi ajakiri *Arstiteadus* oli ilmunud RK Teadusliku Kirjanduse väljaandel Tartus 1941. aasta jaanuarist maini (nr 1–5), toimetajaks Albert Valdes.

[317]Konstantin Sööt (1892 – 10. VI 1979 Tallinn), õppis TÜ arstiteaduskonnas 1910–1915 ja Kiievi Ülikooli arstiteaduskonnas 1918–1920, lõpetades selle, korp! Fraternitas Estica liige. Võttis osa Esimesest maailmasõjast asearstina ning teenis Kiievi sõjaväehaiglas a-ni 1918, raudteearst Venemaal 1920–1921, opteerus Eestisse 1921, TÜ naistekliiniku assistent 1921, Paide linnaarst ja haigla naistehaiguste osakonna juhataja 1923–1932, Lääne maa-arst 1932–1940, Lääne maahaigla juhataja Haapsalus 1940–1941; mobiliseeriti Punaarmeesse, sanitaarroodu ülem 1941–1944, ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi ametnik 1944–1951, Tartu ümbruse jaoskonnaarst 1951–1952, ENSV Raudteevalitsuse peaakušöör-günekoloog 1952–1955, Tallinna I sünnitusmaja peaarst 1956–1959, Tallinna vabariikliku haigla peaarsti asetäitja sünnitusabi alal 1959–1962, tehase Punane Koit arstipunkti günekoloog 1962–1971.

[318]Isikuandmed teadmata.

Lõpuks pääsesin arstide komisjoni ette, kelle liikmeteks olid dr. Ülo Lepp[319] ja üks sümpaatne noorevõitu vene arst. Esitasin Üpruse tunnistuse. Lepp märkis vastavale planketile diagnoosid: [---], ning juhtis siis vene arsti juurde. See suhtus väga sõbralikult, leidis, et nende haigustega professori ametit võin küll kasulikult pidada, mitte aga teenida sõjaväes. Märkis planketile oma otsuse: Негоден со снятіем с учета,[320] ning kirjutas planketi alla.

Vene arsti nime ma kahjuks teada ei saanud. Tema otsuse kinnitas sõjaväekomissar kapten August Kajak isiklikult.[321]

30. dets. (laupäev). Veski tänaval tuli vastu suur veoauto. Koorem mändisid ühes naistega.

31. dets. (pühapäev). Vana aasta õhtu võtsin vastu vaikselt omas kabinetis kirjutuslaua taga. Oli kurb ja üksildane tunne, vaikne hirm algava aasta eest. Hiiel olid külalised, kes lahkusid aga veel enne uue aasta tulekut. Koridoris kuulsin Vadi häält, kes näis lõbusas tujus olevat. — Las ma räägin veel mõne sõna N-ga. — Ei, on juba hilja, vastas Hiie. Vadi ei tahtnud nõustuda. Lõpuks vaibusid hääled ja olin jälle üksi oma mõtetega...

[319]Ülo Lepp (1917 – 28. IV 2003 Tartu), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1944 ja uuesti 1945, meditsiinikandidaat 1954, EÜSi liige. Saksa välilaatsareti nr 749 S arst Tartus 1943–1944; TRÜ teaduskonna-sisehaiguste kateedri assistent 1944–1947, vanemõpetaja 1948–1959, kateedri juhataja kt 1951–1956, dotsent 1960–1992.

[320]S.t kõlbmatu koos arvelt kustutamisega.

[321]Isikuandmed teadmata.

1945

1. jaan. (esmaspäev). Uus aasta. Vaikses üksilduses pole teda juba kaua aastaid vastu võtnud, vaid ikka sõprade ringis, lõbusas ja lärmakas ringis. Kuid on võib-olla ka parem täie tõsidusega vastu minna oma tundmatule saatusele.

4. jaan. (neljapäev). Täna algasin loengutega patoloogia instituudi suures laboratooriumis. Kuulajaid on vähe: 21 arstiteadlast ja 5 stomatoloogia osakonna üliõpilast. Ruumid on külmad, kõledad.

9. jaan. (teisipäev). Teaduskonna koosolekul esines ettekandega Tervihoiu Rahvakomissariaadi kaadrite valitsuse juhataja Räni,[322] rõhutades muu seas, et paljud õppejõud ei oska ikka veel mõelda marksistlikult-leninistlikult, nagu seda näha ka ühest "Eesti Arstist", kus suure hoole ja täpsusega ja rohkete piltidega käsitletud asutiste saatusi ja millest isegi võib välja lugeda rõõmu, et bolševikud on lahkunud.[323] Tuleb põhjalikult süveneda

---

[322] Aleksander Räni (Ivanov; 1917 – 30. IV 1957 Tartu), õppis TÜ arstiteaduskonnas 1938–1941, Moskva 2. Meditsiiniinstituudis 1943–1944, TRÜ arstiteaduskonnas 1945–1950, lõpetades selle, ÜS Ühendus liige. Teenis hävituspataljonis 1941, Punaarmees velsker 1941–1943, ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi kaadrite valitsuse ülem 1944–1945, Tartu linna TSN Täitevkomitee tervishoiuosakonna juhataja 1945–1950, Tartu meditsiinikooli õpetaja 1947–1950; TRÜ arstiteaduskonna tervishoiuorganisatsiooni kateedri assistent 1950, vanemõpetaja 1950–1951, hügieenikateedri juhataja kt 1951–1953, vanemõpetaja 1953, arstiteaduskonna prodekaan 1950–1951; Tartu Linna Suure Isamaasõja Invaliidide Tuberkuloosisanatooriumi arst 1953–1954, Tartu Rajooni Tuberkuloosihaigla peaarst 1954–1957.

[323] Vihje Herbert Normanni artiklile "Tartu Ülikooli Arstiteaduskonna instituudid ja kliinikud Tartu vabastamisvõitluste päevil 1941". — *Eesti Arst* 1944, nr 3/4, 30. aprill, lk 97–147.

poliitilisse kasvatusse ning hästi õppida tundma marksismi-leninismi.

16. jaan. (teisipäev). Vadi teatas minule, et Hion soovib, et hakkaksin ka arstiteaduse ajalugu lugema. Tahtvat minuga selle kohta isiklikult rääkida.

Prof. Rostovtsev[324] on esitanud ülikoolile sooviavalduse lugeda arstiteaduse ajalugu vene keeles.

22. jaan. (esmaspäev). Lenini 21. surmapäeva tähistusaktus ülikooli aulas.[325] Kateedri kohal Eesti NSV vapp ümmargusel punasel alusel, mis asus hallil kilbil. Kaks pikka lippu mõlemal pool. Ümber rõdu kitsas hall kangas, kollaste tähtedega loosungid: "Elagu Nõukogude Liit" — "Elagu N. Eesti" — "Elagu N. intelligents" — "Kõik vaimsed jõud fašistliku Saksamaa hävitamiseks". Aktuse avas minule tundmatu meesisik, kes andis sõna marksismi-leninismi professorile Reimanile,[326] kes andis sisuka

---

[324]Mihhail Rostovtsev (1865 – 6. V 1952 Tartu), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1892, *dr. med.* 1902 (Peterburi Sõjaväemeditsiini Akadeemia). Arst Nižni Novgorodis 1892, Samaara kubermanguvalitsuse sanitaararst 1893, Peterburi Obuhhovi naistehaigla kirurgiaoskonna assistent 1894–1901, komandeeritud Vjatka kubermangu 1899 ja sanitaarrühma vanemarstiks Kaug-Itta 1900–1901; TÜ operatiivse kirurgia õppetooli erakorraline professor ja korraline professor 1904–1918, arst Balkani sõjas Serbias ja kirurg-konsultant Esimeses maailmasõjas; Tartu Eraülikooli asutaja ja direktor 1908–1913, kustutati Eesti Vabariigi arstide nimekirjast 1934.

[325]Vt "Mälestusaktus Tartu Riiklikus Ülikoolis". — *Postimees*, nr 19, 25. I 1945, lk 1. Aulasse kogunenud "arvurikas akadeemiline pere".

[326]Vilhelm Reiman (1903 – 5. X 1977 Tallinn), lõpetas Lääne Vähemusrahvaste Kommunistliku Ülikooli Leningradi osakonna 1929, ajalookandidaat 1949. Kirjastuse Külvaja direktor Leningradis 1929–1934, Välismaa Tööliste Kirjastuse Leningradi osakonna eesti sektsiooni juhataja 1934–1936, kirjastustöötaja 1936–1937, masinatööstuse varumiskontori juhataja 1938–1940, Leningradi Raadiokomitee eesti toimetuse juhataja 1940, ENSV Raadiokomitee juhataja asetäitja ja kirjastuse peatoimetaja asetäitja 1940–1941, Leningradi Raadiokomitee eesti saadete peatoimetaja 1941–1942, EK(b)P KK propagandaosakonna instruktor Moskvas 1942–1943, NSVL Raadiokomitee eesti saadete peatoi-

ülevaate Lenini tööst ja tähtsusest. Lõpuks küsis, kas soovitakse esitada küsimusi.

Aulas viibisid ka Koort ja Haberman. Aula oli kahjuks täiesti külm, nii et aktusel viibis vaid 57 inimest. Aktus oli huvitav.

Arstiteaduskonnast ainult mina ja Roots. Paljud ei teadnud üldse. Peale kõnet lõpetas aktuse sama meesisik, kes avas.

23. jaan. (teisipäev). Valdes näitas mulle Reimani[327] allkirjaga telegrammi, mis saadetud Tallinnas 20. I ja saabunud Tartu 22. I. Selles teatati, et "Nõukogude Eesti Arst" on lubatud ning et tuleb kohe eeltöödega alata, et "Eesti Arsti" esimene number võiks ilmuda juba jaanuari lõpul. RK "Teadusliku Kirjanduse" peatoimetaja R. Kleisi[328] andmeil võib "Eesti Arst" ilmuma hakata tehnilistel põhjustel alles aprilli kuul.

---

metaja asetäitja ja peatoimetaja 1943–1944; TRÜ marksismi-leninismi kateedri ja NLKP ajaloo kateedri juhataja 1944–1961, dotsent 1950, ajaloo-keeleteaduskonna dekaan 1949–1956, õppeprorektor 1951–1953; Tallinna Polütehnilise Instituudi NLKP ajaloo kateedri dotsent 1961–1977.

[327]Arnold Reiman (Reimann; 1903 – 24. X 1963 Tallinn), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1926, meditsiinikandidaat 1947, ÜS Ühendus liige. Vabadussõjas vabatahlik õppursõdur, TÜ tervishoiu instituudi subassistent 1924–1926, lastekliiniku nooremassistent 1926–1927 ja 1928–1930 ning vanemassistent 1930–1935, Tartu Haigekassa lastearst 1936, Tallinna Ühishaigekassa lastearst 1936–1940; ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi laste ja emade raviasutuste valitsuse ülem 1940–1941, NSVLi tagalas 1941–1944, tervishoiu rahvakomissari (a-st 1946 tervishoiuministri) esimene asetäitja 1942–1947, Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi teaduslik töötaja 1947–1948, direktor 1948–1952, lasteosakonna juhataja 1952–1955, Tallinna Pedagoogilise Instituudi loodusteaduse ja geograafia kateedri dotsent ja juhataja 1955–1963.

[328]Richard Kleis (1896 – 18. VI 1982 Tartu), õppis Petrogradi Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas 1915–1916, Moskva sõjakoolis 1916, lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1930, *mag. phil.* 1934 (ajalookandidaat 1946), Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi ja ÜS Raimla liige. Esimeses maailmasõjas ohvitser edelarindel 1916–1917, III ja IV eesti polgus 1917–1918, Vabadussõjas ülemjuhataja staabis 1918, liikumisosakonna ülema abi abi 1918–1920, seejärel Kaitseministeeriumis 1920–1922; Tartu Õpetajate Seminari õpetaja 1925–1930, Hugo Treffneri Gümnaa-

25. jaan. (neljapäev). Vadi küsis täna dekanaadis, kas soovin vastu võtta polikliiniku juhataja koha, lubas ise seda toetada, kuigi küsimus allub tervishoiu rahvakomissarile, aga mitte ülikoolile. Ka kliinikute üldjuhataja Linkberg pooldab minu määramist.

31. jaan. (kolmapäev). Naistekliiniku auditooriumis esines ettekandega arstiteaduskonna õppejõudude, Tartu arstkonna ja med.-personali ja viimaste kursuste üliõpilaste ees Hion teemal "Praegune poliitiline moment ja meie ülesanded". Rääkis, et arstid ei saa olla apoliitilised, sest arstiteadus ja tervishoid on poliitilised. Tuleb põhjalikult tutvuda marksismi-leninismiga, mis on eesrindlikumaid progressiivseid õpetusi. Arstidel tuleb lahendada vähese sündimuse, suure suremuse ja eeskätt taudide probleem Eesti NSVs, eriti Tartus. Ka fakulteet peab kaasa lööma, näitama algatust. Tuleb pidada rohkem koosolekuid, neist on palju kasu, teaduskond võiks nõuga osa võtta ka tähtsatest tervishoiulistest küsimustest tervishoiuosakonnas. Oluline on ka tervishoiu plaani koostamine ja täitmine. Arste on Liidust toodutega 400, vaja on 2000. Professorid pääsevad Hioni jutule väljaspool järjekorda peale tervishoiuosakondade juhatajaid. Rõhutas Tartu Ülikooli õppejõudude ja nende poolt ettevalmistatud arstide kõrget, isegi väga kõrget kvalifikatsiooni. Arst peab olema rahvaarst, peab olema algatusvõimeline. Velikije Luki all 1941 on sakslased pildunud alla tulareemiga infitseeritud hiiri ja rotte, milline haigus avaldanud laastavat mõju sõjaväes. Eesti pinnalt lahkudes mürgistanud palju kaeve tüüfusega. Lõpetas ettekande sõnadega, et arst peab veel kord olema poliitiline, ainult [nii] saab ta olla vääriline sotsialistlikus ühiskonnas. Kui seda ei mõista, kahjatseb ta. Tark peab kuu aega ette aimama seda, mi-

---

siumi õpetaja 1925–1930, inspektor 1930–40, Tartu 4. keskkooli õpetaja 1940–1941, *Eesti entsüklopeedia* peatoimetaja 1930–1940, Tartu Eesti Kirjastuse töötaja 1942–1944; TRÜ NSVLi rahvaste ajaloo kateedri juhataja 1941 ja 1944–1950, dotsent 1947–1950, Lääne-Euroopa kirjanduste ja klassikalise filoloogia kateedri dotsent 1954–1972, võõrkeelte kateedri dotsent 1972–1978, ajaloo-keeleteaduskonna dekaan 1945–1948, prodekaan 1962–1964, RK Teaduslik Kirjandus peatoimetaja 1944–1946, ENSV TA ajaloo instituudi direktor 1947–1950, Tartu raamatukaupluse nr 43 juhataja 1950–1954, *Eesti nõukogude entsüklopeedia* peatoimetaja asetäitja 1966–1969.

da loll taipab alles kuu aega hiljem. Organiseerimisvõimelistena, rangelt silmas pidades plaani, võime tervishoiu olud ENSVs viia kõrgele tasemele.

Järgnes arutlus. Koosolek kestis 3 ½ tundi ja oli väga huvitav ja õpetlik, nagu rõhutas prof. Bernakoff. Eraviisiliselt soovitas Hion peale koosolekut algatada teaduskonnal med.-instituudi asutamise küsimust. Eestis, eriti Tartus öeldakse, et venelased on siin peremehed, ei, eesti rahvas ise.

9. veebr. (reede). Kateedrite juhatajate nõupidamine dekanaadis Ülikooli 44[329] teisel korral. Arutusel õppebaaside loomine kateedritel, kel neid veel pole. Propedeutika Maarjamõisa II sisehaiguste kliinik (Sõber), koos Arrakuga (hospitaal-sisehaiguste). Üldkirurgia kliinik II haavakliinikus.

Patoloogilise füsioloogia puhul arvab Valdes, et oleks otstarbekas baas luua füsioloogia instituudi juurde, nii olnud ka 1941. a. Käer-Kingisepp vaidleb vastu. Patoloogiline füsioloogia on kliiniline aine, kuulub kliiniku juurde. Mina: kas kliinik või patoloogia instituut. Vadi pooldab kliinikut. Kuna on selgunud, et sisehaiguste polikliinik siiski likvideerub (õppetööks rakendatakse Tartu Polikliiniku kõik osakonnad), arvab Valdes, et patoloogilisele füsioloogiale võiks anda sisehaiguste polikliiniku ruumid. Sellega nõustusin ka mina. Seda seisukohta pooldas ka enamik kateedrite juhatajaid.

10. veebr. (laupäev). Viisin esitise polikliiniku ruumide ja inventari ning raamatukogu saamiseks patoloogilise füsioloogia kateedri tarvis Vadile. Kirjutas pooldava resolutsiooni peale, arvas vaid, et haldusprorektor Rägo võib siin raskusi teha.

Läksin Rägo juurde. — Ruumid peavad Teil olema, see on selge, ka ei tohiks raskusi olla raamatukogu ja inventari üle andmise pärast, kuid kes just neid ruume saab Teile üle anda, tahab veel kaalumist. Räägin asja rektoriga läbi. Palus helistada mõne päeva pärast.

Paistab, et ma oma polikliiniku ruume siiski kätte ei saa.

---

[329]Praegu Ülikooli 18a (eelmise numbri 264. viites ekslikult 18b).

13. veebr. (teisipäev). Elsa[330] sünnipäev. Ilusa tervituskõne pidas vaneminsener Jaan Kirs,[331] tähendades, et meie eestlased peame ühte hoidma ja kogu jõuga ülesehitama oma armsa ENSV.

Lauldi: "Meie kuulume ühte nagu meri ja tuul, ei iial sust lahku, tasa sosistas huul."[332]

27. veebr. (teisipäev). Rägolt sain täna teada, et läbirääkimiste põhjal rektoriga pole mul siiski võimalik polikliiniku ruume saada, küll oleks aga võimalik üle võtta osa raamatuid ja inventari, kuna muu osa läheks tsentraalraamatukogule.

Kohtasin Kivisilla apteegis[333] üht endist õpilast (Pihlapuu[334]), kes jaoskonna arstiks Ahjal. Ütles, et kõrgelt hindab minu loenguid polikliiniku alal, töötavad praegu maal vaid minu retseptide ja loenguilt saadud näpunäidete varal.

Pühapäevane "Rahva Hääl" 25. veebr. 1945, nr. 46 (lk. 4) tõi TASS'i teate Ankarast 23. II 45, et Türgi medžlis on samal päeval kinnitanud Türgi valitsuse otsuse kuulutada sõda Saksamaale ja Jaapanile.

1. märts (neljapäev). Koorti ettekanne oli täiesti akadeemiline ja huvitav. Sääraseid ettekandeid võib vaid tervitada (vt. kleebitud leht).[335]

---

[330]Tuvastamata isik.

[331]Isikuandmed teadmata.

[332]Read laulust "Kaluri poeg" (Seal Kurzeme külas..., originaalis "Am Golf von Biskaya"), viis ja originaali sõnad Jakob Pfeil.

[333]Praegu asub neis ruumides Raekoja platsil Tartu Kunstimuuseum.

[334]Melania (Niina) Pihlapuu (Kondas; 1893 – XI 1974 Tartu), õppis TÜ arstiteaduskonnas 1924–1926 ja 1936–1946, lõpetades selle.

[335]Märkmikusse on kleebitud ajaleheartikli väljalõige "TR Ülikooli õppejõudude seminar alustas tegevust" (*Postimees*, nr 51, 4. III 1945, lk 4), milles antakse teada, et 1. märtsil algas poliitseminar ülikooli õppejõududele. Rektor Alfred Koorti teemaks esimesel koosolekul oli "Lenin ja filosoofia" ning selles ta käsitles kolme küsimust: "1) Lühike ülevaade neist ajajärkudest Lenini elus, kus ta eriti intensiivselt tegeles filosoofiaga, ühtlasi ülevaade probleemidest, milliseid ta uuris. 2) Lenini võitlus idealistliku (mahhistide) tunnetusteooriaga. 3) Lenini seisukoht nn. "loodusteaduste kriisi" suhtes, ja milline on materialistlik väljapää-

2. märts (reede). Koosolek ülikooli aulas nõukogude aparaadi töökultuuri läbiarutamiseks.[336]

Omapärane tundus olevat Rägo sõnavõtt, mis tundus otse antibolševistliku propagandana. Ta ütles muu seas, kui mälu ei peta, et on liig palju koosolekuid, kus räägitakse asju, mida ise teame: et hobune sööb kaeru, et Volga suubub Kaspia merde. Koosolekud viidavad aega, takistavad tööd. Võetakse vastu resolutsioone. Tema neist suurt ei pea, saab töötada ka ilma. Elekter takistab tööd, saab küll petroleumi, see rikub lambi tahti, mida osta ei saa, ostad siis turult küünla, mis maksab 20 rubla, ja siis on raha otsas. Saame B-kaarte, kuid nendega midagi ei saa.[337]

Koosolek aplodeeris, kuid säärane sõnavõtt tundus lubamatuna.

5. märts (esmaspäev). Ülikooli asjadevalitseja juures sain näha ENSV hariduse rahvakomissari Jüri Nuut'i käskkirja 6. dets. 1944, mis saabunud ülikoolile 16. II 1945, millega kinnitatud arstiteaduskonna kateedrid, nende seas ka patoloogilise füsioloogia

---

sutee sellest kriisist. Kaks viimast küsimust on käsitletud Lenini teoses "Materialism ja empiriokrititsism"." Järgmise seminari ettekanne pidi olema professor Peeter Tarvelilt pealkirjaga "Lenin ja ajalooteadus".

[336]Päevikusse on kleebitud väjalõige ajaleheartiklist koosoleku pikema kirjeldusega: L. T[igane], "Praegune aeg nõuab nõukogulikku töökultuuri: TR Ülikooli õppejõudude, töötajate ja teenistujate koosolekult". — *Postimees*, nr 53, 7. III 1945, lk 2. Koosolek peeti 2. märtsil ja selle ajendiks oli ENSV keskajalehtedes 20. veebruaril 1945 ilmunud juhtkiri "Nõukogude aparaadi töökultuur". Kõnelesid prorektor Harald Haberman "Nõukogude aparaadi töökultuurist" ja haldusprorektor Gerhard Rägo "TR Ülikooli struktuurist ja tööst", sõna võtsid Tähetorni preparaator Rudolf Pallav ja professor Johannes Kaarde loomaarstiteaduskonnast. Lõpuks võeti vastu 6-punktiline otsus TRÜ "aparaadi täiuslikumaks muutmiseks".

[337]*Postimehe* viidatud numbris võeti Gerhard Rägo ettekande need teemad kokku nii: "Pikemalt peatus ta varustusprobleemidel, ülikooli teenistujate majanduslikel muredel ja küsimustel, mis on seotud administratiiv-aparaadi tehnilise tööga, samuti kaadritega. Oma ettekande lõpul toonitas sm. Rägo eriti asjaajamise bürokraatlikkusse kaldumist ja liigset paberiteuputust, mis tikub mõnigi kord tegelikku tööd lämmatama."

kateeder. 8. dets. oli dekaan mind esitanud kinnitamiseks patoloogilise füsioloogia kateedri juhatajaks. Kinnitused puuduvad veel. Vähemalt on mu positsioon selgunud, sest palgalehes püsin ikka veel kateedri professorina, kuigi kirjavahetus käib kateedri juhataja nimele.

7. märts (kolmapäev). Minu 48. sünnipäev. 48-aastasena suri Paracelsus, olles elust murtud mees. Ka mind on elu viimaseil aastail heldelt vintsutanud, püsivaid raskusi eluteele veeretanud. Kas on ka minu 48. eluaasta viimane? Mis ootab mindki ees. "Viletsad inimpäevad! Ei ole neil kevadtuule võrdki kandejõudu. Kaovad käest, ent jätavad valu järele" — kirjutab Karl Rumor-Ast[338] "Jutus tollest, kes argipäeva riietuse all kannab klouni ülikonda" (kogust "Kui Saara naerab"), ja jätkab sõnadega: "Kes loeb neid päevi? Kas on neid palju veel koormatuseks hingele? Millistel mail peab ta veel rändama? Tark on see, kes iialgi ei küsi. Mõistlik, kes iialgi ei rutta."[339]

---

[338]Karl Ast (Rumor; 1886 – 9. VII 1971 New York). Võttis aktiivselt osa 1905. a revolutsioonist, vangistatud 1905 ja 1907–1910, välismaal 1905–1906 ja 1910–1912, kodumaal mitme ajalehe toimetuse liige, Esimeses maailmasõjas sõjaväeametnik I armee juures idarindel 1915–1917; Ajutise Maanõukogu liige Eesti Vabariiklaste Liidu nimekirjas 1917–1919 (sekretär 1918–1919), Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei asutajaid 1917, Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei asutajaid 1925, ESDTP ajalehe *Sotsiaaldemokraat* toimetaja 1917, tööhoolekandeministri kt 1918–1919, Asutava Kogu ja I–V Riigikogu liige, V Riigikogu II abiesimees 1933–1934, ajalehe *Ühendus* peatoimetaja 1923–1924, portfellita minister Jüri Jaaksoni valitsuses 1924–1925, ärimees Marokos 1934–1935, Eesti Telegraafi Agentuuri esindaja Pariisis 1936, Kaug-Idas 1937–1938, Eesti saatkonna pressiatašee Stockholmis 1939–1940, konsul Rio de Janeiros 1941–1959, asus Kanadasse 1959, sealt USAsse 1961.

[339]Vt "Jutt tollest, kes argipäeva riietuse all kannab klouni ülikonda". — Karl Rumor, *Kui Saara naerab: Novellid* (Tartu: Noor-Eesti, 1929), lk 139.

8. märts (neljapäev). *Postimehes* (nr. 54, 4, 1945) leidus teade: "Nagu annab edasi Reuteri agentuur, teatas Ameerika 1. armee staap ametlikult, et liitlasväed hõivasid K ö l n i."[340]

9. märts (reede). *Postimehes* (nr. 55, 4, 1945) ilmus teade: "Soome valitsus andis ametlikult teada, et Soome asub Saksamaaga sõjajalal."[341]

Täna lõppes 1945. a. esimene semester. Seega olen juba ühe semestri lugenud patoloogilist füsioloogiat. Üliõpilaste palvel lükkasin kontrolltööd tuleva semestri peale, mis algab 2. aprillil (2. lihavõtte pühal), edasi. Eksamite korraldamise eeskiri nõuab, et tuleb korraldada üliõpilastele konsultatsioone, nii et võimalikult ükski üliõpilane ei tuleks eksamile ilma teadmiste eelkontrollita, sest kateedrite juhatajad on personaalselt vastutavad eksamite kordamineku eest. Tuleb kättesaadavaks teha õppeprogrammid, kättesaadavaks ja teatavaks asjakohane kirjandus ja selle kasutamise ulatus ning moodused, teha võimalikuks üliõpilaste iseseisev õppimine kateedri ruumides ja rakendada kõik kateedri õppejõud aktiivsele eksamite ettevalmistustööle, silmas pidades, et kateedri edukuse üheks kriteeriumiks jääb eksamite tulemuste tase ja eksamile ilmunud üliõpilaste (kellele õppeaine kohustuslik) arv. Üliõpilaste teadmiste hindamisel on lubamatu igasugune liberaalitsemine.

12. märts (esmaspäev). Kohtasin ülikooli ees Rägot. — Ma tegin Teile Teie selja taga suure sigaduse! tähendas ta lõbusas toonis. — Hea et vähemalt oma pattu üles tunnistate avameelselt. Milles sigadus siis seisab? — Määrasin Teid ülikooli õhukaitse ülemaks. — See oli tõesti sigadus. Kuna ta polnud üksi, ei saanud meie enam küsimuse üle rääkida. Mõni tund hiljem helistasin temale ja teatasin, et õhukaitse ülema kohused minule kohased ei ole ja palusin, kui mind vabastada ei saa, et määrata mõni sanitaar-alaline ülesanne. Kuid minu vastuväiteid ta ei soovinud

---

[340]Päevikusse kleebitud ajalehelõige pikemast artiklist. Vt "Sõjategevusest Lääne-Euroopas: Liitlased hõivasid Kölni". — *Postimees*, nr 54, 8. III 1945, lk 4.

[341]Päevikusse kleebitud ajalehelõige. Vt "Soome kuulutas Saksamaale ametlikult sõja". — *Postimees*, nr 55, 9. III 1945, lk 4.

arvesse võtta. Alles kui teatasin, et ka minu tervislik seisund ei luba mul sääraseid kohustusi oma peale võtta, et olen ka sõjaväest vabastatud, siis lubas mind õhukaitses ettenähtud kohtade piirides ümber paigutada ja õhukaitse ülemaks määrata keegi noorematest meestest, nagu Veerma,[342] Roots või mõni teine.

15. märts (neljapäev). Teaduslik seminar õppejõududele ühes järgnevate sõnavõttudega teemal "Lenin ja teadus". Esines prof. Tarvel[343] ettekandega "Lenin ja ajalooteadus".

(*Järgneb*)

---

[342]Georgi Veerma (Georg V.; Verman; Veermann; 1911 – 3. VI 1979 Tartu), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1939, korp! Fraternitas Slavica liige. Opteerus Eestisse 1920; TÜ hambapolikliiniku assistent 1937–1939, suu- ja hambahaiguste instituudi (kateedri) noorem- ja vanemassistent 1940–1944, TRÜ vanemõpetaja 1944–1945, ortopeedilise stomatoloogia kateedri juhataja 1945–1949; Tartu Stomatoloogia Polikliiniku peaarst 1945–1979, samal ajal TRÜ õppejõud 1954–1960; ENSV peastomatoloog 1947–1978.

[343]Peeter Tarvel (Treiberg; 1894 – 19. X 1953 Omsk), õppis ajalugu TÜs 1913–1914 ja Petrogradi Ülikoolis 1914–1918, tegi lõpueksami TÜ juures 1920, *cand. hist.* 1921, EÜSi liige, Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liige, ÜS Veljesto liige. Vabadussõjas kooliõpilaste roodus 1919; ajalooõpetaja Rakvere tütarlastegümnaasiumis, Tallinna 1. reaalkoolis, Tartu Õpetajate Seminaris; TÜ üldajaloo õppetooli õppeülesandetäitja 1921–1925, üldajaloo dotsendi kt 1925–1930, professori kt 1930–1936, korraline professor 1936–1944, filosoofiateaduskonna sekretär 1925–1931, dekaan 1936–1937, pedagoogilise instituudi direktor 1940–1941, ajaloo-keeleteaduskonna dekaan 1941; TRÜ professor ning üldajaloo kateedri ja NSVLi ajaloo kateedri juhataja 1944–1945, ajaloo-keeleteaduskonna dekaan 1944–1945; Saksa okupatsiooni alul vangistatud 1941, Nõukogude teise okupatsiooni ajal vangistati 15. V 1945 Tartus, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1945. a novembris 5 aastaks vangilaagrisse, kandis karistust Komi ANSV Vorkutlagis, 1950. a maist asumisel, abikaasa ja tütar olid küüditatud 25. IV 1949; Tartu linnavolikogu liige a-st 1922 ja abijuhataja 1930–1938, I–II Riigikogu liige Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei ja Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei nimekirjas, *Ajaloolise Ajakirja* peatoimetaja 1922–1931.

CONTENTS

The myth of the state ..... *Ernst Cassirer* 3
Energy of cultural forms engaged in politics .. *Joonas Hellerma* 20
Disputes on the UN human rights covenants and disintegration of the Soviet Union ..... *Lauri Mälksoo* 29
"Now the situation is tight for everyone, more difficult than during all this time": By the 13th anversary of the Republic of Estonia in 1931 58
Christmas cards ..... *Toomas Kiho* 81
Views of scenery from Estonia ..... *Heinrich August Dietrich* 83
Afterword ..... *Heldur Sander* 103
Poetry ..... *Frederi Mistral* 120
Religions in the Parthian state. I ..... *Uwe Ellerbrock* 131
A view into Estonian organised crime: The case of three criminal groups ..... *Risto Pullat* 145
Review: The researcher's cool life, or how to be successful in it. Jüri Allik. *Väldi igavaid inimesi ja olukordi*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017. ..... *Tõnis Arro* 159
Abstracts 166
Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. VIII 175
..... *Herbert Normann*

eurozine

www.eurozine.com

Praakeksemplaride puhul palume pöörduda:
AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn, tel. 6563639

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

9 770235 777022 01

Hind 3.90 eurot